

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>

1. ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ Համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքի դատական դեպոնացումը և դատարանում հրապարակելը	3
2. ԱՐՏԱԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ Ազգային սոցիալական պետության գործառույթները	10
3. ՌԱԶՄԻԿ ՄԱՐԻԿՅԱՆ Դավիթ Ալավկատրդու կանոնական օրինադրությունները	14
4. ՎԱՐԴԱՆ ՍԱՆԿԱԼՅԱՆ Իրավունքի գիտական ճանաչողության հարցի շուրջ	20
5. ՇՏԵՖԱՆ ԲՈՒԴԵՈՏ ԳԵՂԱՄ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ՄԱԹԵՆԻԿ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Ոչ ռեզիդենտների կողմից ստացվող շահաբաժինների հարկման իրավական կարգավորումները, առկա խնդիրները և դրանց լուծումները Հայաստանի Հանրապետությունում	24
6. ՌԱՖԱՅԵԼ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Իշխանությունների բաժանման սկզբունքի կատարելագործման հիմնախնդիրները սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում	30
7. ՎԱՀՐԱՄ ԳԱԼՍՏՅԱՆ Հայ կանոնական եկեղեցական ժողովների դերը և նշանակությունը հայ սահմանադրական մշակույթում	34
8. ԱՌԱՔԵԼ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության խորհրդի՝ որպես արդարադատության անաչառ ու արդյունավետ իրականացմանն օժանդակող պետական մարմնի կառուցակարգային անկախության և ֆունկցիոնալ արդյունավետության ապահովումը Հայաստանի Հանրապետությունում մեկնարկած սահմանադրական բարեփոխումների լույսի ներքո	40
9. ԿՈՐՅՈՒՆ ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ Բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքի իրացման երաշխիքները Հայաստանի Հանրապետությունում	48
10. ԳՈՌ ԹՈՎԱՍՏՅԱՆ Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության «Հանրային իրազեկման հայեցակարգը» որպես ժողովրդավարական-քաղաքացիական վերահսկողության բաղադրիչ	60

11. ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Պետական ինքնիշխանության և միջազգային կազմակերպության վերապետականության հարաբերակցության հիմնախնդիրները և դրանց լուծումները Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում	64
12. ՎԱՀԱՆ ԲԱԳՂԱՍԱՐՅԱՆ Պրոբացիայի ծառայության ներդրման հիմնախնդիրները պատմական զարգացումների, միջազգային իրավական կարգավորումների և միջազգային փորձի ուսումնասիրության համատեքստում	70
13. ԱՐՏԱՇԵՍ ԲԱՍԵՆՑՅԱՆ ԷԴՈՒԱՐԳ ՇԱԼՁՅԱՆ ՎԱՍՊՈՒՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԱՂԱՆԻԿՅԱՆ ԱՇՈՏ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ Կարճափող հրազենից կատարված կրակոցի տարածության որոշման դեպքի վայրի զննության, փորձաքննության նշանակման և կատարման առանձնահատկությունները	76
14. АСЯ САРГИЗОВА Проблемы возникновения гражданских прав на квартиры в непростроенных многоквартирных зданиях	81
15. ЭДУАРД САРГСЯН Основные доктрины в области правопреемства государств, касательно ответственности за международные противоправные деяния государства-предшественника	86
16. АЙК МАЛІХАСЯН Доктрина изменения обстоятельств в Венской конвенции о договорах международной купли-продажи товаров 1980г.: проблемы толкования и “восполнения пробелов”	93

ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ

ՀՀ քննչական կոմիտեի նախագահի տեղակալ,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

**ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՂ ՄԵՂԱԴՐՅԱԼԻ
ՅՈՒՅՄՈՒՆՔԻ ԴԱՏԱԿԱՆ ԴԵՊՈՆԱՅՈՒՄԸ
ԵՎ ԴԱՏԱՐԱՆՈՒՄ ՀՐԱՊԱՐԱԿԵԼԸ**

Հոդվածում քննարկվում է համագործակցության վարույթում համագործակցող մեղադրյալի անվտանգության ապահովման և մյուս հանցակիցների դեմ տրվող ցուցմունքների արժանահավատության ապահովման շահերի զուգակցման հարցերը: Հեղինակը նշում է, որ համագործակցող մեղադրյալի նախաքննական ցուցմունքի դատական դեպոնացումը կարող է հանդիսանալ ինչպես համագործակցող մեղադրյալի անվտանգության, այնպես էլ հանցակիցների դեմ տրվող ցուցմունքների արժանահավատության ապահովման կառուցակարգ:

Հիմնաբառեր - մեղադրյալ, համագործակցություն, ցուցմունք, դատական դեպոնացում, անվտանգություն:

Առանձին տեսակի հանցագործությունների բացահայտումը և մեղքի ապացուցումը բարդ գործընթաց է: Խոսքը վերաբերում է հատկապես հանցակցությանը կատարված այն հանցագործությունների քննությանը, երբ հանցակիցներից մեկը համագործակցության համաձայնագիր է կնքում իրավապահ մարմինների հետ (համագործակցող մեղադրյալ), բացահայտում մյուս հանցակիցներին (դատավարական հակառակորդ), տրամադրում տեղեկությունները: Իրավապահ մարմինների հետ համագործակցությունը դառնում է ոչ ցանկալի, եթե դրա արդյունքում վտանգվում է համագործակցող մեղադրյալի կյանքը կամ առողջությունը:

Իրավապահ մարմինների հետ համագործակցությունը խթանելու նպատակով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծով (այսուհետ՝ Նախագիծ) նախատեսվել է համագործակցության վարույթը, որը կիրառվում է ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների բացահայտումը և դրանք կատարած անձանց պատասխանատվության ենթարկելու անխուսափելիությունը ապահովելու նպատակով: Համագործակցության վարույթը օգտագործվում է կազմակերպված հանցավորության տարբեր դրսևորումների, ահաբեկչության, մասնավորապես՝ բարդ, բազմաէպիզոդ, տևական բնույթ կրող կոռուպցիոն հանցագործությունների, թմրամիջոցների և զենքի ապօրինի շրջանառության, մարդկանց առևտրի և նմանատիպ այլ հանցագործությունների վերաբերյալ գործերով, ինչպես նաև՝ առանձնապես ծանր և բարդ քննություն ենթադրող այլ արարքների վերաբերյալ գործերով: Համագործակցության վարույթի նպատակն է ապահովել այն հանցագործությունների բացահայ-

տումը և դրանց վերաբերյալ գործերով արդյունավետ քրեական հետապնդումը, որոնց մասին ցանկացած տեղեկատվություն փակ է արտաքին աշխարհի համար և փաստի ուժով գտնվում է հենց հանցավորների բացառիկ իմացության ներքո¹:

Համագործակցության վարույթը կարելի է նախաձեռնել միայն ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության մեջ, ինչպես նաև ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության օժանդակության համար մեղադրվող անձի կողմից մինչդատական համաձայնագիր կնքելու մասին գրավոր միջնորդություն (այսուհետ՝ համագործակցության միջնորդություն) ներկայացնելու դեպքում: Համագործակցության միջնորդությունը պետք է վերաբերի տվյալ անձին ներկայացված մեղադրանքին առնչվող հանցագործությանը, որը քննվում է նույն կամ մեկ այլ վարույթով (Նախագծի 460-րդ հոդված):

Համագործակցության վարույթի շրջանակում մեղադրյալը պարտավորվում է կատարել գործողություններ, որոնք նպատակ ունեն բացահայտել իրեն ներկայացված մեղադրանքին առնչվող հանցակցի կատարած առերևույթ հանցագործությունը կամ աջակցել ապահովելու կատարած անձի պատասխանատվության անխուսափելիությունը: Գործնականում հաճախ մեղադրյալի համագործակցությունն առաջացնում է մյուս հանցակիցների հակազդեցությունը: Համագործակցության վարույթում բախվում են նաև համագործակցող մեղադրյալի անվտանգության ապահովման և մյուս հանցակիցների դեմ տրվող ցուցմունքների արժանահավատության ապահովման շահերը:

Համագործակցող մեղադրյալի անվտանգու-

քյան ապահովման շահը: Նախագծով նախատեսված իրավական կարգավորումներից բխում է, որ մեղադրյալի՝ համագործակցության վերաբերյալ պարտականությունների պատշաճ կատարումը ենթադրում է ոչ միայն նախաքննության, այլև դատաքննության ընթացքում հանցակիցների մերկացում: Համագործակցող մեղադրյալը նախաքննության ընթացքում հանցակցի արարքների վերաբերյալ տալիս է ցուցմունքներ, մասնակցում առերեսումներին, իսկ դատաքննության ընթացքում հրապարակային հաստատում նախաքննական ցուցմունքները: Ընդ որում, Նախագծով նախատեսված են համագործակցող մեղադրյալի կողմից նաև դատարանում հանցակիցների դեմ ցուցմունքներ տալու պարտականությունը ապահովելու որոշակի երաշխիքներ: Այսպես, Նախագծի 464-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ համագործակցության համաձայնագիր կազմելուց հետո տվյալ մեղադրյալի վերաբերյալ վարույթն անջատվում է: Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ համագործակցության վարույթի ընթացքում քննիչի միջնորդությամբ հսկող դատախազն իրավասու է կասեցնել մեղադրյալի նկատմամբ քրեական հետապնդումը, եթե դա անհրաժեշտ է համաձայնագրով նրա ստանձնած պարտականությունների պատշաճ կատարումն ապահովելու համար: Այս դրույթից բխում է, որ համագործակցող մեղադրյալի վերաբերյալ վարույթն անջատվում է, իսկ նրա կողմից պարտականությունների պատշաճ կատարումը կարող է ենթադրել հիմնական վարույթով հանցակիցների դեմ դատական լուծումների ընթացքում ցուցմունքներ տալը: Միայն դատարանում ցուցմունք տալուց հետո կարող է համագործակցող մեղադրյալի նկատմամբ կասեցված քրեական հետապնդումը վերսկսվել:

Մինչդատական և դատական վարույթների ընթացքում համագործակցող մեղադրյալի՝ նույնաբովանդակ վարության հանդեպ գործողություններին մասնակցելը նրա կյանքի և առողջության համար ստեղծում է կրկնակի վտանգի (սպառնալի) վիճակ: Որքան նրա կյանքին և առողջությունը վտանգ է սպառնում մինչդատական վարույթի ընթացքում (ցուցմունք տալիս, առերեսման մասնակցելիս, ճանաչման ներկայացնելիս և այլն), այնուհետև՝ դատարանում նույնաբովանդակ (նույնաբնույթ) գործողություններին մասնակցելիս:

Համագործակցող մեղադրյալի՝ հանցակիցների վերաբերյալ տված ցուցմունքների արժանահավատության ապահովման շահը: Համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքների արժանահավատությունը գնահատելիս պետք է հաշվի առնել երկու հանգամանք. համագործակցող մեղադրյալի՝ ճիշտ

ցուցմունք տալու պարտականության առկայությունը և համագործակցող մեղադրյալի մեղավորությունը մյուս հանցակցին վերագրելու ռիսկը:

1. Համագործակցող մեղադրյալի՝ ճիշտ ցուցմունք տալու պարտականությունը: Եվրոպական դատարանն անդրադարձել է համագործակցող մեղադրյալի խոստովանական ցուցմունքները մյուս մեղադրյալների (հանցակիցների) մասով որպես մեղադրական ապացույց օգտագործելու թույլատրելիությանը: «Վ. Ռոմանովն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործի վերաբերյալ (24.06.2008թ.) Եվրոպական դատարանը նշել է, որ այլ մեղադրյալների ցուցմունքների գնահատումը պահանջում է առավել ուշադիր մոտեցում, քանի որ ցուցմունք տվող հանցակիցների կարգավիճակը տարբերվում է վկաների կարգավիճակից: Նրանք չեն զգուշացվում ճիշտ ցուցմունքներ տալու պարտականության մասին, նրանց ցուցմունքների արժանահավատությունը որևէ կերպ երաշխավորված չէ, ուստի Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի երաշխիքների պահպանման տեսանկյունից հանցակիցների խոստովանական ցուցմունքները կարող են օգտագործվել միայն մեղքն ընդունող մեղադրյալի դատապարտման համար, և այն ինքնին չի կարող համարվել մյուս մեղադրյալի մեղավորության մասին վկայող ապացույց:

2. Համագործակցող մեղադրյալի մեղավորությունը մյուս հանցակցին վերագրելու ռիսկը: «Մելնիկովն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով (14.01.2010թ.) Ս.-ն իրեն մեղավոր է ճանաչել առաջադրված մեղադրանքում և ցուցմունք տվել, որ դիմողը գողության հանցակից է՝ մանրամասն նկարագրելով գողության ժամանակ իր և դիմողի ունեցած դերակատարությունը: Եվրոպական դատարանը նշել է, որ հանցակցության դեպքում առկա է հանցակիցների՝ միմյանց դեմ տրված ցուցմունքների ոչ արժանահավատ լինելու ռիսկ, քանի որ նրանց շահերից բխում է մեղավորությունը վերագրել մյուս հանցակցին: Ուստի նման ապացույցների գնահատման դեպքում պետք է առկա լինի առավել բարձր վերահսկողություն:

Գործնականում ծագում է վերը նշված երկու շահերի զուգակցելու անհրաժեշտություն: Համագործակցող մեղադրյալի նախաքննական ցուցմունքի դատական դեպոնացումը կարող է հանդիսանալ ինչպես համագործակցող մեղադրյալի անվտանգության, այնպես էլ հանցակիցների դեմ տրվող ցուցմունքների արժանահավատության ապահովման կառուցակարգ: Տեսության մեջ նշվում է, որ մեղադրյալի ցուցմունքի դեպոնացման անհրաժեշտություն կարող է առաջանալ խմբի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կողմից կատարված հանցագործության դեպքում, երբ մեղադրյալներից մեկի կյանքին կամ առողջությանը վտանգ է սպառնում²:

Համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքը դեպքում ստանալու պայմաններում համագործակցող մեղադրյալը համագործակցության վարույթի շրջանակներում ստանձնած պարտականությունների կատարման նպատակով նախաքննության ժամանակ դատավորի ներկայությամբ հանցակիցների վերաբերյալ տալիս է ցուցմունք՝ ազատվելով դատարանում նույնաբովանդակ և ռիսկային գործողություններին մասնակցելու պարտականությունից, իսկ դատավարական հակառակորդը (հանցակիցը), օգտվելով հակընդդեմ հարցման իրավունքից, կարող է վիճարկել համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքների արժանահավատությունը:

Նախագծով նախատեսված չէ համագործակցող մեղադրյալի անվտանգության ապահովման համար նրա ցուցմունքը դատական կարգով դեպքում առանձին հիմք: Նախագծի 312-րդ հոդվածի 2-րդ հիմքը (հնարավորություն չի ունենա մասնակցելու դատաքննությանը) նպատակային մեկնաբանելու պարագայում այն կարող է կիրառվել նաև համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքը դեպքում ստանալու պայմաններում: Այսպես, կոնկրետ վարույթով համագործակցող մեղադրյալի կյանքին և առողջությանն ակնհայտորեն սպառնացող իրական վտանգը պետք է դիտել որպես համագործակցող մեղադրյալի՝ դատաքննությանը մասնակցելու անհնարիություն: Բանն այն է, որ համագործակցող մեղադրյալի կյանքին և առողջությանը սպառնացող իրական վտանգը փաստացի գրկում է նրան հանցակիցների գործով հիմնական դատախազներին մասնակցելու հարցում ընտրություն կատարելու հնարավորությունից կամ խիստ դժվարացնում է այն: Ընդ որում «անհնարին» բառը բացատրական բառարաններում մեկնաբանվում է որպես անկարելի, խիստ դժվարին³:

Անհրաժեշտ է վերլուծել նաև համագործակցող մեղադրյալի նախաքննական ցուցմունքը դեպքում ստանալու ընթացքում նրա անվտանգության ապահովման հարցը: Բանն այն է, որ նախաքննության ընթացքում համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքի դեպքում ստանալու հանցակցի մասնակցությունը ինքնին համագործակցող մեղադրյալի կյանքի և առողջության համար կարող է ստեղծել սպառնալից իրավիճակ: Առաջարկվում է քննարկել նման սպառնալիքները չեզոքացնելու կամ վտանգը մեղմելու տարբերակները:

Նախ, եթե հանցակիցները համագործակցող մեղադրյալի նկատմամբ կիրառել են արգելված մի-

ջոցներ (սպառնալիք, ֆիզիկական կամ գույքային վնաս հասցնել և այլն) և նրա մոտ առաջացրել իրական վախի զգացողություն, ապա համագործակցող մեղադրյալի հանցակիցները իրենց իսկ հակաիրավական գործողություններով հրաժարվում են դեպքում ստանալու մասնակցելու և հակընդդեմ հարցման իրավունքներից: Այս մոտեցումն ամրագրված է «Ալ-Քավայն և Թահերին ընդդեմ Միացյալ Թագավորությունների» գործով Եվրոպական դատարանի (15.12.2011թ.) վճռի 123-րդ կետում, որի համաձայն՝ եթե վկայի վախը պայմանավորված է մեղադրյալի կամ նրա անունից գործող անձանց հակաիրավական գործողություններով, ապա թույլատրելի է վկայի ցուցմունքները դատարանում հրապարակել առանց վկայի կողմից կենդանի ցուցմունք տալու կամ ամբաստանյալի, նրա ներկայացուցիչների կողմից քննվելու անհրաժեշտության, եթե նույնիսկ վկայի ցուցմունքը ամբաստանյալի դեմ ներկայացված միակ և որոշիչ վկայությունն է: Մեղադրյալի կողմից վկաների մեջ առաջացրած վախից օգտվելու հանգամանքն անհամատեղելի է տուժողի և վկաների իրավունքների հետ: Ոչ մի դատարան չպետք է թույլատրի, որ նման կերպ խաթարվի դատաքննության արդարությունը: Հետևաբար, մեղադրյալի նման վարքագիծը պետք է դիտարկել որպես Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետով սահմանված՝ վկային հարցաքննելու իրավունքից հրաժարվել: Նշված դիրքորոշումը կիրառելի է, եթե վկայի նկատմամբ սպառնալիքները կամ գործողությունները կատարում են մեղադրյալի անունից կամ նրա իմացությամբ և հավանությամբ գործող անձինք:

Ցուցմունքի դեպքում ստանալու ընթացքում համագործակցող մեղադրյալի կյանքը և առողջությունը վնասելու հնարավորությունը նվազեցնելու, միաժամանակ հանցակիցների հակընդդեմ հարցման իրավունքն ապահովելու համար առաջարկում ենք քննարկել ցուցմունքի դեպքում ստանալու տեսակապի միջոցով իրականացնելու հարցը⁴: Նման դեպքում ցուցմունքը դեպքում ստանալու դատական նիստերի դահլիճում գտնվում են քննիչը, դատավորը, համագործակցող մեղադրյալը, պաշտպանը, իսկ հանցակիցը և նրա պաշտպանը՝ հարակից սենյակում: Հակընդդեմ հարցման իրավունքն իրականացնելու նպատակով նրանք տեսակապի միջոցով հետևում են հարցաքննությանը, իսկ հարցերը ներկայացնում են քննիչի միջոցով:

Նման կարգով համագործակցող մեղադրյալի դեպքում ստանալու նախաքննական ցուցմունքի թույլատրելիությունն ապահովելու և այն դատարանում հրապարակելու համար պետք է պահպանել Եվրո-

պական դատարանի մշակած հետևյալ չափանիշները՝

1. *համագործակցող մեղադրյալի դատավարական հակառակորդի (հանցակցի) հակընդդեմ հարցման իրավունքի իրականացման համար անհրաժեշտ նյութերի, տեղեկությունների տրամադրում:*

2. *համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքի դեպոնացմանը նրա դատավարական հակառակորդի (հանցակցի) պաշտպանի պարտադիր մասնակցության ապահովում:*

3. *համագործակցող մեղադրյալին ճիշտ ցուցմունք տալու պարտականության և սուտ ցուցմունք տալու համար պատասխանատվության մասին նախազգուշացում:*

4. *համագործակցող մեղադրյալի նախաքննական ցուցմունքի տեսազրույց:*

5. *համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքի դեպոնացման նկատմամբ դատական երաշխիքի կիրառում:*

1. Համագործակցող մեղադրյալի դատավարական հակառակորդի (հանցակցի) հակընդդեմ հարցման իրավունքի իրականացման համար անհրաժեշտ նյութերի, տեղեկությունների տրամադրում: «Կորնելիս ընդդեմ Նիդերլանդների» գործով Եվրոպական դատարանը (05.05.2004թ., N 994/03) անդրադարձել է իրավապահ մարմինների հետ համագործակցող անձանց հետ դատախազության կողմից քրեական հետապնդումից անձեռնմխելիությամբ օժտելու և այդ անձանց ցուցմունքների թույլատրելիության հարցին: Նշված գործով Ջ.-ն իշխանություններին հայտնել էր, որ Կորնելիսը ներգրավված է կոկաինի ապօրինի շրջանառության մեջ, որի հիման վրա իշխանությունները դիմողին մեղադրանք են առաջադրել թմրադեղերի ապօրինի շրջանառությանը մասնակցելու համար: Հետագայում Ջ.-ն դատախազության հետ կնքել է համաձայնություն այն մասին, որ Կորնելիսի վերաբերյալ իրականությանը համապատասխանող ցուցմունքներ տալու դիմաց նա մասնակի կազատվի քրեական պատասխանատվությունից: Դատարանը դիմողին մեղավոր է ճանաչել թմրադեղերի ապօրինի շրջանառության մեջ և դատապարտել 6 տարի ազատազրկման: Դիմողը բողոքարկել է դատավճիռը և միջնորդել, որ իրեն տրամադրեն Ջ.-ի վերաբերյալ հարուցված քրեական վարույթի բոլոր փաստաթղթերը, այդ թվում՝ դատախազության և Ջ.-ի միջև ձեռք բերված համաձայնագրերը: Վերաքննիչ դատարանը փոփոխել է առաջին առյուծի դատարանի դատավճիռը՝ դիմողին դատապարտելով ազատազրկման՝ 9 տարի ժամկետով: Եվրո-

պական դատարանը նշել է, որ Կորնելիսի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասը պետական մեղադրողներին պարտավորեցնում է բացահայտել մեղադրյալի մեղավորության վերաբերյալ բոլոր ապացույցները, սակայն տվյալ գործով դիմողի պահանջած փաստաթղթերը էական ապացույցներ չեն համարվել, իսկ դիմողը վերաքննիչ դատարանում բավարար հնարավորություն ունեցել է՝ ուսումնասիրելու դատախազության և Ջ.-ի միջև համաձայնության օրինականությունը, ուստի վերաքննիչ դատարանի կողմից փաստաթղթեր տրամադրելու վերաբերյալ դիմողի միջնորդությունը մերժելու մասով բողոքը ակնհայտ անհիմն է: Համագործակցող անձանց ցուցմունքների օգտագործումն առնչվում է արդար դատաքննության իրավունքի հետ, սակայն այս գործով դիմողը և դատարանները տեղյակ են եղել նման համաձայնության մասին և Ջ.-ի ցուցմունքների արժանահավատությունը գնահատելու համար նրան ենթարկել են բազմակողմանի հարցաքննության: Ուստի Եվրոպական դատարանը եզրակացրել է, որ չի կարելի պնդել, որ դիմողը դատապարտվել է այնպիսի ցուցմունքների հիման վրա, որոնց պատճառով զրկված է եղել պաշտպանության իրավունքն իրականացնելու հնարավորությունից:

Նախագծով կարգավորված է դեպոնացմանը մասնակցող դատավարական հակառակորդի հակընդդեմ հարցման իրավունքի իրականացման համար անհրաժեշտ նյութերի տրամադրման հարցը: Նախագծի 313-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ցուցմունքը դեպոնացնելու միջնորդությանը կցվում են այն նյութերը, որոնք դեպոնացման մասնակիցներին հնարավորություն կտան պատշաճորեն իրականացնել հակընդդեմ հարցման իրավունքը, իսկ 314-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ ցուցմունքի դեպոնացման պարագայում դեպոնացման օրը որոշելիս դատարանը հաշվի է առնում վարույթի մասնակիցների կողմից հակընդդեմ հարցում կատարելուն նախապատրաստվելու համար անհրաժեշտ ժամանակը: Միջնորդություն ներկայացրած անձը պարտավոր է միջնորդությանը կցել բոլոր այն նյութերը (ցուցմունքներ, ապացուցողական գործողության արձանագրություններ և այլն), որոնք անաչառ դիտորդի տեսանկյունից անհրաժեշտ են հակընդդեմ հարցման իրավունքը պատշաճ իրականացնելու համար: Քննիչը կրում է նշված պարտականությունը բարեխիղճ կատարելու պատասխանատվությունը: Եթե հիմնական դատախազության ընթացքում պարզվի, որ ցուցմունքը դեպոնացնելու մասին միջնորդություն ներկայացրած անձը դեպոնացման ժամանակ տիրապետել է

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հակընդդեմ հարցման իրավունքի իրականացման համար անհրաժեշտ նյութերի, սակայն դրանք չի կցել միջնորդությանը, ապա դատավարական հակառակորդը (հանցակիցը) հիմնական դատախազների ընթացքում կարող է վիճարկել դեպոնացված ցուցմունքի պատշաճությունը և հակընդդեմ հարցման իրավունքի լիարժեք իրականացումն ապահովելու նպատակով պահանջել դատարանում կրկին հարցաքննել համագործակցող մեղադրյալին: Այսպես, «Սյուսարևն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» (09.11.2006թ.) գործի դիմողը նշել է, որ նախաքննության ընթացքում կատարված առերեսման ժամանակ նրան հասանելի չեն եղել քրեական գործի մի շարք նյութեր, մասնավորապես՝ ճանաչման ներկայացնելու արձանագրությունը, ուստի հնարավորություն չի ունեցել վկաներին ներկայացնել համապատասխան հարցեր: Եվրոպական դատարանն այս կետով խախտում չի արձանագրել միայն այն պատճառաբանությամբ, որ թեև նշված նյութերը դիմողի համար մատչելի չեն եղել, սակայն դիմողն առերեսման ժամանակ ճանաչման ներկայացնելու վերաբերյալ վկաներին հարցեր ուղղել է:

2. *Համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքի դեպոնացմանը նրա դատավարական հակառակորդի (հանցակիցի) պաշտպանի պարտադիր մասնակցության ապահովում:* Համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքի դեպոնացմանը հանցակիցների պաշտպանի մասնակցությունը նրանց հակընդդեմ հարցման իրավունքի պատշաճ իրականացման պայման է: Եվրոպական դատարանը «Մելնիկովն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» (14.01.2010թ.) գործով նշել է, որ ներպետական դատարանները Ս.-ի նախաքննական ցուցմունքները գնահատելիս սահմանափակվել են միայն այն փաստով, որ նախաքննության ընթացքում դիմողները հնարավորություն ունեցել են առերեսման ժամանակ հարցաքննել Ս.-ին: Եվրոպական դատարանը չի համաձայնել նշված դիրքորոշմանը՝ նշելով, որ առերեսման ժամանակ դիմողները չեն օգտվել պաշտպանի ծառայություններից, քանի որ տեղեկացված չեն եղել այդ մասին: Բացի այդ, մեղադրյալները նախաքննության ընթացքում հաճախ հայտնվում են առավել խոցելի վիճակում, քանի որ քրեադատավարական օրենսդրության զարգացումը միտում ունի առավել բարդացնել հատկապես ապացույցների հավաքման և գնահատման գործընթացը: Նման պայմաններում մեղադրյալների խոցելի վիճակը կարող է փոխհատուցվել պաշտպանի օգնությամբ: Հետևապես հիմքեր չկան պնդելու, որ իրավական օգնության բացակայության պայմաններում դիմողը կարող էր գիտակցել

առերեսման ընթացակարգը և արդյունավետ կերպով օգտվել հակընդդեմ հարցման իրավունքից:

Նախագծով կարգավորված է համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքը դեպոնացնելիս մյուս մեղադրյալների (հանցակիցների) պաշտպանի պարտադիր մասնակցությունը: Նախագծի 46-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ վարույթն իրականացնող մարմինը չի ընդունում պաշտպանից մեղադրյալի (տվյալ պարագայում՝ հանցակիցի) հրաժարվելը կամ անհապաղ միջոցներ է ձեռնարկում վարույթին պաշտպանի մասնակցությունն ապահովելու համար, եթե օրենսգրքի 312-րդ հոդվածի 2-րդ կետի հիման վրա դատարանը կայացրել է տվյալ մեղադրյալին (տվյալ պարագայում՝ հանցակիցին) առնչվող ցուցմունքի դեպոնացում կատարելու մասին որոշում:

3. *Համագործակցող մեղադրյալին ճիշտ ցուցմունք տալու պարտականության և սուտ ցուցմունք տալու համար պատասխանատվության մասին նախազգուշացում:* Եվրոպական դատարանը «Մելնիկովն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով անդրադարձել է հանցակիցի՝ մյուս մեղադրյալների դեմ տրված նախաքննական ցուցմունքները դատարանում հրապարակելու և օգտագործելու իրավաչափությանը: Նշված գործով վկա Ս.-ն իրեն մեղավոր է ճանաչել առաջադրված մեղադրանքում և ցուցմունք տվել, որ դիմողը հանդիսացել է գողության հանցակից՝ մանրամասն նկարագրելով իր և գողության ժամանակ դիմողի ունեցած դերակատարությունը: Եվրոպական դատարանը նշել է, որ հանցակցության դեպքում առկա է ռիսկ, որ հանցակիցների՝ միմյանց դեմ տրված ցուցմունքները կարող են լինել ոչ արժանահավատ, քանի որ նրանց շահերից բխում է մեղավորությունը վերագրելը մյուս հանցակցին: Ուստի, նման ապացույցների գնահատման դեպքում պետք է առկա լինի առավել բարձր վերահսկողություն, քանի որ ցուցմունք տալիս հանցակիցների կարգավիճակն էապես տարբերվում է սովորական վկաների կարգավիճակից: Նրանք ցուցմունք տալիս չեն նախազգուշացվում սուտ ցուցմունք տալու համար պատասխանատվության մասին:

Գրականության մեջ առկա է մոտեցում այն մասին, որ անջատված վարույթով համագործակցության համաձայնագիր կնքած դատապարտյալը մյուս հանցակիցների վերաբերյալ հիմնական վարույթով վկա է, ում պետք է զգուշացնել ցուցմունք տալուց հրաժարվելու և սուտ ցուցմունք տալու, սուտ մատուցման համար նախատեսված քրեական պատասխանատվության մասին է: Նախագծով նախատեսվել է մեղադրյալի կողմից ճիշտ

ցուցմունք տալու պարտականության մասին դրույթ: Նախագծի 228-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ եթե մեղադրյալը ցուցմունք տալու ցանկություն է հայտնում, ապա քննիչը նրան տեղեկացնում է ճիշտ ցուցմունք տալու պարտականության և նախագծուցացնում սուտ ցուցմունք տալու համար սահմանված պատասխանատվության մասին:

4. *Համագործակցող մեղադրյալի նախաքննական ցուցմունքի տեսագրում:* Յուցմունքի դեպոնացման ընթացքի տեսագրումը (ձայնագրումը) հնարավորություն է տալիս դատավորին հիմնական դատախազների ընթացքում անմիջականորեն դիտարկել (ունկնդրել) համագործակցող մեղադրյալի վարքագիծը (ցուցմունքները): «Սլյուսարեն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով Եվրոպական դատարանը նշել է. «Թեև վկաները դատարանում անմիջապես ցուցմունք չեն տվել, սակայն նախաքննության ընթացքում վկաների, դիմողի և նրա պաշտպանի մասնակցությամբ կատարված առերեսումը բավարարել է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի պահանջներին, քանի որ վկաներին ներկայացված հարցերը և դրանց պատասխանները ձայնագրվել են»:

Եվրոպական դատարանը «Մելնիկովն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով կայացված որոշման 76-րդ և 78-րդ կետում նշել է, որ տվյալ գործով Ս.-ն նախաքննության մարմիններին տվել է ցուցմունք, որին դիմողները և նրանց պաշտպանները չեն մասնակցել: Գործի նյութերում բացակայում է ցուցմունքների տեսագրումը, որը հնարավորություն կտար դատարանին և դիմողներին դիտարկել Ս.-ի վարքագիծը և դրա հիման վրա ձևավորել ցուցմունքների արժանահավատության վերաբերյալ սեփական դիրքորոշումը:

Նախագծով ցուցմունքի դեպոնացման ընթացքը տեսաձայնագրելու խնդիրը կարգավորված է միայն ձայնագրման մասով: Այսպես, Նախագծի 315-րդ հոդվածի 5-րդ մասում նախատեսված է, որ ցուցմունքի դեպոնացման արդյունքում օրենսգրքի վերաբերելի պահանջների պահպանմամբ կազմվում է ցուցմունքի դեպոնացման արձանագրություն, որին կցվում է դատական նիստի ձայնային արձանագրության լազերային կրիչը: Յուցմունքի դեպոնացման արձանագրությունը ստորագրում են դեպոնացման մասնակիցները, իսկ նախագահող դատավորն այն հաստատում է իր կնիքով: Յուցմունքի դեպոնացման դատական նիստի ձայնային արձանագրության հիման վրա քննիչը կազմում և ստորագրում է դեպոնացված ցուցմունքի վերձանման արձանագրությունը: Նշված դրույթում նախա-

տեսված է միայն ցուցմունքը դեպոնացնելու ընթացքի ձայնագրումը, մինչդեռ Եվրոպական դատարանի դիրքորոշման համաձայն՝ պետք է առկա լինի տեսագրում, որից հստակ տեսանելի կլինի համագործակցող անձի վարքագիծը: Նշված պայմանը պահպանելու նպատակով քննիչը կարող է ցուցմունքը դեպոնացնելիս դեկավարվել Նախագծի 221-րդ հոդվածով, որը հնարավորություն է տալիս քննչական գործողության ընթացքն ամրագրելու, հանցագործության հետքերը և իրեղեն ապացույցները հայտնաբերելու, ամրապնդելու և վերցնելու նպատակով կատարել ձայնագրում, տեսագրում:

5. *Համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքի դեպոնացման նկատմամբ դատական երաշխիքի կիրառում:* «Մելնիկովն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով Եվրոպական դատարանը նշել է նաև, որ առերեսումն իրականացվել է քննիչի կողմից, ով չէր բավարարում անկախության և անաչառության պահանջներին և առերեսման ժամանակ օժտված էր ցանկացած հարց հանելու լայն հայեցողությամբ: Նախագծով նշված չափանիշը ապահովված է: Այսպես, համագործակցող մեղադրյալի ցուցմունքի դեպոնացումն իրականացվում է դատական երաշխիքների վարույթի շրջանակում: Հարցաքննությունը իրականացնում է քննիչը, սակայն այդ գործընթացը գտնվում է դատարանի դիտարկման ներքո: Նախագծի 315-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ դատարանն ապահովում է օրենսգրքով սահմանված հարցաքննության ընթացակարգի պահպանումը, ինչպես նաև ցուցմունքի դեպոնացման ընթացքում հակընդդեմ հարցման իրավունքի իրականացումը: Դատական երաշխիքի կիրառման դեպքում սահմանափակվում է քննիչի հայեցողությունը հանելու դատավարական հակառակորդի հարցը, ինչպես նաև ոչ իրավաչափորեն սահմանափակելու հակընդդեմ հարցման իրավունքը:

Այսպիսով, համագործակցող մեղադրյալի նախաքննական ցուցմունքի դատական դեպոնացումը (այդ թվում՝ տեսակապի կիրառմամբ) հնարավորություն է ստեղծում նվազեցնել ցուցմունքի դեպոնացման ընթացքում համագործակցող մեղադրյալի կյանքին և առողջությանը սպառնացող վտանգները՝ միաժամանակ ապահովելով դատավարական հակառակորդի (հանցակցի) հակընդդեմ հարցման իրավունքի իրականացումը:

¹ Տե՛ս Խաչատուրյան Գ. Համագործակցության վարույթ. Իրավափիլիսոփայական հիմքերը, կիրառման շրջանակներն ու կարգը, արդյունավետության երաշխիքները և զարգացման հեռանկարները: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի հիմնախնդիրներին նվիրված գիտական հոդվածների ժողովածու. Եր.: ՀՀ իրավաբանների միություն, 2014. էջ 492:

² Зинченко И.А., Попов А.А. Структура уголовно-процессуального института депонирования показаний, цель и основания его применения. Библиотека криминалиста. Научный журнал. 2015. N 1 (18). С. 306.

³ Տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան: Հրաչյա Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ: Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, Երևան, 1969, էջ 112:

⁴ Տե՛ս ՀՀ քր. դատ. օր.-ի նախագիծն առաջին անգամ սահմանում է քննչական գործողությունների կատարման ժամանակ տեսակապի օգտագործման դատավարական կարգը. բացառիկ դեպքերում, եթե սույն օրենսգրքով սահմանված ընդհանուր կարգով քննչական գործողության կատարումն անհնար է, և դա է պահանջում արդարադատության շահը, քննչական գործողությունը կարող է կատարվել տեսակապի միջոցով (Նախագծի 221-րդ հոդված):

⁵ Տե՛ս Виницкий Л.В., Кубрикова М.Е. Актуальные вопросы института досудебного соглашения о сотрудничестве. Юрлитинформ. 2015. С. 145.

Արտուր Գամբարյան

Заместитель председателя Следственного комитета РА,
доктор юридических наук, доцент

РЕЗЮМЕ

Судебное депонирование и оглашение показаний обвиняемого, сотрудничающего со следствием

В статье обсуждаются вопросы обеспечения безопасности лица, сотрудничающего со следствием и взаимосвязанные вопросы достоверности данных обвиняемым показаний против соучастников совершенного преступления. Автор утверждает, что судебное депонирование показаний обвиняемого, сотрудничающего со следствием, может стать эффективным механизмом, который создаст возможность для обеспечения как безопасности лица сотрудничающего со следствием, так и достоверности показаний обвиняемого, данных против соучастников преступления.

Ключевые слова: обвиняемый, сотрудничество, показания, судебное депонирование, безопасность.

Artur Ghambaryan

Deputy Chairman of RA investigative committee,
Doctor of Law, Associate Professor

SUMMARY

Judicial deposition and announcement of testimony of the accused cooperated with the investigation

The article discusses the issues concerning the security of a person who cooperates with the investigation and the related issues of reliability of testimony given by the accused against the accomplices of the crime. The author asserts that the judicial deposition of testimony of the accused who cooperates with the investigation can be an effective mechanism that will make possible to ensure both security of the person cooperating with the investigation, and the credibility of the accuser's testimony against accomplices.

Keywords: accused, cooperation, testimony, judicial deposition, security.

ԱՐՏԱԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի իրավաբանական վարչության իրավախորհրդատվական բաժնի գլխավոր մասնագետ,
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Հոդվածի վերնագիրն է «Ազգային սոցիալական պետության գործառույթները»: Հոդվածը վերաբերում է սոցիալական պետության գործառույթների էությանը, բովանդակությանը և դրանց հիմնական առանձնահատկությունների վերլուծությանը:

Հոդվածում մանրամասն վերլուծության է ենթարկվել սոցիալական պետության գործառույթների իրականացման ավանդական, այն են՝ դիրեկտիվ-հրամայական, դիսպոզիտիվ և ինդիկատիվ (խորհրդակցական) մեթոդները, ինչպես նաև օրինական պարտադրման, համոզմունքի, կանխատեսման, նախագծման և պլանավորման կազմակերպման ու դրանց նկատմամբ վերահսկողության ձևերը:

Ավելին, ակնհայտ անբավարար է սոցիալական պետության սահմանափակումը միայն վերջինիս սոցիալական գործառույթների վերլուծությամբ, ուստի հոդվածում մանրակրկիտ անդրադարձ է կատարվում սոցիալական պետության գլխավոր խնդրին, որտեղ անհրաժեշտ է բավարար իրավական, տնտեսական, քաղաքական և սոցիալ-մշակութային պայմաններ, որպեսզի անհատը, օգտվելով դրանցից, կարողանա ինքնուրույն ապահովել իր և իր ընտանիքի համար անհրաժեշտ բարեկեցիկ կյանք:

Հիմնաբաներ- սոցիալական, գործառույթ (ներ), տնտեսական, զարգացում, հասարակություն:

Սոցիալական պետության գործառույթների իրականացման ավանդական մեթոդներից են համարվում դիրեկտիվ-հրամայական, դիսպոզիտիվ և ինդիկատիվ (խորհրդակցական) մեթոդները, իսկ ձևերը՝ խթանումը, համոզումը և օրինական պարտադրումը, կանխատեսումը, նախագծումը, պլանավորումը, որոշումների ընդունման կազմակերպումն ու դրանց նկատմամբ վերահսկողությունը:

Մեր դեպքում (խոսելով սոցիալական պետության մասին) հատուկ դեր է խաղում խրախուսումը, օրինակ՝ արտաժամկետ և արտոնյալ վարկավորումը, բարեգործությամբ զբաղվող ձեռնարկատերերին հարկային արտոնությունների տրամադրումը, բարենպաստ իրավական և վարչական պայմանների ստեղծումը փոքր և միջին բիզնեսի զարգացման համար, ծնելիության խրախուսումը, բազմազավակ ընտանիքներին նյութական օգնության տրամադրումը և այլն: Գլխավորն այստեղ հանդիսանում է հասարակության պահանջումների և շահերի, պետության և քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների միջև հաշվեկշռի պահպանումը:

Երկրի ներսում պետության հիմնական գործառույթները, ինչպես հայտնի է, հանդիսանում են քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, հոգևոր-մշակութային գործառույթները: Սա նշանակում է, որ պետական-կառավարական գործու-

նեությունն ուղղված է նրան, որպեսզի՝

- ապահովի ներքին միասնությունը, երկրի անբաժանելիությունն ու անվտանգությունը, սահմանադրական կարգի պահպանումը՝ հասարակությանը սոցիալական հակասությունների, քաղաքական, էթնոազգային և կրոնական տարածայնությունների, կոռուպցիայի, հանցագործ դրսևորումների պարագայում ինքնակործանումից պաշտպանելու համար.

- երաշխավորի ժողովրդի իշխանությունը.

- ապահովի տնտեսության զարգացման բարձր տեմպերը՝ պետական միջոցների ձևավորման և ռացիոնալ ծախսման միջոցով, օպտիմալ հարկերի սահմանումը, արդյունավետ մաքսային քաղաքականության իրականացումը, պետական սեփականության գրագետ կառավարումը և այլն.

- բարենպաստ սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական պայմաններ ստեղծի սոցիալական ոլորտի՝ որպես մարդու բնակության սոցիալ-կենցաղային միջավայրի, դինամիկ զարգացման համար: Սա պետության գործունեության ոլորտն է անհատի ձևավորման, նրա դաստիարակության, կրթության, որպես մասնագետ ձևավորման ոլորտում: Սա գործունեությունն է սոցիալական պաշտպանության, կրթության, առողջապահության, հանգստի, սպորտի, կենսաթոշակային ապահովության ոլորտում.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

- ապահովի մարդկանց բնական կենսապայմանների պատշաճ պահպանությունը, մշտական բարելավումը և վերարտադրողականությունը:

Թվարկված գործառույթները կրում են միանգամայն հստակ սոցիալական ծանրաբեռնվածություն: Կախված քաղաքականության, տնտեսության, գիտության և կրթության, առողջապահության, էկոլոգիայի և այլ ոլորտներում ընդունվող որոշումների սոցիալականության բնույթից՝ մենք պատասխանում ենք այն հարցին, թե արդյոք պետությունը սոցիալական համարվում է, թե՞ ոչ: Սոցիալական, ինչպես արդեն նշել ենք, հանդիսանում է ավելին, քան պետությունը, որի պարտավորությունների մեջ մտնում են սոցիալ-տնտեսական շահերի բարձրաձայնումը, կենսաթոշակների և նպաստների վճարման երաշխավորումը:

Ժամանակակից սոցիալական պետությունը քաղաքացիական հասարակության նկատմամբ իրականացնում է պատերճալիստական գործառույթ՝ ազգային եկամտի վերաբաշխումը թույլերի և ընդհանրապես հասարակության շահերից ելնելով, այն որ սոցիալական պետականության գլխավոր սկզբունքը ազգային եկամտի վերաբաշխումն է՝ ընդհանուր հասարակության, մասնավորապես սոցիալապես խոցելի շերտերի շահերից ելնելով:

Գործառույթների բաշխումը և վերաբաշխումը, «աշխատանքի և սպառման չափի նկատմամբ» հաշվառումը և վերահսկողությունը, անկասկած, իշխանության կարևոր խնդիրներն են, բայց գլխավոր, բազային, ռազմավարական դրանք չեն հանդիսանում և այդպիսին չեն կարող լինել: Ժողովրդավարական իրավական պետությունը՝ իշխանական իրավասությունների իրացման հրամայավարչական մեթոդները չեն՝ անգամ թույլ և «ընչագուրկներին» աջակցելու ազնիվ նպատակներից ելնելով:

Պետության սոցիալական ուղղվածության գործառույթների բովանդակությունը սահմանվում է հետևյալ խնդիրներով.

1) սոցիալ-տնտեսական՝ ժողովրդական տնտեսության բարձր արդյունավետության օժանդակումը, տնտեսվարման որակյալ ենթակառուցվածքի ապահովումը, բնակչության ամենամեծ տնտեսական ակտիվության համար պայմանների ստեղծումը.

2) մշակույթի զարգացման աջակցումը՝ մարդու ստեղծագործական ընդունակությունների զարգացման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումը, նախադպրոցական դաստիարակության և

կրթության համակարգի, գիտական և պետությունից անկախ այլ մշակութային հիմնադրամների ֆինանսավորումը.

3) բնապահպանական՝ մարդկության բնակության միջավայրի պաշտպանությունը, վերականգնումը և ձևավորումը, էկոհամակարգերի իրատեսական օգտագործումը:

Ինչպես տեսնում ենք, սոցիալական է հանդիսանում այն պետությունը, որի յուրաքանչյուր գործառույթը (տնտեսական, սոցիալ-մշակութային, գիտատեխնիկական, բնապահպանական և այլն) կրում է լուրջ սոցիալական ծանրաբեռնվածություն, յուրաքանչյուր օրենքը և ենթաօրենսդրական ակտը ընդունվում է մարդու իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի դիրքերից, յուրաքանչյուր պետական կառավարչական որոշում գնահատվում է սոցիալական արդարության տեսանկյունից: Վերջին հաշվով տեղի է ունենում պետության տառացի բոլոր գործառույթների «սոցիալականացում»:

Բնութագրելով սոցիալական պետությունը՝ սահմանափակվել միայն նրա սոցիալական գործառույթների վերլուծությամբ ակնհայտ անբավարար է: Նրա գլխավոր խնդիրն է ձևավորել անհրաժեշտ և բավարար իրավական, տնտեսական, քաղաքական և սոցիալ-մշակութային պայմաններ նրա համար, որպեսզի մարդը, դրանցից օգտվելով, կարողանա ինքնուրույն ապահովել իրեն և իր ընտանիքին արժանապատիվ ապրուստ: Ընդ որում, ոչ թե պետական բյուջեի միջոցով ազգային եկամուտները վերաբաշխելու և ինչ-որ արտոնություններ ու նպաստներ ստանալու հաշվին, այլ իր աշխատանքի, նախաձեռնության, ձեռներեցության, պրոֆեսիոնալիզմի, աշխատասիրության և կազմակերպվածության շնորհիվ: Դրանով հանդերձ պետությունը երաշխավորում է, այդ թվում և իր հաշվին, արժանապատիվ կյանք նրանց, ովքեր, օբյեկտիվ հանգամանքներով պայմանավորված, ինքնուրույն չեն կարող լուծել իրենց խնդիրները (աճող սերունդը, թոշակառուները, հաշմանդամները, քրոնիկ հիվանդները, ժամանակավոր գործազուրկները): Վերջին դեպքում պետությունը իր վրա պարտավորություն է վերցնում քաղաքացիներին տրամադրել այն բարիքները, որոնք չեն կարող նրանց առաջարկվել մասնավոր տնտեսության ինքնագնելիության բազայի վրա, այնպիսիք, ինչպիսիք են առողջապահությունը, դաստիարակությունը, կրթությունը և այլն:

Պետության սոցիալական գործառույթները

www.journal.lawinsstitute.am

կարող են ներկայացվել որպես մի քանի ենթագործառույթների միագումարություն, օրինակ, պրոֆեսոր Մ. Գրուշևսկու խմբագրության մեջ: Որպես դրա առաջավոր բաղկացուցիչներ նա առանձնացնում է.

1) **պաշտպանական գործառույթը** (մարդու, նրա կյանքի, առողջության և արժանապատվության սոցիալական անվտանգության ապահովումը, ընտանիքի և մայրության աջակցությունը, գործազուրկների և զառամյալ տարիքի, երիտասարդության մասին հոգսը),

2) **կարգավորող գործառույթը** (տնտեսության մեջ կառուցվածքային բարեփոխումների անցկացումը՝ նպատակ ունենալով մեծացնել դրա սոցիալական ուղղվածությունը, սեփականության ոչ պետական ձևերի իրավական հիմքերի, գնագոյացման գործընթացների նորմերի ամրապնդումը, բնակչության շերտերի միջև պետական բյուջեի միջոցով եկամուտների վերաբաշխումը, սոցիալական ծրագրերի բյուջետային ֆինանսավորումը, բարեգործական գործունեության նորմատիվ-իրավական կարգավորումը),

3) **կայունացնող գործառույթը** (սոցիալական համաձայնության և գործընկերության, սոցիալական արդարության, «սեփական էթնիկ ճանապարհի» վրա մարդու իրավունքի ապահովումը և այլն),

4) **վերահսկիչ-պահպանողական գործառույթը** (սեփականատիրոջ կողմից իր իրավունքների օգտագործման դեպքում հասարակական նորմատիվներին համապատասխանելու վերահսկողությունը, գոյություն ունեցող օրենսդրությանը հետևելը): Այս առումով հատուկ նշանակություն է ձեռք բերում իրենց և համաժողովրդական սեփականության շահագործման հետևանքների, համապատասխան իրավական պահանջների չպահպանելու դիմաց սեփականատերերի սոցիալ-իրավական պատասխանատվության մասին սահմանադրական պահանջների իրացումը¹:

Իրացնելով սոցիալական գործառույթները, սոցիալական պետությունը հենվում է նորմատիվորեն ամրագրված (օրենսդրորեն կամ էլ ենթօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի հիման վրա) սոցիալական ստանդարտների համակարգի վրա, այսինքն՝ պետության կողմից ամրագրված կամ թույլատրված հասարակության պատկերացումները իր համար ընդունելի մարդկանց մեծամասնության կյանքի մակարդակի և որակի ստանդարտների ներդրումը հանդիսանում է սոցիալական պետության կառավարչական գործունեու-

թյան կարևորագույն բաղկացուցիչներից մեկը: Գրանց գլխավոր նշանակությունն է օգնել պետությանը իր սոցիալական պարտականությունների կատարման մեջ, այսինքն՝ սոցիալական բարիքների օրենսդրորեն սահմանված միագումարությունը, որը նա երաշխավորում է տրամադրել իր քաղաքացիներին անհատույց կամ մասնակի հատուցանելի հիմքի վրա: Նպատակն է բացառել կամ ծայրահեղ դեպքում նվազագույնի հասցնել հասարակության մեջ չարդարացված սոցիալական տարբերությունները²:

Արդյունավետ և հասարակության մեջ նորմալ ընդունվող սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության կողմնորոշիչներ են հանդիսանում սոցիալական ստանդարտների ցածր նշանակությունները, որոնց սահմաններից դուրս գալը հասարակության մեջ առաջացնում է ավելցուկային սոցիալական լարվածություն, իսկ հետագայում բերում է երկրի տնտեսական և հասարակական կայունության քայքայմանը, և վերին ստանդարտները, որոնք ապահովում են մարդու նորմալ գոյակցությունը: Մեր երկրում սոցիալական ստանդարտների ներքին սահմանը համարվում է միջազգային կազմակերպությունների (ԱՄԿ, ՅՈՒՆԵՍԿՕ, ՅՈՒՆԻՍԵֆ, ԱՀԿ և այլն) հանձնարարականները, վերին սահմանը՝ զարգացած շուկայական և սոցիալապես ուղղորդված տնտեսությամբ երկրներում կյանքի մակարդակը (Գերմանիա, Շվեդիա, ԱՄՆ և այլն):

Սահմանելով ներքին և վերին սահմանները՝ կարելի է օրենքների և այլ նորմատիվ ակտերի, տնտեսական լծակների միջոցով հասնել տրված արդյունքներին: Այդ սոցիալական չափիչներին հարկավոր է դասել եկամուտների մեծությունը (այդ թվում՝ աշխատավարձի, թոշակների, նպաստների, կրթաթոշակների, սպորտստի նվազագույնի չափը), սպառողական գների ինդեքսը, աշխատավարձի պարտքը, գործազրկության մակարդակը, ամենաշատ և ամենաքիչ ապահովված բնակչության եկամուտների հարաբերակցությունը և այլն:

- ¹ Տե՛ս Грушевский М. Актуальные проблемы теории современного демократического государства.-Киев. 2009. С. 158.
² Տե՛ս Большой юридический словарь. Под ред. А.Я. Сухарева и В.Д. Зорькина. –М., 1999. С. 647.

Արտակ Մանուկյան

Главный специалист отдела юридической консультации
 юридического департамента администрации
 Национального Собрания Республики Армения,
 соискатель института философии, социологии и права
 Национальной Академии Наук Республики Армения

ՔԵԶԻՍԵ

Функции национального социального государства

Эта статья относится к сущности функций социального государства, содержания и анализа этих основных особенностей.

Статья подробно анализирует традиционные методы функций социального государства, таковыми являются директивно-императивные и индикативные (консультативный) и диспозитивные методы, а также правоприменение, веры, прогнозирование, планирование, проектирование и надзор этих форм.

Кроме того, явным ограничением является анализирование социального государства только функцией социальных государств, поэтому статья полностью охватывает основные проблемы социального государства, где необходимы достаточные правовые, экономические, политические и социально-культурные условия, чтобы человек, используя их, обеспечил для себя и своей семьи необходимое благополучие.

Ключевые слова: социальная, функция, экономический, развитие, общество.

Artak Manukyan

Chief specialist of the Division of Legal advises of the Juridical
 Department of the National Assembly of the Republic of Armenia,
 Researcher of the National Academy of Sciences of
 philosophy, sociology and law Institute.

SUMMARY

The National social state functions

This article refers to the essence of the social state functions, the content and the analysis of their main features.

The article is detailed analysis of the implementation of the traditional functions of social state, which are: directive-imperative, indicative (consultative) and dispositive methods, as well as legal enforcement, belief, forecasting, drafting, organizing of the planning and controlling forms.

Moreover, it's lack of an obvious limitation of the social states just social functions analysis, so the article scrupulously covers the main social problem, where is necessary sufficient legal, economic, political and social-cultural conditions, where the individual by using them can be able to provide for himself and his family the well-being.

Keywords: social, function, economic, development, society.

ՈԱԶՄԻԿ ՄԱՐԻԿՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ԴԱՎԻԹ ԱԼԱՎԿԱՈՐԴՈՒ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ՕՐԻՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հոդվածում հանգամանորեն վերլուծության են ենթարկվում Դավիթ Ալավկաորդու «Կանոնական օրինադրությունների» վերաբերյալ հարցերը: Դավթի այս օրինադրությունները իրավական ուժ ունեն, որի մասին վկայում են այդ ժամանակի պատմիչները և մեզ հասած բազմաթիվ ձեռագրերը: Այդ օրինադրությունների իրավական ուժ ունենալու մասին վկայում են նաև հսկայական քանակությամբ պահպանված ձեռագրերը:

Հիմնարաներ- կանոնական իրավունք, կանոնական օրինադրություններ, ընդհանուր իրավունք, օրենք, ամուսնություն, հանցագործություն, պատիժ:

Ինչպես նշել ենք, հայ կանոնական իրավունքի բաղկացուցիչ մասն են կազմում նաև Դավթ Ալավկաորդու կանոնները և Ներսես Շնորհալու կանոնական որոշումները: Դավթ Ալավկաորդին միջնադարյան Հայաստանի հայտնի մատենագիր և եկեղեցական գործիչներից մեկն է, որը հայ իրականության մեջ կատարեց առաջին աշխարհիկ համակարգված օրենսդրություն ստեղծելու փորձը, թեպետև իր երկը կոչվում է «Կանոններ» կամ «Կանոնական օրինադրություններ»: Այն համարվել է «պիտանացու» ոչ միայն իր ժամանակաշրջանի համար, այլև նույնիսկ 13-րդ դարում: Դրա հիմնական պատճառն այն է, որ Դավթի «Կանոնների» բովանդակությունը սերտորեն աղերսված է ժամանակաշրջանի իրականության հետ և արտահայտված է դյուրըմբռնելի ձևով: Նկատի ունենալով այդ երկի գործնական կիրառական նշանակությունը՝ ուսումնասիրողները (Խ. Սամվելյան, Մ. Աբեղյան) այն, իրավամբ, դասել են հայոց ազգային դատաստանագրքերի շարքը:

Ըստ պատմիչների հաղորդած տվյալների՝ Դավթ Ալավկաորդին ծնվել է 11-րդ դարի 70-80-ական թվականներին Գանձակ քաղաքում, մահացել է 1139 կամ 1140 թվականին: Դավթին իր ժամանակի կրթված մարդկանցից էր և երկար ժամանակ զբաղվել է մանկավարժությամբ: Ըստ Վարդան պատմիչի վկայության՝ Դավթ Ալավկաորդին «լծակից» է հանդիսացել Հովհաննես Սարկավագ Իմաստասերին², որից կարելի է ենթադրել, որ նրանք կամ միասին սովորել են Հաղպատի վանքում և կամ միասին պաշտոնավարել Անի քաղաքում:

Թե որքան մեծ հեղինակություն է վայելել Դավթ Ալավկաորդին իր ժամանակակիցների կողմից, կարելի է դատել այն փաստից, որ նա Գրիգոր վար-

դապետի հետ միասին միջնորդել է Ամենայն հայոց կաթողիկոսության առաջ, որն այն ժամանակ գտնվում էր Կիլիկիայում, որպեսզի Աղվանից կաթողիկոսական գահի վրա հաստատվի Գագիկ եպիսկոպոսը³:

Այսպիսով, լինելով իր ժամանակի ուսյալ մարդկանցից, ինչպես նաև երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքի մասնակիցներից մեկը, Դավթ Ալավկաորդին խորապես մտահոգվել է իր ժողովրդի ոչ միայն հոգևոր-մշակութային հարցերով, այլ նաև առօրյա հասարակական հարաբերությունների կանոնակարգման, որոշակի կարգուկանոն հաստատելու հիմնախնդրով, ստեղծել հայ իրականության մեջ առաջին աշխարհիկ համակարգված «Կանոնական օրինադրությունները»:

Դավթի «Կանոնների» ձեռագրերի թիվը հասնում է 17-ի, որոնցից 15-ը գտնվում է Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտում՝ Մատենադարանում, մեկը՝ Վենետիկի, մյուսը՝ Վիեննայի Մխիթարյանների մոտ⁴:

«Կանոնական օրինադրությունները» բաղկացած են 97 կանոններից, որոնք կարգավորում են քաղաքացիական, աշխատանքի պաշտպանության, ամուսնաընտանեկան և քրեաիրավական հարաբերությունների որոշակի բնագավառը: Կանոնների զգալի մասը վերաբերում է նաև այնպիսի հարցերի, որոնք կենցաղային մաքրակեցության տեսանկյունից ժամանակի հասարակության համար կարևոր են եղել. օրինակ՝ «մկնանկ» սննդի մասին կանոնները: Դավթի կանոնները կարևոր սկզբնաղբյուր են ինչպես հայ իրավունքի պատմության, այնպես էլ միջնադարյան Հայաստանի վարք ու բարքի, հասարակական-քաղաքական և իրավական ուսմունքների պատմության համար:

«Կանոնների» քննությամբ զբաղվել են ինչպես

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հայ, այնպես էլ եվրոպացի պատմաբաններն ու բանասերները, իրավաբաններն ու բժշկագետները: Ուսումնասիրողների տեսակետները կանոնների բնույթի, բովանդակության վերաբերյալ բաժանվում են երկու իրարամերժ կարծիքների: Գիտնականներից ոմանք՝ Մ. Չամչյանը⁵, Նոյմանը⁶, Չարբհանայանը⁷, Տաշյանը⁸, գտնում են, որ Դավթի կանոններն, ըստ էության, առանձին արժեք չեն ներկայացնում և, Չամչյանի արտահայտությամբ, «խառնիխուռն և անիմաստ բաներ են»:

Վերոհիշյալ հեղինակների կարծիքները ջանացել են հերքել անվանի հայագետներ Կ. Կոստանյանը⁹, Գ. Ալիշանը¹⁰, Մանուկ Աբեղյանը¹¹, իրավաբաններ Խ. Սամուելյանը¹², Ա. Սուքիասյանը¹³, Ա. Թովմասյանը¹⁴, Խ. Թորոսյանը¹⁵:

Չհամաձայնվելով Չամչյանի, Նոյմանի, Չարբհանայանի տեսակետներին՝ Ա. Թովմասյանը նշում է. «Իրականում Դավթի Ալավկատրոյու կանոնները որոշակի հետաքրքրություն ներկայացնող, սիստեմի բերված կանոններ են և նրանց մեջ խառնիխուռն ու անպետք ոչինչ չկա, մանավանդ երբ այդ կանոնները քննության են առնվում իրենց գրելու ժամանակաշրջանի տնտեսական և հասարակական-քաղաքական պայմանների ֆոնի վրա»¹⁶:

Մենք հպանցիկ նշեցինք Դավթի Ալավկատրոյու և նրա «Կանոնների» մասին մեզ հասած սկզբնաղբյուրները և ուսումնասիրությունները: Սակայն նշված հեղինակներից ոչ ոք այդ կանոնները հատուկ ուսումնասիրության առարկա չի դարձրել, այլ բավարարվել են այնքանով, որքանով որ այն աղերսվել է իրենց հետազոտման առարկայի հետ: Ներկա հետազոտությունը մի փորձ է՝ պարզաբանելու Դավթի հասարակական-քաղաքական և իրավական հայացքները, որոնք արժարժված են քաղաքացիական, ամուսնաընտանեկան և քրեաիրավական նորմերում:

Կանոնների հիմնական աղբյուրներն են սովորութական իրավունքը, Հին և Նոր կտակարանները, հատկապես Մովսես Մարգարեի Հին կտակարանի հայտնի Հնգամատյանը և հայ կանոնական (եկեղեցական) իրավունքը: Բացի վերը նշված աղբյուրներից, մա ուսումնասիրել և օգտագործել է հայ մատենագիրների, հատկապես փիլիսոփաների աշխատությունները, որոնք իրենց ազդեցությունն են թողել նրա աշխարհայացքի ձևավորման վրա:

«Կանոնական օրինադրությունները» բաղկացած են «Նախադրություն»-ից և 97 կանոններից: Նախադրությունում հեղինակը մեծարում է իր

պատվիրատուին և նշում, որ «անխառնապէս, միատեսակ» մտքով շարադրել է իր «Կանոնները»՝ «Ֆի սատարութիւն բանասիրաց, իր գործնական քաղաքավարութիւն տնտեսիկնեալ», այսինքն՝ նկատի ունի նաև ամենից առաջ «Կանոնների» գործնական, կիրառական ունակությունը, որը պետք է բավարարեր առօրյա իրավական պահանջները:

Յուրացնելով հայ մատենագիտական, այդ թվում և փիլիսոփայական ժառանգությունը՝ Դավթի Ալավկատրոյին իր կանոններում արժարժած իրավաքաղաքական մի շարք հարցերի մեկնաբանումը աղերսում է մարդու կամքի ազատության և, ամենից առաջ, բարու՝ որպես սուբստանցիա, և չարի՝ որպես ոչ սուբստանցիա, հասկացությունների հետ: Այսպես, խոսելով բարի և չար հասկացությունների մասին՝ Դավթի Ալավկատրոյին նշում է. «Բանգի Աստուած բարի է եւ ամենայն տուրք բարիք ...Եւ զի սկզբնատիպ բարոյ է Աստուած, ի բարոյբարի ստեղծման արարածք, որպէս ի լուսոյ՝ լոյս: Եւ ետես Աստուած զլոյսն զի բարի է: Եւ ահա բարի են յոյժ ամենայն, եւ չիք ինչ ի նոսա խոտան ըստ բնութն» (Ա կանոն): Ինչպես տեսնում ենք, չարիքը, ըստ հեղինակի, սուբստանցիա չէ, քանզի Աստված ի սկզբանե բարի է: Այսպիսով, չարիքը Աստծուց չի գալիս և ոչ էլ բնությունից, որովհետև ոչ մի չար բան չի կարող առաջանալ բարերար Աստծուց և ոչ էլ նյութից, որովհետև ի սկզբանե ոչ մի բան գոյություն չունի¹⁷:

Ուրեմն չար արարքների աղբյուրը պետք է փնտրել մարդու գործողությունների մեջ, քանի որ մարդն օժտված է կամքի ազատությամբ և, հետևաբար, ազատ է կատարել բարի կամ չար արարք: Ճիշտ նույնպես և Եզնիկ Կողբացին. «... չարիքը որոնում է բացառապես բանականությամբ օժտված միակ էակի՝ մարդու գործողություններում. մա մարդուն է վերագրում նրա կամքի բարի և չար դրսևորումը»¹⁸:

Մարդու կամքի ազատության, բարի և չար արարքների մեկնաբանման վերոնշված տեսակետից Դավթի Ալավկատրոյին հյուսում է իր իրավաքաղաքական գաղափարները, որոնք ևս արտահայտել է ամուսնաընտանեկան, քաղաքացիական, աշխատանքի պաշտպանության, ավատատիրական օրինականության և քրեաիրավական կանոններում: Ամուսնաընտանեկան հարաբերությունները կարգավորող կանոնների թիվը հասնում է մոտ 25-ի: Կանոնական և սովորութական իրավունքի վրա հիմնված այդ կանոնները կարգավորում են ամուսնության պայմաններն ու կարգը, ամուսինների փոխհարաբերությունները, ամուսնալուծության

և հարակից այլ հարցեր: Պետք է նշել, որ կանոններում բացակայում են ամուսինների, ծնողների և զավակների գույքային հարաբերությունները կարգավորող նորմերը, ինչպես նաև խնամակալության, հոգաբարձության և որդեգրման ինստիտուտներին վերաբերող կանոնները:

Ամուսնաընտանեկան կանոններում Դավիթ Ալավկատրոյին արտահայտել է մի շարք առաջադիմական գաղափարներ, որոնց ակունքները հասնում են մինչև 5-րդ դար, սակայն ուսումնասիրվող դարաշրջանում և դրանից հետո այդ գաղափարները ոչ միայն չէին կորցրել իրենց հասարակական հնչեղությունը և կենսական ուժը, այլև պահանջվում էր դրանց վերստին սանկցիավորումը և օրենսդրական ամրագրումը:

Ըստ Դավիթ Ալավկատրոյի՝ ամուսնությունը պետք է լինի փոխադարձ համաձայնությամբ (փոխադարձ հաճութեամբ). «... առանց հարկի տեսանի մի՛ պսակեցե՛ք» (հե կանոն): Հիրավի, այս նորմը իր ժամանակաշրջանի համար չափազանց առաջադիմական իրավանորմ էր, որի նշանակությունը և կարևորությունը ամուսնաընտանեկան հարաբերությունների կարգավորման բնագավառում ակնհայտ է:

Ինչպես նշել ենք, հայ իրականության մեջ դա նորություն չէր: Դեռ առաջին հայ հայրապետների և եկեղեցական ժողովներում ընդունված կանոններում բազմիցս շեշտվել է, որ ամուսնությունը պետք է լինի փոխադարձ համաձայնության («հաճութիւն») հիման վրա, հակառակ դեպքում այն համարվում էր անվավեր¹⁹:

Ինչ խոսք, հիշյալ իրավանորմը, ամենայն հավանականությամբ, բազմիցս ոտնահարվել է առօրյա կյանքում, և հենց դա է պատճառ հանդիսացել, որ Դավիթ Ալավկատրոյին, վերստին սահմանելով այդ նորմը, կամեցել է այն բարձրացնել օրենքի աստիճանի և դրանով իսկ պարտադիր դարձնել հայ իրականության մեջ:

Քրիստոնեությունն ընդհանրապես և հայ կանոնական իրավունքը մասնավորապես ամուսնությունը համարել են աստվածային հաստատություն և ձևավորել ամուսինների «ցկեանս միութեան» գաղափարը. «Չոր Աստուած զուգեաց մարդ, մի մեկնեցե՛ք» (Մատ. ԺԹ, 6): Աստվածաշնչի այս պատվիրանը բառացիորեն կրկնում է Դավիթ Ալավկատրոյին իր Հ կանոնում. «Չդիւահար կին չէ պաւտթողուլ, զի որ Աստուած զուգեաց, մարդ մի մեկնեցե՛ք»: Այսինքն՝ կանոնագիրը նույնպես ընդունում է ամուսնության «ցկյանս միության» գաղափարը և, միաժամանակ, ելնելով այդ գաղափարից,

սահմանափակում է անհիմն ամուսնալուծությունները: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ նա մեծ նշանակություն է տալիս կայուն և համերաշխ ընտանիքների գոյությանը: Ամենից առաջ այդ հանգամանքը նկատի ունի կանոնագիրքը, երբ սահմանում է ամուսնության մյուս կանոնները ամուսնացող զույգերը պետք է որոշակի տարիքի լինեն, այնպիսի տարիքի, որ տարբերեն իրենց «աջն ու ձախը», այսինքն՝ գիտակցեն իրենց կատարած քայլի նշանակությունը. «Այլ զփոքրագոյն մանկանս մի որ ի քահանայից յանձն առցէ հարսանեաց պսակ դնել նոցա մինչև յերկոտասան ամին, որ ճանաչեն զաջն ու զահեակն» (ԴԲ կանոն):

Դավիթ Ալավկատրոյին, ինչպես նշեցինք, դեմ էր անհիմն ամուսնալուծություններին: Հատկանշական է, որ նա այդ իսկ առթիվ, հետևելով կանոնական իրավունքին²⁰, չբերությունը (ամլությունը) չի համարում որպես ապահարգանի օրինական հիմք (տես Հ կանոնը):

Մեծ նշանակություն տալով դաստիարակչական և բարոյակրթական հարցերին՝ կանոնագիրքը սահմանում է երեխաների ձրի ուսուցման կարգը. «Այլ քահանայ, վանական կամ աշխարհական, որք զմանկունս վարձու առնուն յուսումն, վաճառ և զին դնեն Աստուածայ շնորհացս», ապա այդպիսի քահանաները պետք է. «... լուծցինի կարգէն»: Միայն կամավոր նվիրատվությունները կարելի է վերցնել, սակայն, եթե «... տրտնջալով տացեն, մի առնուցուն ի նոցանէ» (ԼԷ կանոն): Այդ հիրավի առաջադիմական գաղափարը նույնպես հայ հասարակական-քաղաքական կյանքում²¹ նորություն չէր, սակայն հիշյալ գաղափարն իրավական կադապարի մեջ առնելով՝ նա ձգտել է բարձրացնել նորմի (որը, հավանաբար, հաճախակի էր ոտնահարվում) նշանակությունը և պարտադրել դրա կիրառումն առօրյա կյանքում:

Կանգնած լինելով ավատատիրական իրավակարգի և օրինականության դիրքերում՝ Դավիթ Ալավկատրոյին միաժամանակ խստորեն դատապարտում է ավատատիրական հասարակարգի հոռի կողմերը և չափն անցած ավատատերերին, մասնավորապես վաշխառուներին, որոնք «վաշխ» են գանձում: Այդպիսիներին նա հավասարեցնում է ավազակների և գողերի հետ. «... վաշխառուն ևս վաշկատուն կցորդ է ամենայն ավազակաց, որ ի լեռինս կողոպտեն, եւ որմափոր գողոցն եւ կծծեաց, եւ որ տնանկացուցանեն ել աղքատացուցանեն զմարդիկ, զի բնութեամբ ինքեանք մարդիկ են, բայց չար սովորութեամբ զազւսնք են եւ ոչ մարդիկ: Չի հնա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րին տալ զոսկին, ածին բնութեամբ եւ վաշխին ծնունդ պահանջեն, որ չար է, քան բռնաբար պտուղ առնուլ, սա ի սատանայէ շահաւեր ուսոյց գմարդիկ եւ զրկող, կողոպտող եւ յավշտակող» (ՁԳ կանոն):

Գավիթ Ալավկատրոյին սահմանել է նաև աշխատանքի պաշտպանութեան կանոններ: Այսպես, Գ կանոնի համաձայն՝ տերը պարտավոր է կատարելիք աշխատանքի համար ծառային ծանոթացնել գործի հանգամանքների հետ և դրանով իսկ զերծ պահել դժբախտ պատահարից: Հակառակ դեպքում, եթե ծառային դժբախտ դեպք պատահի, ապա նրա տերը լիովին պատասխանատվություն է կրում: Ահա այդ կանոնը. «... այլ եթէ ի գործս իրեանց եկեցէ որոգայթ մահու, անպարտք են տիրաք նորա, մանավանդ այնորիք, որ զպատրաստութեան պատուէրն հանապազ կացուցանեն ի լսելիս հնազանդելոց իրեանց, ապա թե հասարակ միաբանութեն սիրոյ ի խաղաղութեան մերոյ կանանց զընդդէմսն հրամայեն գործել տեսք ծառայից և անդ պատահիցէ ումենք մահ կամ սպանումն, մահապարտ է տէր նորա: Գարձեալ, եթէ ոք ի նոցանէ ծանուցանէ տեսն իւրոյ զվնաս նորա առաջիկայ եւ նա անհոգացեալ անպատրաստաբար առաքէ զնա ի գործն եւ պատահի զվնասն, յորմէ խիթայր, որ առաքեացն, արեամբ պարտ է: Իսկ եթէ ոք զայլ ոք որ ոչ իւր իցէ եւ առաքէ ի գործ իւր եւ անդ, որ որոգայթի, արեան պարտք է...» (Գ կանոն):

Կանոնագիրքը խստորեն արգելում է ինքնադատաստանը, իսկ ինքնադատաստան տեսնողներին համարում է իսկական հանցագործներ, «եթէ ոք զգող կամ ծնացող ըմբռնէ առ իւր կին կամ աղախին եւ սպանիցէ սպանող է: Չնոյն եթէ առ մայր կամ քոյր ըմբռնէ ի նոցանէ, թե սպանանէ, արեան պարտ է եւ սպանանիցէ»:

Ալավկատրոյին ժխտում է չար արարքի, ուրեմն և հանցագործության սուբստանցիոնալ գոյության գաղափարը («չարք ինչ ի նոսա խոտան ըստ բնութեան»), քանզի արարչագործությունից առաջ և մինչև Ադամի և Եվայի օրինազանցությունը ոչ մի չարիք գոյություն չի ունեցել (Ա կանոն): Այստեղից էլ չարիքը մարդու որոշակի բացասական գործողությունների հետևանք է, որը, որպես սոցիալական երևույթ, առաջացավ այն օրվանից, երբ մարդն իր ազատ կամքի շնորհիվ դարձավ անհնազանդ, օրինազանց: Հեղինակի այն բացատրությունը, թե հանցագործությունը ի վերուստ առաջացած երևույթ չէ, որ այն պայմանավորված է մարդկանց որոշակի գործողություններով ու պատճառներով (հարբեցողություն, ազահություն, նենգություն,

վրեժխնդրություն և այլն), իր ժամանակաշրջանի համար հանցագործության պատճառների գիտական մեկնաբանման փորձերից մեկն է:

Այդ կանոնները հանցագործության սուբյեկտ են ճանաչում միայն մարդուն, այն էլ՝ մեղսունակ և որոշակի տարիքի հասած: Այս դպրոցը շատ բնական է ներկայացնում արդի ժամանակաշրջանի դիրքերից, սակայն միջնադարում դա, ըստ էության, սոցիալ-իրավական տեսանկյունից առաջադիմական և արժեքային մոտեցում էր:

Կանոնական օրինադրություններում կենդանիների և անշունչ առարկաների՝ որպես հանցագործության սուբյեկտներ չճանաչելու փաստն իր արտահայտությունն է գտել հատկապես ԳԶ կանոնում, որտեղ մասնավորապես նշված է. «... եթէ դէպ լինեցի՝ ծառոյ անկանել մարդոյ եւ մեռանել, կամ խեղդով կախել զժառէ, չկայ ինչ մեղանս անկոյն, զի անշունչ եւ անզգայք են, ոչ ինչ եղեն պատճառ մահու նոցա, որ այնպէս պատահեաց», որովհետև անշունչ առարկաները և կենդանիները «ոչ թէ մեղականք են, այլ զի անաթք եղեն մեղականացն պղծութեան եւ սպանութեան»:

Ուրեմն անասուններին, անշունչ առարկաները պետք է ոչնչացնել՝ «պատժել», ոչ թե նրա համար, որ սրանք «մեղականք են», այլ որպես հանցագործության առարկաներ, որոնք ճակատագրի կամ պատահարի բերումով դարձել են այդպիսին: Մարդկանց քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հարցում Գավիթ Ալավկատրոյին դրել է սուբյեկտիվ մեղքը իր ձևերով՝ դիտավորություն («գիտութեամբ»), անզգույշ («անգիտութեան») և խառն:

Մեղքի հիշյալ ձևերն իրենց արտահայտությունն են գտել նրա մի շարք կանոններում, մասնավորապես՝ արդեն մեջբերված Գ կանոնում: Հիշյալ կանոնից հետևում է, որ, երբ մարդը նախատեսում է իր գործողության (կամ անգործության) հետևանքները, ապա նա պատասխանատվության է ենթարկվում որպես կանխամտածված, դիտավորությամբ սպանություն կատարող: Սակայն, երբ մարդը չի նախատեսում այդ հետևանքները, բայց պարտավոր է նախատեսել կամ օբյեկտիվորեն հնարավոր էր դրանց կանխատեսումը, ապա նա համարվում է անզգույշությամբ սպանություն կատարող: Իսկ երբ գործողության կամ անգործության ժամանակ մարդը չի նախատեսում հետևանքները և օբյեկտիվորեն անհնար է կանխատեսել այդպիսի հետևանքները, ապա մարդն ընդհանրապես պատասխանատվության չի ենթարկվում: Այլ կերպ ասած՝ այստեղ գործում է «չկա

մեղք, չկա նաև պատասխանատվություն» սկզբունքը:

Մարդուն քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար անհրաժեշտ է նաև, որ նրա գործողության կամ անգործության առաջացրած հետևանքի միջև լինի պատճառական կապ: Այդ ոգով է տոգորված Դավթի Բ կանոնը. «Այլ եթե մարդոյ լինի ջորի, խեռ, ձի լիցս ընկեց, կամ մարդակեր, կամ եզն հարկանող եւ անգիտասցէ եւ այլք ազդեսցէ նմա, բողոք բարձեալ զվնասն ցուցանիցեն, եւ նա յանհոգս գայցէ ոչ հնարեսցի զնա որպէս արժան է, սպանցէ գոք, տէր նորա մահապարտ է»: Այսինքն՝ անձը պատասխանատվության է ենթարկվում միայն այն դեպքում, երբ նրան ժամանակին զգուշացրել են իր կենդանիների գործողություններից բխող վտանգավոր հետևանքների մասին: Նման դեպքում անձի հանցավոր անտարբերության և առաջացած հետևանքի միջև առկա է պատճառական կապը: Հակառակ դեպքում քրեական պատասխանատվության մասին խոսք լինել չի կարող:

ԼԹ կանոնն ավելի հստակ կերպով է ազդարարում, որ, եթե անձի կատարած արարքի և առաջացած հետևանքի միջև պատճառական կապը բացակայում է, ապա անձն անմեղ է և պատասխանատվության չի ենթարկվում. «Այլ հայր մանկան զնացեալ իցէ առ զինընպուս կամ գործ ինչ եւ մա-

նուկ սորա անկատար դիմեալ առ հայր իւր եւ հեղձեալ ի զետ. զի ոչ զիտաց ի նոցանէ. անպատուհաս են վասն անգիտութեանն...», սակայն «... վասն արբեցութեան, զի եղեն պատճառ կորստեան մանկանն...», ենթակա են պատժի, ասել է թե արարքի և հետևանքի միջև եթե կա պատճառական կապ, ապա անձը պետք է պատասխանատվության ենթարկվի:

Դավթին իր կանոններում շարադրել է նաև քրեական իրավունքի կարևորագույն ինստիտուտներից մեկը՝ անհրաժեշտ պաշտպանության իրավունքը. «Այլ թէ յանարիմաց արշաւանս առնիցեն առանց պատճառի ի վերայ քրիստոնէից եւ ի ընդդիմամարտելն սպանութիւն հանդիպի, անպարտ են...» (ԸԹ կանոն): Ելնելով անհրաժեշտ պաշտպանության իրավունքից՝ նա արդարացի և օրինական է համարում օտար նվաճողների դեմ պայքարը:

Դավթի կանոնական օրինադրությունները օգտագործվել են միջնադարյան Հայաստանում և որոշակի աղբյուր են հանդիսացել նաև Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համար:

¹ Տե՛ս Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1961, էջ 116:
² Տե՛ս Մեծի Վարդանայ Պատմութիւն տիեզերական, Մոսկվա, 1861, էջ 159:
³ Տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Դավիթ Ալավկարդու «Կանոնները» /Ուսումնասիրություն և քննադիր/, Երևան, 1953, էջ 2 /այսուհետև Դավթի կանոնները մեջ են բերվում ըստ այս աշխատության/
⁴ Տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Դավիթ Ալավկարդու «Կանոնները» /Ուսումնասիրություն և քննադիր/, «Էջմիածին», սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1952, հունվար, փետրվար, մարտ, 1953: Անգլերեն թարգմանությունը տե՛ս C.J.F. Dowsett, The Penitential of David of Ganjak, Louvain, 1961:
⁵ Տե՛ս Մ. Չամչեանց, Հայոց պատմութիւն, հ. Գ, Երևան, 1984, էջ 41:
⁶ Տե՛ս C. F. Neumann, Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur, Leipzig, 1836, s. 163.
⁷ Տե՛ս Գ. Զարբհանալեան, Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն, հ. Ա, Վենետիկ, 1889, էջ 535:
⁸ Տե՛ս Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, կազմեց Հ. Յակոբոս Տաշեան, Վիեննա, 1895, էջ 656:
⁹ Տե՛ս Կ. Կոստանյան, Դավիթ վարդապետ Ալավկարդի, «Ազգագրական հանդես», ԺԴ գիրք, Թիֆլիս, 1907, էջ 105-132. ԺԵ գիրք, 1907, էջ 62-67:
¹⁰ Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հին հուսարք կամ հեթանոսական կրօնք Հայոց. Վենետիկ, 1910, էջ 395,404,434:
¹¹ Տե՛ս Մանուկ Աբեղյան, Երկեր, հ. Գ, Երևան, 1970, էջ 83-85:

- ¹² Տե՛ս Խ. Սամուելյան, Հին հայ իրավունքի պատմություն, հ. 1, Երևան, 1939, էջ 75:
- ¹³ Տե՛ս Ա. Սուքիասյան, Կիլիկիայի հայկական պետության և իրավունքի պատմություն, Երևան, 1978, էջ 227-228:
- ¹⁴ Տե՛ս Ա. Թովմասյան, Հին և միջնադարյան հայ քրեական իրավունք, Երևան, 1962, էջ 117-125:
- ¹⁵ Տե՛ս Хосров Торосян. Суд и процесс в Армении XX-III вв., Ереван, 1985, с. 31.
- ¹⁶ Տե՛ս Ա. Թովմասյան, նշվ. աշխ., էջ 120:
- ¹⁷ Տե՛ս Այստեղ Գավիթ Ալավկատրդին հետևել է V դարի հայ փիլիսոփա Եզնիկ Կողբացուն և գրեթե բառացիորեն կրկնում է բարո և չարի մասին եզնիկյան ուսմունքը: Տե՛ս Եզնիկ Կողբացի, Եղծ աղանդոց, Երևան, 1970, էջ 33:
- ¹⁸ Տե՛ս Վ. Կ. Չալոյան, Հայոց փիլիսոփայության պատմություն, Երևան, 1975, էջ 78:
- ¹⁹ Տե՛ս Սահակ Պարթևի կանոնախմբի Ի է կանոնը /Կանոնագիրք Հայոց, Երևան, 1964, Ա, էջ 382/: Տե՛ս նաև Կանոնը Ներսեսի և Ներշապիոյ, ԻԳ կանոն /Կանոնագիրք Հայոց, Ա, էջ 487/ և այլն:
- ²⁰ Այսպես. «Տարանց հետետղացի» Ե կանոնը կնոջ ամլությունը չի դիտում իբրև ամուսնալուծության հիմք, իսկ Աթանասի ԵԹ կանոնի համաձայն՝ «շնացող է» նա «թե որ վասն ամլութեան եթող զկին իւր եւ առնէ կին ծննդկան» /Կանոնագիրք Հայոց, Ա, էջ 104, 315/:
- ²¹ Տե՛ս Սահակ Պարթևի Ժ կանոնը /Կանոնագիրք Հայոց, Ա, էջ 372-373/:

Размик Марикян

Аспирант института философии, социологии и права НАН РА

РЕЗЮМЕ

Канонические законоположения Давида Алавкаворди

В статье обстоятельно рассматриваются вопросы, касающиеся “Канонических законоположений” Давида Алавкаворди. Данные законоположения Давида были действующим законодательным актом, о чем свидетельствуют летописцы того времени и, дошедшие до нас, многие рукописи. Доказательством того, что эти законоположения были действующим правовым актом, служат также значительное количество сохранных рукописей.

Ключевые слова: каноническое право, канонические законоположения, обычное право, закон, брак, преступление, наказание.

Razmik Marikyan

Phd Student of the Institute of Philosophy,
Sociology and Law of NAS RA

SUMMARY

The canonical statutes of David Alavkavordi

The article extensively discusses issues related to the «Canonical Statutes» of David Alavkavordi. These statutes of David were legally binding, as indicated by the chroniclers of the time and extant in many manuscripts. The significant number of preserved manuscripts also prove that these provisions were applicable legal acts.

Keywords: canon law, the canonical statutes, common law, law, marriage, crime, punishment.

ՎԱՐԴԱՆ ՍԱԽԿԱԼՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՃԱՆԱՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Հոդվածում հանգամանորեն քննարկվում են իրավունքի գիտական ճանաչողության հետ կապված խնդիրները: Հեղինակը վերլուծության է ենթարկում նաև իրավահասակացության հարցերը տեսական գրականության մեջ և տալիս է իրավահասակացման բնորոշումը՝ որպես 1) իրավունքի ճանաչում, 2) իրավունքի ընկալում, 3) իրավունքի գնահատում և արժևորում:

Հիմնարարներ - իրավունքի իրավահասակացություն, գիտական ճանաչողություն, իրավունքի ընկալում, իրավունքի էություն, իրավունքի բովանդակություն:

Առանց չափազանցելու կարելի է արձանագրել, որ իրավահասակացման հիմնահարցը կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում իրավաբանական գիտության մեջ: Սակայն, որքան էլ դա պարադոքսալ թվա, «իրավահասակացում» բուն ֆենոմենը, մեր կարծիքով, հետազոտված է շատ մակերեսորեն: Անբավարար չափով են մշակված իրավահասակացման հարցերը գրականության մեջ. չկա միանշանակ պատասխան. «ի՞նչ է նշանակում հասկանալ իրավունքը»¹:

Դրա հետ մեկտեղ առանձին փորձեր են կատարվում՝ դիտարկելու այս հիմնախնդիրը, ինչի հետևանքով առաջ են գալիս տարբեր մոտեցումներ իրավահասակացման՝ որպես յուրահատուկ ֆենոմենի հետազոտման վերաբերյալ:

Այսպես, օրինակ, իրավահասակացումը բնորոշվում է որպես «փիլիսոփայ- իրավական կատեգորիա, որը վերաբերում է դոկտրինալ իրավագիտակցության բնագավառին և ընդգրկում է իրավունքի և իրավական երևույթների ծագման, զարգացման և գործողության օրինաչափությունները: Իրավահասակացումը ներկայացված է կոնկրետ իրավական գաղափարների, հայացքների համակարգերի, տեսական կառուցվածքների տեսքով, որոնք պարունակում են ինչպես ծագումնաբանական, այնպես էլ գոյաբանական բնույթի որոշակի օրինաչափություններ»²:

Ըստ ամենայնի, առաջադրված այս բնորոշումը չի կարելի բավականաչափ հաջող համարել, քանի որ դրանում ակնհայտորեն բացահայտված չեն բուն ֆենոմենի էական հատկանիշները: Հեղինակն ըստ էության միայն արձանագրում է, որ իրավահասակացումը վերաբերում է իրավագիտակցության որոշակի ոլորտին, և թվարկում է միայն նրա էմպիրիկորեն ընկալված արտաքին

դրսևորումները, այսինքն՝ նշում է, թե որ տեսքով է այն «ներկայացված»:

Մեր կարծիքով, այս հիմնահարցի վերաբերյալ ուշադրության են արժանի Վ. Ի. Լեուշինի և Վ. Գ. Պերևալովի տեսակետները: Նրանց մոտեցումը առավել հետաքրքիր է այն պատճառով, որ նրանում ընդհանրացված տեսքով արտացոլվում են հետազոտվող հարցերի վերաբերյալ լայնորեն տարածված հայացքները, հետևաբար, դրա վերլուծությունը հնարավորություն կտա ավելի խոր ուսումնասիրել իրավահասակացման առանցքային հարցերը:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ հեղինակները շատ համակողմանի ու մանրամասն են դիտարկում «իրավահասակացում» ֆենոմենը, ինչը սովորաբար բնորոշ չէ ուսումնական գրականության համար, որտեղ «իրավահասակացում» տերմինը լայնորեն օգտագործվում է առանց նրա բովանդակության պարզաբանման: Անհրաժեշտ է շեշտել նաև, որ, մեր կարծիքով, Վ. Ի. Լեուշինը և Վ. Գ. Պերևալովը իրավահասակացման հիմնախնդիրները բացահայտում են ճիշտ ընտրված գիտական ուղղությամբ՝ հենվելով և հղումներ անելով գիտական այնպիսի կատեգորիաների, ինչպիսիք են «ճանաչումը», «ընկալումը», «գնահատումը», «սուբյեկտը», «բովանդակությունը» և այլն: Դրա հետ մեկտեղ, մեր կարծիքով, նրանց կողմից առաջարկվող մոտեցումը տվյալ հիմնահարցի վերաբերյալ կարիք ունի հետագա զարգացման և էական որոշ ճշգրտումների:

Այսպես, հեղինակները առաջարկում են հետևյալ սահմանումը. «Իրավահասակացումը գիտական կատեգորիա է, որն արտացոլում է մարդու նպատակաուղղված մտածողական գործունեության գործընթացն ու արդյունքը և ներառում է իրավունքի ճանաչումը, նրա ընկալումը (գնահատումը)

և վերաբերմունքը նրա հանդեպ՝ որպես միասնական սոցիալական երևույթի»³: Այսպիսով, առանձնացվում են չորս հատկանիշներ, որոնք, հեղինակների կարծիքով թույլ են տալիս ձևակերպել իրավահասկացման բնորոշումը. 1) իրավունքի ճանաչում, 2) իրավունքի ընկալում, 3) իրավունքի գնահատում, 4) իրավունքի՝ որպես «միասնական սոցիալական երևույթի» հանդեպ վերաբերմունք:

Տրամաբանական է ենթադրել, որ Վ. Ի. Լեուշինը և Վ. Դ. Պերևալովը դիտարկում են իրավահասկացման այս տարրերը ոչ թե որպես պարզ ամբողջականություն, այլ որպես յուրահատուկ համակարգ: Հակառակ դեպքում առաջարկվող սահմանումը չէր համապատասխանի բնորոշումների կառուցման տարրական այնպիսի սկզբունքին, ինչպիսին է համակարգայնությունը, որը ենթադրում է, որ «հասկացության էական տարրերակիչ գծերը կամ առարկայի էական հատկանիշները պետք է շարադրվեն որոշակի չափով համակարգված, այլ ոչ անկանոն»⁴: Ինչպես բխում է բերված սահմանումից, այն հաստատուն կապը, որը թույլ է տալիս խոսել նրա որոշակի համակարգվածության մասին, հանդիսանում է թվարկված տարրերի ներմուծվածությունը «մարդու նպատակաուղղված մտածողության գործընթացի և արդյունքի» մեջ:

Սակայն, պետք է համաձայնենք, որ առաջարկված համակարգը ոչ ամբողջովին է համապատասխանում ձևական տրամաբանության օրենքներին, քանի որ ներառում է տարրեր, որոնք առանձնացվում են միանգամայն տարբեր հիմքերով. դրանք նույն կարգի չեն և դասավորված են կամայական հերթականությամբ: Այս կապակցությամբ առաջին հերթին պետք է ուշադրություն դարձնենք իրավահասկացման առաջարկվող այնպիսի հատկանիշի վրա, ինչպիսին է **իրավունքի ճանաչումը**:

Ճանաչման տակ իմացաբանության մեջ հասկացվում է գիտելիքներ ձևավորող ստեղծագործական գործունեություն⁵, մեր դեպքում՝ գիտելիք իրավունքի մասին: Ճանաչողական գործունեությունն իր մեջ ներառում է այնպիսի տարրեր (ճանաչման փուլեր), ինչպիսիք են զգացողությունը, ընկալումը, պատկերացումը և հասկացությունը: Այսպիսով, որպես էական հատկանիշ առաջարկվող ճանաչումը իրենով կլանում է մեկ այլ էական հատկանիշ՝ իրավունքի ընկալումը, քանի որ ճանաչումը հնարավոր է միայն ընկալման միջոցով: Այստեղից եզրահանգում. տվյալ բնորոշման վերաբերյալ իրավունքի ընկալումը իրականում հանդիսանում է երկ-

րորդական հատկանիշ, և, հետևաբար, առանց դրա վերը բերված սահմանումը չի կորցնում իր նշանակությունը:

Իրավահասկացման առանձնահատկությունը չի արտահայտում նաև առաջարկվող «վերաբերմունքը իրավունքի՝ որպես ամբողջական սոցիալական երևույթի հանդեպ» հատկանիշը: Նախ և առաջ հարկ է նշել «վերաբերմունք» տերմինի անորոշությունը: Այն մեկնվում է չափազանց լայնորեն և, հետևաբար, իրավահասկացման հիմնախնդրի վերաբերյալ պահանջում է հատուկ կոնկրետացում: Երկրորդ, իրավունքի ընկալումն ու գնահատումը իրենցից ներկայացնում են հենց տվյալ ֆենոմենի հանդեպ յուրատեսակ սուբյեկտիվ վերաբերմունք: Ընկալումը զգայարանների վրա անմիջականորեն ներգործող իրավական երևույթների ու գործընթացների արտաքին կառուցվածքային բնութագրերի զգայական պատկերն է⁷: Գնահատումը մտածողական ակտ է, որը հանդիսանում է առարկայի հանդեպ գնահատային վերաբերմունքի արդյունք՝ կախված այդ առարկայի հատկություններից: «Գնահատման ակտի արդյունքում առարկան կարող է ճանաչվել արժեք կամ ոչ արժեք»⁸: Գնահատման օգնությամբ մենք մեր սուբյեկտիվ վերաբերմունքն ենք արտահայտում համապատասխան ֆենոմենի հանդեպ, որոշակիորեն բնութագրում ենք այն՝ դիտարկելով այն մեր պահանջմունքների, շահերի, նպատակների և այլնի առումով: Հարկ է նշել նաև, որ առանձին պահերի գնահատումը կարող է դիտարկվել որպես ճանաչողական գործունեության տարր, որը որոշ չափով բնորոշում է ամբողջապես ֆենոմենի մասին ձևավորվող պատկերացման առանձնահատկությունները:

Այսպիսով, իրավահասկացման վերլուծվող բնորոշման գործնականորեն բոլոր հատկանիշները տարրալուծվում են «ճանաչում» հասկացությամբ: Բացառություն է կազմում, թերևս, միայն «իրավունքի՝ որպես միասնական սոցիալական երևույթի հանդեպ վերաբերմունքը և դրա բուն գնահատականը որպես ամբողջական երևույթի (այլ ոչ առանձին պահերի, ինչպես սաված է վերը): «Ճանաչում» կատեգորիայի միջոցով իրավահասկացման բնորոշում է առաջարկում նաև «Մ. Ի. Բայտինը, որը մասնավորապես արձանագրում է, որ իրավահասկացումը ոչ այլ ինչ է, քան «իրավունքի գիտական ճանաչում և նրա բացատրում՝ որպես հասարակական հոգևոր կյանքի յուրահատուկ, հարաբերականորեն ինքնուրույն, ամբողջական, համակարգային երևույթի»⁹:

Սակայն մյուս կատեգորիաների վերաբերյալ «ճանաչում» կատեգորիայի ավելի լայն բովանդակությունը դեռ չի նշանակում, որ ճանաչումը իրավահասկացման առանձնահատկությունը բացահայտող էական միակ կամ համարյա միակ հատկանիշն է: Շատ հաճախ իրավահասկացման տակնկատի են ունենում իրավունքի ճանաչման կառուցվածքի առանձին տարրերը, իրավունքի և իրավական առանձին երևույթների ընկալումը, պատկերացումը իրավունքի մասին և իրավունքի հասկացությունը: ճանաչողական գործունեության հենց այս առանձին տարրերը (փուլերը) հաճախ են ենթադրվում «իրավահասկացում» կատեգորիան օգտագործելիս¹⁰:

Եվ այս իմաստով առավել ճշգրիտ և հասկացությունների ձևակերպման տրամաբանությանը համապատասխանող ենք համարում այն մոտեցումը, համաձայն որի՝ իրավահասկացումը դիտարկվում է որպես մարդու մտածողական գործունեության գործընթացն ու արդյունքը արտահայտող գիտական կատեգորիա, որը ներառում է իրավունքի ճանաչումը և նրա գնահատումը որպես ամբողջական երևույթի»¹¹:

Տվյալ մոտեցման հիման վրա իրավահասկացումը առաջարկում ենք դիտարկել երկու առումով:

Առաջին. որպես իրավունքի գիտական ճանաչման, դրա էության, հիմնավորման, առաջատար սկզբունքների և հատկանիշների յուրատեսակ սոցիալական գործընթաց:

Երկրորդ. որպես հասարակական գործունեության, գիտական ակտիվության անհրաժեշտ արդյունք հանդիսացած գիտական կատեգորիա, որն իր տեղն է գրավել իրավագիտության մեջ¹²:

Այսպիսով, իրավահասկացումը լայն իմաստով կարող է դիտարկվել որպես ինտելեկտուալ գործունեություն՝ ուղղված իրավունքի ճանաչմանը, ճանաչողական-իրավական գործունեության առանձին տարրեր (իրավական երևույթների ընկալում, պատկերացում իրավական երևույթների և ընդհանրապես իրավունքի մասին, իրավունքի հասկացություն), ինչպես նաև ճանաչողական-իրավական գործունեության ընթացքում ձեռք բերված մեկնվող իրավական գիտելիքների ամբողջականություն (կամ համակարգ):

¹ Տե՛ս Шлекин С.И. Проблема права. Философско-методологический аспект. М., 2013. С. 8-9.

² Տե՛ս Попов В. И. Правопонимание в советской юридической науке. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. М., 2001. С. 8.

³ Տե՛ս Леушин В. Я, Первалов В. Д. Понятие, сущность и социальная ценность права // Теория государства и права / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова. М., 1998. С. 217.

⁴ Տե՛ս Фогараши Б. Логика. М., 1959. С. 205.

⁵ Տե՛ս Айдинян Р. М. Система понятий и принципов гносеологии. Л., 1991. С. 88.

⁶ Տե՛ս Նույն տեղում, էջ 58:

⁷ Տե՛ս Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. М., 1980. С. 58.

⁸ Տե՛ս Тугаринов В. П. Избранные философские труды. Л., 1988. С. 263-264.

⁹ Տե՛ս Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Саратов, 2001. С. 17.

¹⁰ Տի՛ւ ԱյԿինյան Ք. Մ. Система понятий и принципов гносеологии. Л., 1991. С. 88.

¹¹ Տի՛ւ Զեղեզնովա Ն. Դ. Правопонимание и судебная практика: теоретико-методологический анализ. Миография. Ростов-на-Дону, 2003. С. 14.

¹² Տի՛ւ Զեղեզնովա Ն. Դ. Правопонимание и судебная практика теоретические проблемы взаимодействия. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2001. С. 13.

Վարձան Տախկալյան

Ասպիրանտ ինստիտուտի փիլոսոփիայի,
սոցիոլոգիայի և իրավաբանության ՆԱՏ ԲԱ

ՔԵԶԻՍՈՄԵ

Օ իրավաբանական հարցերի գիտական ըմբռնման

Վերջինս քննարկում է իրավաբանական հարցերի գիտական ըմբռնմանը. հեղինակը քննարկում է իրավաբանական ըմբռնմանը տեորետիկական գրականության մեջ և տալիս է սահմանում «իրավաբանական ըմբռնման» հասկացությանը, ինչպիսիք է 1) իրավաբանական ըմբռնմանը, 2) ըմբռնմանը իրավաբանական, 3) գնահատականը և կարևորությունը իրավաբանական:

Կարևոր բառեր: *իրավաբանական ըմբռնմանը, գիտական ըմբռնմանը, իրավաբանական ըմբռնմանը, իրավաբանական ըմբռնմանը, իրավաբանական ըմբռնմանը*

Vardan Sakhkalyan

PhD Student of the Institute of Philosophy,
Sociology and Law of NAS RA

SUMMARY

On the legal questions of scientific knowledge

The article reviews in detail the legal issues of scientific knowledge. The author analyzes the issues of legal thinking in the theoretical literature, and provides a definition of «legal thinking» as 1) recognition of law, 2) perception of law, 3) assessment and importance of the law.

Keywords: *legal thinking, scientific knowledge, legal perception, the essence of law, the content of the right.*

ՇՏԵՖԱՆ ՔՈՒԴԵՌՏ

Ֆրանկֆուրտի (Օդեր) Վիադրինա Եվրոպական Համալսարանի Բիզնեսի հարկման և աուդիտի ամբիոնի ղեկավար, դոկտոր պրոֆեսոր

ԳԵՂԱՄ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ՀՀ կառավարության աշխատակազմի «Օրենսդրության կարգավորման ազգային կենտրոն» ԾԻԳ պետական հիմնարկի գլխավոր իրավաբան, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի դասախոս, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ՍԱԹԵՆԻԿ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Ֆրանկֆուրտի (Օդեր) Վիադրինա Եվրոպական Համալսարանի «Հարկային հաշվառման և աուդիտի» ամբիոնի ասպիրանտ

ՈՉ ՌԵԶԻԴԵՆՏՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՅ ՍՏԱՅՎՈՂ ՇԱՀԱՔԱԺԻՆՆԵՐԻ ՀԱՐԿՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ, ԱՌԿԱ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՅ ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում է ոչ ռեզիդենտի կողմից ստացվող շահաբաժինների հարկումը Հայաստանի Հանրապետությունում: Հոդվածում ներկայացվում են շահաբաժինների հարկման եվրոպական փորձը, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության կողմից կնքված կրկնակի հարկումը բացառելու վերաբերյալ միջազգային համաձայնագրերում ու OECD մոդելային կոնվենցիայում սահմանված մոտեցումները:

Վեր են հանվում Հայաստանի Հանրապետությունում շահաբաժինների հարկման հետ կապված խնդիրները, և ներկայացվում են բացահայտված խնդիրների լուծման ուղիները:

Հիմնաբառեր - շահութահարկ, շահաբաժին, մշտական հաստատություն, ոչ ռեզիդենտ, ստանձնացված ստորաբաժանում, գործունեության փաստացի վայր:

«Շահութահարկի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքն (այսուհետ՝ ՇՕ) ուժի մեջ է մտել 01.01.1998 թվականին¹: ՇՕ-ն ուժի մեջ մտնելուց հետո ենթարկվել է քառասունից ավելի փոփոխությունների², սակայն ոչ ռեզիդենտների հարկման մասով առկա են խնդիրներ, որոնց էլ անդրադարձել ենք հոդվածում:

1. Ռեզիդենտի հասկացությունը և հարկումը

ՇՕ 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «բ» կետը սահմանում է, որ ոչ ռեզիդենտ են համարվում օտարերկրյա պետություններում ստեղծված կազմակերպությունները, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպությունները և դրանց կողմից Հայաստանի Հանրապետությունից դուրս ստեղծված կազմակերպությունները:

ՇՕ 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ ոչ ռեզիդենտների համար հարկվող օբյեկտ է համարվում հայաստանյան աղբյուրներից ստացվող հարկվող շահույթը, իսկ ՇՕ 53-րդ հոդվածը սահմանում է հայաստանյան աղբյուրից ստացված եկամուտները: Դրանք են՝

ա) Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ոչ ռեզիդենտի իրականացրած ձեռնարկատիրական գործունեությունից ստացված եկամուտները,

բ) ոչ ռեզիդենտի՝ ռեզիդենտից կամ ոչ ռեզիդենտից ստացված պասիվ եկամուտները,

գ) Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ոչ ռեզիդենտի ստացած այլ եկամուտները,

դ) Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս Հայաստանի Հանրապետության ռեզիդենտին կամ այլ ոչ ռեզիդենտի՝ Հայաստանի Հանրապետությունում հաշվառված առանձնացված ստորաբաժանմանը խորհրդատվական, իրավաբանական, հաշվապահական, կառավարման, փորձագիտական, մարքեթինգային, գովազդային, թարգմանչական, ինժեներական և համանման այլ ծառայություններից ստացված ծառայությունների մատուցումից ստացված եկամուտները:

ՇՕ 57-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ոչ ռեզիդենտի կողմից հայաստանյան աղբյուրներից ստացվող եկամուտների հարկումը կատարում է

հարկային գործակալը եկամտի վճարման աղբյուրի մոտ:

ՇՕ 58-րդ հոդվածը սահմանում է, որ եթե հայաստանյան աղբյուրներից ոչ ռեզիդենտին վճարվող եկամուտները ստորաբաժանման գործունեության արդյունք են, ապա նա ազատվում է աղբյուրի մոտ շահութահարկի պահումից (զանձումից), բացի սույն օրենքով սահմանված դեպքերում շահաբաժինների վճարման համար աղբյուրի մոտ շահութահարկը պահելուց:

Ինչպես տեսնում ենք, ՇՕ-ն, սահմանելով աղբյուրի մոտ շահութահարկի պահումից ազատվելու դեպքը, նշում է միայն ոչ ռեզիդենտի ստորաբաժանման գործունեությունը՝ չհիշատակելով գործունեության վայրի միջոցով իրականացող գործունեությունը:

Միևնույն ժամանակ ՇՕ 57-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ հարկային գործակալի նշված չափերով պահած (զանձած) գումարները համարվում են Հայաստանում ոչ ռեզիդենտի վճարած շահութահարկի վերջնական գումար, բացառությամբ այն դեպքի, երբ ոչ ռեզիդենտը Հայաստանի Հանրապետությունում գործունեություն է իրականացնում ստորաբաժանման կամ հարկային մարմնի կողմից ճանաչված վայրի միջոցով, և այդ եկամուտը ստորաբաժանման կամ վայրի գործունեության արդյունք է:

Այսպիսով, ոչ ռեզիդենտի գործունեությունը շահութահարկով հարկվում է կա՛ն աղբյուրի մոտ հարկային գործակալի միջոցով, կա՛ն տարեկան եկամուտների մասին հաշվարկի հիման վրա ինքնուրույն, եթե ունի ստորաբաժանում կամ վայր՝ (ՇՕ 61-րդ հոդված):

Կախված եկամտի տեսակից՝ ոչ ռեզիդենտի հայաստանյան աղբյուրներից ստացվող եկամուտների շահութահարկի չափը կազմում է 5, 10 և 20 տոկոս (ՇՕ 57-րդ հոդված, 1-ին մաս):

2. Շահաբաժիններ

2.1. Ոչ ռեզիդենտի կողմից ստացվող շահաբաժիններ

ՇՕ 7-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «է» կետը սահմանում է, որ եկամուտների թվին են դասվում շահաբաժինները: Նույն օրենքի 53-րդ հոդվածը, սահմանելով ոչ ռեզիդենտի՝ հայաստանյան աղբյուրներից ստացված եկամուտները, նման եկամուտ է համարում նաև ոչ ռեզիդենտի՝ ռեզիդենտից կամ ոչ ռեզիդենտից ստացած պասսիվ եկամուտները: Պասսիվ եկամուտներ են համարվում ոչ ռեզիդենտի կողմից իր գույքի կամ այլ ակտիվների ներդրմամբ (տրամադրելով) Հայաստանի Հանրապետու-

թյան տարածքում բացառապես այլ անձանց գործունեությունից ստացված եկամուտները, այդ թվում՝ նաև շահաբաժինները⁵:

ՇՕ 26-րդ հոդվածը, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության հարկային տեսչության 1999 թվականի մարտի 4-ի «Ոչ ռեզիդենտների շահութահարկի հաշվարկման և վճարման կարգի մասին» հրահանգը հաստատելու մասին N 01/13 հրամանի⁶ (այսուհետ՝ հրահանգ) 2.3.1-րդ կետը սահմանում են, որ շահաբաժիններ են համարվում իրավաբանական անձի կանոնադրական հիմնադրամում կամ իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող ձեռնարկությունում մասնակցությունից (բաժնետոմսից, բաժնեմասից, փայաբաժնից) ստացված եկամուտները:

Ոչ ռեզիդենտի շահաբաժինները համարվում են հայաստանյան աղբյուրներից ստացված եկամուտներ, եթե այդ շահաբաժինները ստացվել են մասնակցությունից՝ ռեզիդենտ իրավաբանական անձի կանոնադրական հիմնադրամում կամ ռեզիդենտ իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող ձեռնարկությունում, ինչպես նաև ռեզիդենտ ինվեստիցիոն հիմնադրամներում:

2.2. Շահաբաժինների վերագրումը մշտական հաստատությանը

ՇՕ 56-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ հարկային տեսչության մարմինը հայաստանյան աղբյուրներից ոչ ռեզիդենտի ստացած եկամուտները կարող է համարել որպես Հայաստանի Հանրապետությունում վայրի միջոցով ոչ ռեզիդենտի կողմից իրականացված ձեռնարկատիրական գործունեության արդյունք՝ հարկային տեսչության մարմիններին այդ ձեռնարկատիրական գործունեությունը հավաստող փաստաթղթեր ոչ ռեզիդենտի կողմից ներկայացնելու դեպքում:

Այսպիսով, եթե կարելի է շահաբաժնի ստացումը հաշվեգրել առանձնացված ստորաբաժանմանը, ապա պետք է օրենքով հստակ նախատեսել այն դեպքերը և մեխանիզմները, որոնցով որոշվում է շահաբաժնի ստացումը առանձնացված ստորաբաժանման գործունեության արդյունք հանդիսանալու կամ գործնականորեն նրա հետ կապված լինելու հանգամանքը:

Նման դրույթների սահմանումը հնարավորություն կտա հստակ կարգավորել շահաբաժնի հարկման գործընթացը:

2.3. Մշտական հաստատությանը վերագրվող շահաբաժինների հարկումը

Ոչ ռեզիդենտների կողմից ստացվող շահաբաժինների հարկման առումով առկա են մի շարք խն-

դիրներ. մասնավորապես դրանք կապված են շահաբաժինների հետ, որոնք հանդիսանում են առանձնացված ստորաբաժանման գործունեության արդյունք և հարկային հաշվետվությունների ներկայացման հետ:

Առանձնացված ստորաբաժանման գործունեության արդյունք հանդիսացող շահաբաժինների հարկման հետ խնդիրները կայանում են հետևյալում: ՇՕ 57-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում ոչ ռեզիդենտի կողմից հայաստանյան աղբյուրներից ստացվող եկամուտների հարկումը կատարում է հարկային գործակալը՝ եկամտի վճարման աղբյուրի մոտ: Նույն հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ հարկային գործակալի նշված չափերով պահած (գանձած) գումարները համարվում են Հայաստանում ոչ ռեզիդենտի վճարած շահութահարկի վերջնական գումար, բացառությամբ այն դեպքի, երբ ոչ ռեզիդենտը Հայաստանի Հանրապետությունում գործունեություն է իրականացնում ստորաբաժանման կամ հարկային մարմնի կողմից ճանաչված վայրի միջոցով, և այդ եկամուտը ստորաբաժանման կամ վայրի գործունեության արդյունք է:

ՇՕ 58-րդ հոդվածը և հրահանգի 9.4-րդ կետը սահմանում են, որ եթե հայաստանյան աղբյուրներից ոչ ռեզիդենտին վճարվող եկամուտները ստորաբաժանման գործունեության արդյունք են, ապա ստորաբաժանումը հարկային գործակալին ներկայացնում է Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան հարկային տեսչության մարմնում հաստատված տեղեկանք Հայաստանի Հանրապետության հարկային տեսչության մարմիններում հաշվառված լինելու և հարկատուի՝ հաշվառման համար ունենալու մասին, և ազատվում է աղբյուրի մոտ շահութահարկի պահումից (գանձումից), բացի սույն օրենքով սահմանված դեպքերում շահաբաժինների վճարման համար աղբյուրի մոտ շահութահարկը պահելուց:

Այսպիսով, ստացվում է, որ եթե ոչ ռեզիդենտը ստանում է շահաբաժինը, ինչը հանդիսանում է նրա առանձնացված ստորաբաժանման գործունեության արդյունք, ապա շահաբաժնի վճարման համար աղբյուրի մոտ պահվում է շահութահարկ, սակայն վճարված գումարը չի համարվում Հայաստանում ոչ ռեզիդենտի վճարած շահութահարկի վերջնական գումար: Այս պարագայում անհասկանալի է դառնում, թե ինչ է արվում աղբյուրի մոտ պահված ոչ ռեզիդենտի ստացած շահաբաժինը, ինչը նրա առանձնացված ստորաբաժանման գործունեության արդյունք է հանդիսանում վճարման համար պահված շահութահարկի հետ, և երբ ու

ինչպես է այս վճարված գումարը համարվում Հայաստանում ոչ ռեզիդենտի վճարած շահութահարկի վերջնական գումար:

Օրենսդրական նման կարգավորման պարագայում առկա է նաև ոչ ռեզիդենտի կողմից ստացած նրա առանձնացված ստորաբաժանման գործունեության արդյունք հանդիսացող շահաբաժնի կրկնակի հարկման վտանգ: Քանի որ, ինչպես նշել էինք, ոչ ռեզիդենտին վճարվող շահաբաժնի շահութահարկը պահվում (գանձվում) է աղբյուրի մոտ (10 տոկոս), սակայն վճարված գումարը չի համարվում շահութահարկի վերջնական գումար: Միևնույն ժամանակ ոչ ռեզիդենտը այն պետք է ներառի տարեկան եկամուտների մասին հաշվարկում և վճարի շահութահարկ 20 տոկոս. ընդ որում հարկվող շահույթը որոշելիս համախառն եկամուտը նվազեցվում է հարկատուի ստացած շահաբաժինների գումարի չափով: ՇՕ 26-րդ հոդվածը սահմանում է, որ հարկվող շահույթը որոշելիս համախառն եկամուտը նվազեցվում է հարկատուի ստացած շահաբաժինների գումարի չափով, բացառությամբ սույն օրենքի 56-րդ հոդվածի 2-րդ կետով սահմանված դեպքի: ՇՕ 56-րդ հոդվածի 2-րդ մասով արգելվում է ստորաբաժանման հարկվող շահույթը որոշելիս նրա համախառն եկամուտը նվազեցնել ստացած շահաբաժինների գումարի չափով: Չկա նաև դրույթ, որը կսահմանի աղբյուրի մոտ վճարված շահութահարկի հաշվանցում վճարվելիք տարեկան շահութահարկից:

Առկա խնդիրները վերացնելու համար ներկայացնում ենք հետևյալ առաջարկությունները: Եթե օրենսդիրը որոշել է, որ ոչ ռեզիդենտի կողմից ստացվող շահութահարկը ենթակա է հարկման և ՇՕ 56-րդ հոդվածի 2-րդ մասից չի հանում արված բացառությունը՝ կապված ոչ ռեզիդենտի ստացած շահաբաժինները համախառն եկամուտից նվազեցնելու հետ, ապա պետք է օրենքի 57-րդ հոդվածի 2-րդ մասում հստակ սահմանել, որ աղբյուրի մոտ պահվող ստորաբաժանման կամ վայրի գործունեության արդյունք հանդիսացող շահաբաժնի համար գումարը համարվում է Հայաստանում ոչ ռեզիդենտի վճարած շահութահարկի վերջնական գումար: Այս մոտեցումը, սակայն, իր մեջ պարունակում է շահութահարկի հարկման առումով համակարգային սխալ, քանի որ հայաստանյան աղբյուրներից ոչ ռեզիդենտին վճարվող այլ եկամուտների պարագայում ոչ ռեզիդենտը ազատվում է աղբյուրի մոտ շահութահարկի պահումից (գանձումից), եթե այդ եկամուտները ստորաբաժանման գործունեության արդյունք են: Տվյալ հանգամանքներում անհասկանալի կլինի շահաբաժինների

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վճարման համար հարկումն իրականացնել աղբյուրի մոտ:

Գոյություն ունի խնդրի նաև երկրորդ լուծումը: Օրենքի 58-րդ հոդվածից պետք է հանվի շահութահարկի մասով բացառությունը:

2.4 Շահաբաժինների հարկումը՝ համաձայն Հայաստանի Հանրապետության կողմից կնքված եկամուտների և կապիտալի կրկնակի հարկումը բացառելու և հարկումից խուսափելը կանխելու մասին կոնվենցիաների

Հայաստանի Հանրապետության կողմից կնքված եկամուտների և կապիտալի կրկնակի հարկումը բացառելու և հարկումից խուսափելը կանխելու մասին կոնվենցիաների, ինչպես նաև OECD մոդելային կոնվենցիայի⁷ 10-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ Պայմանավորվող պետության ռեզիդենտ ընկերության կողմից մյուս Պայմանավորվող պետության ռեզիդենտին վճարված շահաբաժինները կարող են հարկվել այդ մյուս Պետությունում: Կոնվենցիան սահմանում է շահաբաժնի հարկման հնարավորություն նաև այն Պայմանավորվող պետությունում, որի ռեզիդենտն է շահաբաժինները վճարող ընկերությունը և այդ Պետության օրենսդրության համաձայն, սակայն այդ ձևով գանձվող հարկը չպետք է գերազանցի որոշակի սահմանաչափեր:

Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածը սահմանում է, որ շահաբաժինների հարկման վերաբերյալ դրույթները չեն կիրառվում, եթե շահաբաժինների փաստացի սեփականատերը, լինելով Պայմանավորվող պետության ռեզիդենտ, արդյունաբերական կամ առևտրային գործունեություն է իրականացնում մյուս Պայմանավորվող Պետությունում, որի ռեզիդենտն է հանդիսանում շահաբաժիններ վճարող ընկերությունը. այնտեղ գտնվող մշտական հաստատության միջոցով կամ անկախ մասնագիտությունն է իրականացնում այնտեղ գտնվող կայուն բազայի միջոցով. մասնակցություն, որի առնչությամբ վճարում են շահաբաժինները, գործնականորեն կապված է նրանց հետ: Այդ դեպքում հանգամանքներից կախված, կիրառվում են ձեռնարկությունների շահույթի կամ անկախ մասնագիտությունների վերաբերյալ դրույթները:

2.5 Ռեզիդենտի և ոչ ռեզիդենտի ստացած շահաբաժինների հարկման տարբերությունները

ՇՕ 26-րդ հոդվածը սահմանում է, որ հարկվող շահույթը որոշելիս համախառն եկամուտը նվազեցվում է հարկատուի ստացած շահաբաժինների գումարի չափով, բացառությամբ ոչ ռեզիդենտի կողմից ստացվող շահաբաժինների: Այսինքն՝ ռե-

զիդենտի կողմից ստացված շահաբաժինը չի հարկվում:

Ի տարբերություն ռեզիդենտի՝ ոչ ռեզիդենտի կողմից ստացված շահաբաժինը ենթակա է հարկման (ՇՕ 53-րդ հոդված և 56-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Շահաբաժնի համար սահմանված շահութահարկի չափը կազմում է 10 տոկոս (ՇՕ 57-րդ հոդված):

Եվրոպական միության գործունեության մասին պայմանագրի⁸ 63-րդ հոդվածի 1-ին մասը (նախկին խմբագրությամբ 56-րդ հոդված) սահմանում է, որ անդամ պետությունների միջև, անդամ պետությունների և երրորդ պետությունների միջև կապիտալի տեղաշարժի ցանկացած սահմանափակում արգելվում է: Պայմանագրի 63-րդ հոդվածի կիրառման որոշակի սահմանափակումներ և պայմաններ են սահմանված (Պայմանագրի հոդված 64, 65): Պայմանագրի հոդված 65-ի (նախկին խմբագրությամբ 58-րդ հոդված) 2-րդ պարագրաֆը սահմանում է, որ պայմանագրի 4-րդ գլխով սահմանված դրույթները (որով և սահմանվում է կապիտալի և վճարումների ազատ տեղաշարժման հետ կապված դրույթները) չպետք է խոչընդոտեն հիմնադրման իրավունքի ազատության սահմանափակումների կիրառմանը, որոնք համահունչ են պայմանագրին:

Կապիտալի ազատ տեղաշարժի սահմանափակումների արգելման վերաբերյալ դրույթները միակն են, որոնք հավասարապես կիրառելի են նաև երրորդ պետությունների նկատմամբ:

Պայմանագրով սահմանված ազատությունների կիրառման առումով Եվրոպական Միության արդարադատության դատարանը կայացրել է որոշումներ: Lasertec գործի շրջանակներում ԵՄ դատարանը հանգել է եզրահանգման, որ ազգային օրենսդրության այս կամ այն դրույթը հիմնարար համաձայնագրերով սահմանված տեղաշարժման ազատության այս կամ այն իրավունքին համապատասխանության հարցը որոշելիս (այսինքն՝ ազգային օրենսդրության կոնկրետ դրույթը տեղաշարժման ազատության իրավունքի ներքո մեկնաբանելիս) պետք է հաշվի առնել օրենսդրության նպատակը: Սեփականատիրոջ շահաբաժինների վերաբերյալ ազգային օրենսդրության դրույթները, որոնք հնարավորություն են տալիս վերահսկողություն իրականացնել ընկերության որոշումների կայացման վրա և թույլ են տալիս որոշել ընկերության գործողությունները, բխում են կազմակերպությունների ազատ տեղաշարժման վերաբերյալ Համաձայնագրի դրույթներից⁹:

Այսինքն՝ ԵԱԴ-ն սահմանել է կապիտալի

ազատ տեղաշարժի և հիմնադրման ազատության դրույթների սահմանագիծը, որոնց համապատասխան պետք է մեկնաբանվի ազգային օրենսդրությունը և կիրառելիության շրջանակը: Միևնույն ժամանակ Եվրոպական Խորհուրդի 90/435/EEC դիրեկտիվը¹⁰ սահմանում է, որ որոշակի պայմանների առկայության պարագայում անդամ պետության հիմնական (մայր) ընկերության կողմից այլ անդամ պետությունում գտնվող իր դուստր ընկերությունից ստացվող շահաբաժինները կան ազատվում են շահութահարկից, կան թույլատրվում է աղբյուրի մոտ պահված հարկի հաշվանցում:

Պետք է նշենք նաև, որ ոչ ռեզիդենտի հայաստանյան աղբյուրներից ստացվող շահաբաժինները հարկելուց հրաժարվելու քաղաքականություն որդեգրված է եղել նաև ՀՀ օրենսդրությամբ: «Շահութահարկի մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 2000 թվականի դեկտեմբերի 26-ի ՀՕ-128 ՀՀ օրենքով¹¹ և Հայաստանի Հանրապետության պետական եկամուտների նախարարության 2001 թվականի մայիսի 10-ի «Հայաստանի Հանրապետության հարկային տեսչության պետի 1999 թ. մարտի 4-ի թիվ 01/13 հրամանում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին»

հրամանով¹² սահմանվում էր, որ սահմանված դրույքաչափով հայաստանյան աղբյուրներից ոչ ռեզիդենտի ստացած շահաբաժինները հարկվում են զրո տոկոս դրույքաչափով, եթե միաժամանակ առկա են որոշակի պայմաններ: Ընդ որում, այդ պայմանները համահունչ են եղել Եվրոպական Խորհրդի 90/435/EEC դիրեկտիվով սահմանված պայմաններին:

Այսպիսով, ՀՀ օրենսդրությամբ ներդրված է եղել Եվրոպական Խորհուրդի 90/435/EEC դիրեկտիվով սահմանված սկզբունքները:

Բացի դրանից «Շահութահարկի մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 1998 թվականի հուլիսի 6-ի ՀՕ-243 ՀՀ օրենքով Հայաստանյան աղբյուրներից ոչ ռեզիդենտի ստացած տոկոսների շահութահարկի չափը կազմել է 0 տոկոս:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ հայաստանյան աղբյուրից ոչ ռեզիդենտի ստացած շահաբաժինների նկատմամբ պետք է ցուցաբերվի նույնական մոտեցում, ինչպես ռեզիդենտների նկատմամբ, և դրանք չհարկել շահութահարկով: Սա կրիսի ԵՄ-ում ընդունված հավասարության սկզբունքից:

¹ Տե՛ս «Շահութահարկի մասին» ՀՕ-155 օրենք, ՀՀՊՏ 1997.12.03/27

² Տե՛ս <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=87248>

³ Տե՛ս Ոչ ռեզիդենտի ստորաբաժանումը և վայրը միասին ներկայացնելու համար հեղինակների կողմից հողվածում կօգտագործվի «մշտական հաստատություն» հասկացությունը:

⁴ Տե՛ս «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենքի 53-րդ հոդվածի 1-ին մասի «բ» կետ

⁵ Տե՛ս «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենքի 53-րդ հոդվածի 3-րդ մասի «ա» կետ

⁶ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության հարկային տեսչության 1999 թվականի մարտի 4-ի «Ոչ ռեզիդենտների շահութահարկի հաշվարկման և վճարման կարգի մասին» հրահանգը հաստատելու մասին» N 01/13 հրաման, ՀՀԳՏ 1999.05.07/6(28), <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=75595>

⁷ Տե՛ս <http://www.oecd.org/ctp/treaties/2014-model-tax-convention-articles.pdf>

⁸ Տե՛ս Treaty on Functioning of European Union, consolidated version

⁹ Տե՛ս ECJ Case C-492/04 Lasertec, 10 May 2007

¹⁰ Տե՛ս Council Directive 90/435/EEC of 23 July 1990 on the common system of taxation applicable in the case of parent companies and subsidiaries of different Member States <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31990L0435:EN:HTML>

¹¹ Տե՛ս <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=813>

¹² Տե՛ս <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=20194>

Աղբյուրների ցանկ

1. Հայաստանի Հանրապետության հարկային տեսչության 1999 թվականի մարտի 4-ի «Ոչ ռեզիդենտների շահութահարկի հաշվարկման և վճարման կարգի մասին» հրահանգը հաստատելու մասին» N 01/13 հրաման, ՀՀԳՏ 1999.05.07/6(28)

2. «Շահութահարկի մասին» ՀՕ-155 ՀՀ օրենք, ՀՀՊՏ 1997.12.03/27
3. Council Directive 90/435/EEC of 23 July 1990 on the common system of taxation applicable in the case of parent companies and subsidiaries of different Member States
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31990L0435:EN:HTML>
4. OECD Model Tax Convention, <http://www.oecd.org/ctp/treaties/2014-model-tax-convention-articles.pdf>
5. Treaty on Functioning of European Union (consolidated version) <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>
6. ECJ Case C-492/04 Lasertec, 10 May 2007
7. <http://www.taxservice.am/>
8. <http://www.arlis.am/>

Штефан Кудерт

Председатель кафедры налогообложение бизнеса
и аудит Европейского университета Виадрина,
Доктор, профессор

Гегам Геворгян

Главный юрист в Государственном учреждении “Бюро
по реализации программ Национальный центр по урегулированию
законодательства” аппарата правительства Республики Армения,
лектор в Академии государственного управления РА, к.ю.н.

Сатеник Мелконян

Аспирант кафедры налогообложение бизнеса
и аудит Европейского университета Виадрина

РЕЗЮМЕ

Правовое регулирование налогообложения дивидендов нерезидентов: проблемы и пути решения в Армении

В статье рассматривается налогообложение дивидендов нерезидентов в Республике Армения. В статье представляется европейский опыт обложения дивидендов, а также подходы, предписанные международными соглашениями об избежании двойного налогообложения, подписанных со стороны Республики Армения и типовой конвенции ОЭСР.

Выявляются проблемы по налогообложению дивидендов в Республике Армения и представляются пути решения выявленных проблем.

Ключевые слова: налог на прибыль, дивиденд, постоянное представительство, нерезидент, обособленное подразделение, фактическое место деятельности.

Stephan Kudert

Univ.-Prof Dr., Chairman: Business Taxation
and Auditing, European-University Viadrina

Gegham Gevorgyan

PhD in Law, Chief lawyer at the State Agency
National Centre for Legislative Regulation Project Implementation
Unit at the Government Staff of the Republic of Armenia,
Lecturer in the Public Administration Academy of RA

Satenik Melkonyan

M.Sc., Research Assistant, Chair: Business Taxation
and Auditing, European-University Viadrina

SUMMARY

The legal regulations of taxation of dividends of non-residents, issues and their solutions in the Republic of Armenia

The article discusses the taxation of dividends for non-residents in the Republic of Armenia. It further examines the European practice on taxation of dividends and the approaches defined by RA international agreements on avoiding double taxation and the OECD model convention.

The article reveals the issues on taxation of dividends in the Republic of Armenia and presents the solutions of discovered issues.

Keywords: profit tax, income, dividend, permanent establishment, non-resident, separate unit, branch, actual place of activity.

ՈԱՖԱՅԵԼ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՀՀ քննչական կոմիտեի ՀԿԳ քննության գլխավոր վարչության
հատկապես կարևոր գործերով քննիչ,
ՀՀ ԳԱԱ իրավունքի, փիլիսոփայության և սոցիոլոգիայի
ինստիտուտի հայցորդ

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՍԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՍԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Հոդվածում՝ սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում, հեղինակը քննական վերլուծության է ենթարկել ժամանակակից Հայաստանում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի կիրառման պրակտիկան և մշակել է մի շարք առաջարկություններ տեղ գտած անկատարությունները շտկելու և այդ սկզբունքը կատարելագործելու ուղղությամբ:

Հիմնաբառեր- սահմանադրություն, բարեփոխումներ, պետական իշխանություն, իշխանությունների բաժանում, հակակշիռներ և զսպումներ, հայեցակարգ, ժողովրդավարություն:

Ժամանակակից ազգային պետական շինարարության պրակտիկայի իրական խնդիրն ու դժվարությունը կայանում է հենց նրանում, թե ինչպես իրականացնել պետական իշխանության համակարգի վերափոխման գործընթացը՝ հաշվի առնելով հայ հասարակության առջև կանգնած ժամանակակից մարտահրավերների համաշխարհային զարգացման միտումների, խնդիրների պահանջները, առանձնահատկություններն ու ավանդույթները: Յանկացած մոդելների գործնական իրականացման համար, որոնք կառուցված են արտասահմանյան երկրների փորձի օգտագործմամբ, հարկավոր է դրա համար անհրաժեշտ որոշակի պայմաններ ու նախադրյալներ ստեղծել, քանի որ ամենևին էլ ցանկացած հանգամանք չէ, որ երաշխավորում է քաղաքական ինստիտուտների և մեխանիզմների արդյունավետությունն ու ժողովրդավարական լինելը դրանք մեկ երկրից մյուսը տեղափոխելու դեպքում:

Եթե, հենվելով Արևմուտքի փորձի վրա, վերլուծենք այն պայմաններն ու նախադրյալները, որոնք գոյություն ունեն ժամանակակից Հայաստանում իշխանությունների բաժանման սկզբունքի վրա իշխանությունը կազմակերպելու համար, ապա կկանգնենք բավականին բարդ և հակասական իրավիճակի առջև:

Մեզանում ընթացող սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում առանձնահատուկ կարևորվում է իշխանությունների զսպումների և հակակշիռների սահմանադրական հստակ սահմանումը և դրանց գործառական, հակակշռող և զս-

պող լիազորությունների դինամիկ հաշվեկշռի երաշխավորումը: Սահմանադրական հակակշիռը պետական իշխանության ինստիտուտի ոչ գործառական բնույթի լիազորություն է՝ կոչված դինամիկայում պահպանելու իշխանությունների տարանջատման սահմանադրական հաշվեկշիռը:

Ինչպես նշված է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում, «համամասնականության և գործառույթների հավասարակշռման սկզբունքների հիման վրա, համակարգային մոտեցմամբ ու միջազգային փորձի հաշվառմամբ պետք է հաղթահարվեն իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի իրացման հարցում տեղ գտած բացերն ու թերացումները՝ երաշխավորելով «գործառույթ – ինստիտուտ - լիազորություն» շղթայի ներդաշնակությունը, ինչպես նաև իշխանության թևերի գործառութային, հակակշռող և զսպող լիազորությունների հաշվեկշռվածությունը, լիազորությանը համարժեք հանրային-իրավական պատասխանատվության անխուսափելիությունը: Միաժամանակ պետք է երաշխավորվի իշխանության բոլոր թևերի գործառութային անկախությունը: Դրանց միջև փոխհարաբերությունները պետք է կառուցված լինեն հակակշիռների ու զսպումների գործուն համակարգի վրա, իսկ սահմանադրական լիազորությունների հարցում առաջացած վեճերն իրավական լուծման հստակ կառուցակարգեր պետք է ունենան»:

Իշխանությունների բաժանման արդյունավետ համակարգի հաստատման սոցիալական հիմք կա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րող է լինել միայն տնտեսական ու հասարակական կյանքի պլյուրալիզմը, ազատ ապրանք արտադրողների առկայությունը (պատմական հանգամանքներում պայմանավորված աստիճանով), ուժեր ունեն իրենց հատուկ շահերը և ճանաչում են մյուսների իրավունքը՝ նույնպես ունենալ իրենց՝ մյուսներից տարբերվող շահերը և արժեքները՝ պաշտպանելով դրանք բոլոր թույլատրելի միջոցներով, այդ թվում և քաղաքական մակարդակի վրա: Բարեփոխումները, որոնք իրենց նպատակն են հռչակել երկրի ժողովրդավարացումը, նշանավորեցին իրենցով խառը տնտեսության և պլյուրալիստական հասարակության ստեղծմանը ուղղած շարժման սկիզբը: Սակայն դրա հիմքում դրված են միայն առաջին քարերը: Իսկ ընդհանուր առմամբ դրա վերակառուցման գործընթացը դեռևս հեռու է ավարտված լինելուց: Եվ հենց դա էլ երկրի նոր քաղաքական համակարգի ձևավորման դեպքում բարդացնում է իշխանությունների բաժանման առաջավոր սկզբունքներից մեկի հաստատումը: Հայկական ազգային կատարմամբ բարեփոխումների անցկացման շոկային մեթոդների հետևանքները, մեր կարծիքով, նեղացրին բավականին լայնաշերտ ինքնուրույն ապրանք արտադրողների և ընդհանուր առմամբ հասարակության միջին շերտի ձևավորման հնարավորությունները: 1990-ական թվականների սկզբին տնտեսական ոլորտում զարգացող միտումները շարունակում են վատթարացնել ժողովրդավարական պլյուրալիստական տնտեսության կայացման հեռանկարները՝ ուժեղացնելով դրա մոնոպոլացումը: Այդպիսի իրավիճակում բարձրանում է պետական շինարարության գործընթացի վրա զուտ սուբյեկտիվ գործոնների առավելագույն ներգործության ռիսկը և պետական կառավարման ձևերի ու մեթոդների հաստատումը, որոնք ամենից առաջ սպասարկում են որոշակի անձանց խմբային (կլանային) շահերը:

Բարդացնող գործոն, անկասկած, հանդիսանում է հասարակության շարժման նպատակի անորոշությունը, ինչն արտահայտվում է հստակ և հրապարակայնորեն հռչակված բարեփոխումների ուղղության բացակայության մեջ ինչպես սոցիալ-տնտեսական, այնպես էլ քաղաքական առումով: Ինչպիսի՞ն կլինի կամ պետք է լինի իշխանության բնույթը Հայաստանում: Այդ հարցին դեռևս պատասխան չկա:

Պատմական փորձի տրամաբանությունը պահանջում է ճանաչել բնույթով բուրժուական իշխանության հաստատման անհրաժեշտությունը: Հենց բուրժուազիան է բոլոր երկրներում գլխավորել պայքարը իշխանությունների բաժանման սկզբունքի

հաստատման համար: Մեր դեպքում դեռևս միայն ընթանում է բուրժուական շերտերի ձևավորման գործընթացը, իսկ հասարակության մեծամասնությունը, որը ժամանակակից պայմաններում պետք է կազմի միջին դասը, այսինքն կայուն և ժողովրդավարական իշխանության ամենազանգվածային սոցիալական բազան, վերջին մի քանի տարիներին կտրված է և լուրջ դեր չի խաղում երկրի քաղաքական կյանքում:

Այսպիսով, մինչև հասարակական պայքարի ընթացքում չլուծվի և հասարակական փոխհամաձայնության կարգով չընդունվի Հայաստանում հասարակական կարգի և իշխանության բնույթի մասին հարցը, հնարավոր չի լինի առաջ շարժվել ավարտուն տեսքով պետական իշխանության ժամանակակից և ժողովրդավարական համակարգի ուղով:

Նույնքան մեծ նշանակություն ունի նաև նոր հիմքերի վրա հասարակության քաղաքական կառուցվածքայնության խնդիրը: Ըստ էության մենք ընդհարվեցինք միությունների այնպիսի ձևերի ստեղծման խնդրին, որ ընդունակ կլինեն արտահայտել և պաշտպանել տարբեր, զգալի չափով նոր հասարակական շերտերի ու խմբերի շահերն ու պահանջները: Տվյալ դեպքում խոսքը գնում է քաղաքական շարժումների և կուսակցությունների ձևավորման և քաղաքական պլյուրալիզմի հաստատման մասին: Այո, այդ գործընթացը բավականին ակտիվ ընթանում է արդեն մի քանի տարիների ընթացքում: Անգամ գոյություն ունեցող կուսակցություններից ամենախոշորների հետևում չկա սոցիալական ուժերի բավականին հզոր բուրգ, որի օժանդակությունը, գաղափարախոսությունը և փորձը թույլ կտային արդյունավետորեն կառավարել երկիրը և ժողովրդավարական բարեփոխումներ անցկացնել:

Մինչև վերջերս քաղաքական իշխանությունը ևս գտնվում էր ասես կախյալ վիճակում, չունեք ամուր հենարան հասարակական օրգանիզմի կառույցներում: Հետևաբար, ոչ մի հիմք չկա ենթադրելու, որ հենց նա միայնակ կարող է գլուխ հանել այնպիսի քաղաքական համակարգի ձևավորման խնդրից, որը կպատասխաներ Արևմուտքում փորձարկված իշխանությունների բաժանման սկզբունքներին: Ավելին, նման հիպոթետիկ հնարավորությամբ գայթակղվելը վտանգավոր կլինեք ինչպես հասարակության, այնպես էլ իշխանության համար:

Իշխանությունների բաժանման համակարգի հաստատման և հաջող գործունեության ևս մեկ նախադրյալ և պայման է հանդիսանում իրավական

պետության ձևավորումը: Եվ այստեղ ցավով հարկադրված ենք արձանագրել հասարակության անպատրաստ լինելու փաստը իշխանությունների բաժանման սկզբունքի իրացման խնդրի լուծման համար: Հասարակական կարգի և քաղաքական իշխանության բնույթի անորոշությունը խոչընդոտում է հասարակության կայուն իրավական բազայի ձևավորմանը, զինաթափում է իշխանության դատական ճյուղը և այն դարձնում է քաղաքական կոնյուկտուրայի գերի: Իշխանությունների բաժանման մեխանիզմի հաստատման և արդյունավետ գործելու համար, այսպիսով, բացարձակ անհրաժեշտ է ձևավորել ուժեղ և անկախ դատական իշխանություն, որն ընդունակ կլինի հասարակության մեջ ամրապնդել իրավունքի գերակայությունը:

Սահմանադրական իրավունքի տեսության առանցքային խնդիրն էլ հենց այն է, որ երաշխավորվի իշխանության ճյուղերի գործառնական հավասարակշռությունը դինամիկայում: Դրա համար սահմանադրական ամեն մի գործառնական լիազորություն պետք է հակակշռված ու զսպված լինի իշխանության այլ ճյուղերի համապատասխան լիազորություններով:

ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածում ամրագրված դրույթների նորմատիվ բովանդակությունն առաջին հերթին ելնում է Հայաստանում պետական իշխանության միասնությունից. դիտարկվող նորմը հաստատագրում է իշխանության տարբեր մարմինների միջև իշխանական լիազորությունների սահմանագատումը, սահմանում է այդ մարմինների ինքնուրույնությունն իրենց լիազորությունների իրականացման գործում և նրանց՝ մեկը մյուսի իրավասության ոլորտ ներխուժելու անթույլատրելիությունը:

Ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի շատ տեսաբանների (մասնավորապես՝ գերմանացի պետականագետ Կ. Հեսսեի) կողմից իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի հիմնական բնորոշիչները համարվում են մարդկանց համատեղ գործունեության կարգավորումը և կարգապահությունը, իշխանության առանձին ճյուղերի սահմանումը, դրանց իրավագործության որոշումը և սահմանափակումը, ընդհանուր աշխատանքի կարգավորումը, պետական մարմինների իրավագործության հավասարակշռումը և արդյունքում՝ սահմանափակ պետական իշխանության միասնականությունը: Բանն այն է, որ չի բացարձակացվում իշխանությունների տարանջատման պարագան: Տվյալ սկզբունքը ենթադրում է նաև գործառնական հատակեցված ու անկախաբար իրականացվող իրավասություններով օժտված միասնական

իշխանության տարբեր թևերի փոխգործակցություն ու հավասարակշռվածություն: Այդ առումով միջազգային պրակտիկայում փորձ է արվում սահմանադրորեն սահմանել իշխանության սահմանափակումները, ստեղծել իշխանությունների փոխկապվածության, գործողությունների «պարտադրված» համաձայնեցման համակարգ (խորհրդարանի կողմից կառավարության ծրագրի հաստատում, Նախագահի արգելանքի (վետոյի) իրավունքը, խորհրդարանի կողմից Նախագահի արգելանքի հաղթահարման իրավունքը, Նախագահի՝ խորհրդարանն արձակելու իրավունքը, կառավարությանն անվստահություն հայտնելու խորհրդարանի իրավունքը և այլն): Իր հերթին իշխանության հավասարակշռվածության պահպանման կարևորագույն պայման է սահմանադրական ընդդատության եղանակով պետական իշխանությունների սահմանադրական լիազորությունների հաշվեկշռի խախտման բացահայտման, գնահատման ու վերականգնման գործուն համակարգի առկայությունը: Իսկ դա հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ երեք իշխանություններից յուրաքանչյուրն առնվազն ունենա այնքան լիազորություններ, որ ապահովի նրա էության դրսևորումը:

Առավել վտանգավորն իշխանության երեք ճյուղերից զատ իշխանության նոր ճյուղի, այսպես կոչված, փնտրտուքներն են, որոնք հիմնականում արդյունք են իշխանության գործառնական կամ կառուցակարգային բաժանման շփոթի և կանաչ ճանապարհ են բացում քաղաքական, վարչական և տնտեսական ուժի կենտրոնացման միջոցով կորպորատիվ կառավարման համակարգի համար: Նման մոտեցումների հիմքը գլխավորապես կառուցակարգային, այլ ոչ թե գործառնական մոտեցումն է իշխանությունների բաժանմանը:

Իշխանությունների բաժանման վրա հիմնված քաղաքական համակարգի արդյունավետ գործունեությունը անհնար է առանց նոր քաղաքական էլիտայի ձևավորման: Սակայն իրականությունն այնպիսին է, որ վերջին տարիների հասարակական կատակլիզմների ընթացքում բավականին արագ և հիմնովին քանդվեց քաղաքական գործիչների կադրերի ընտրության ու առաջխաղացման մեխանիզմը, իսկ դրա փոխարեն մինչև այժմ ոչինչ ստեղծված չէ: Իհարկե, պլյուրալիստական քաղաքական համակարգի համար հարմար չէ քաղաքական առաջխաղացման այն մեխանիզմը, որը խորհրդային երկրում գերիշխել էր մի քանի տասնամյակ: Բայց նորը նույնպես դժվար թե շուտ ձևավորվի: «Դեմոկրատական ալիքի» առաջխաղացողներն իրենց զանգվածում դրսևորեցին բա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վականին ցածր մասնագիտական որակներ և քաղաքական մշակույթի մակարդակ: Գրա համար էլ մոտակա տարիներին մենք դատապարտված ենք այն բանին, որ իշխանությունների բաժանման համակարգի ձևավորման խնդիրների լուծումը ստիպված ենք կատարել հին էլիտայի ամենաակտիվ մասնակցությամբ: Գրանում են կայանում խնդրի ամենալուրջ հակասություններն ու դժվարությունները:

Իշխանությունների բաժանման սահմանադրական համակարգը պետք է ապահովի իշխանության ճյուղերի հավասարակշռումը: Իշխանության երեք ճյուղերի մարմիններն ինքնուրույն են իրենց իրավասության շրջանակներում և չեն միջամտում այլ մարմինների իրավասությանը: Սակայն դա չի նշանակում, որ այդ մարմինները մեկուսացված են: Ի վերջո, դրանք պետական միասնական իշխանության երեք ճյուղավորումներ են, որոնք սերտորեն համագործակցում են, և մեկն առանց մյուսի անիմաստ է: Համաշխարհային փորձը վկայում է, որ

հնարավոր է նաև իշխանությունների ներթափանցում: Խնդիրն այս դեպքում լիազորությունների հստակ սահմանազատումն է, որպեսզի այն չհանգեցնի սահմանադրական ճգնաժամի:

Բացի այդ, իշխանությունների փոխհարաբերությունները դրսևորվում են «հակակշիռների և գուպիչների» միջոցով, որոնք թույլ չեն տալիս իշխանությունների ճյուղերից որևէ մեկին դուրս գալ իր իրավասության շրջանակներից և, ընդհակառակը, հնարավորություն են տալիս իշխանության մի ճյուղին՝ պահելու մյուսներին իրենց իրավասության շրջանակներում: Գրա իմաստն այն է, որ պետական իշխանության երեք ճյուղերի մարմիններից յուրաքանչյուրն ունի այնպիսի լիազորություններ, որոնք հնարավորություն են տալիս հսկելու և ազդելու միմյանց վրա, համագործակցելու միմյանց հետ պետական կարևորագույն հարցերը վճռելիս:

¹ Стен Хессе К. Основы Конституционного права ФРГ. М., 1981, С. 237.

Рафаэль Варданыя

Следователь по ОВД главного управления по расследованию
особо важных дел следственного комитета РА,
соискатель института права, философии и социологии НАН РА

ՔԵԶԻՄԵ

Проблемы совершенствования принципа разделения властей в контексте конституционных реформ

Автор данной статьи, исследовав и проанализировав практику применения принципа сдержек и противовесов в контексте конституционных реформ современной Армении, предлагает разработать ряд предложений по усовершенствованию данного принципа и исправлению некоторых ошибок.

Ключевые слова: конституция, реформы, государственной власти, разделение властей, система сдержек и противовесов, демократия.

Rafayel Vardanyan

Investigator of SIC of the general department by the investigation
of special important cases of the RA investigative committee,
Applicant at the Institute of Rights, Philosophy and Sociology of NAS RA.

SUMMARY

Problems of improvement of principle of separation of powers in the context of constitutional reforms

The author of this article, examining and analyzing the practice of application of the principle of checks and balances in the context of the constitutional reforms in Armenia, suggests to develop a series of proposals on improvement of this principle and correction of some errors.

Keywords: power, separation of powers, system of checks and balances, democracy.

ՎԱՀՐԱՄ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
սահմանադրական իրավունքի, պետության և
իրավունքի տեսության ամբիոնի մագիստրոս

ՀԱՅ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԵՎ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ

Հեղինակը իր առջև խնդիր է դրել պարզաբանելու հայ կանոնական եկեղեցական ժողովների դերը և նշանակությունը հայ սահմանադրական մշակույթում: Փորձ է արվել հիմնավորելու, որ կանոնական ժողովները կրել են «Սահմանադիր» բնույթ և այդ ժողովներում հաստատված սահմանադրությունները կարևորագույն դերակատարություն են ունեցել 4-13-րդ դարերում հայ հասարակության սոցիալ-տնտեսական և իրավաբանական կյանքում, և որ հայ կանոնական եկեղեցական «Սահմանադիր» ժողովներն են հանդիսացել հայ սահմանադրական մշակույթի ձևավորման սաղմերը:

Հիմնաբաներ - Սահմանադրություն, հայ կանոնական եկեղեցական ժողով, պետականության վերականգնում, սահմանադրական մշակույթ, հասարակական հարաբերություններ:

Հայ պատմագրությունը վկայում է, որ դարեր շարունակ հայոց երկիրը չի ունեցել պետականություն, շարունակ տիրել է ներքին երկպառակությունը, պայքարը թագավորական և նախարարական իշխանությունների միջև, որի արդյունքում ամենուր իշխել են անօրինականություններ և իրավունքով չկարգավորվող հասարակական հարաբերություններ, և դարեր շարունակ հայոց երկիրը եղել է օտար պետությունների լծի տակ:

Հայոց եկեղեցին իր գործունեությամբ՝ ժողովներով, ընդունված սահմանադրաիրավական նորմերով, միասնական պետականության պահպանմանն է ձգտել և տարիներ շարունակ ազգային արժեքի՝ պետականության կորստից հետո եկեղեցին իր վրա է վերցրել հայ ժողովրդի ղեկավարումը և օրենսդիր մարմնի, ներպետական մեքենայի գործառույթը և դարեր շարունակ մշակել և ընդունել է կանոններ՝ կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները և փորձել վերականգնել պետականությունը: Այդ մասին են վկայում հայոց եկեղեցական ժողովները, որոնք իրավիքով են՝ սահմանելու նորմեր և կարգաբերելու իրավական դաշտը, որոնք ունեցել են սահմանադրաիրավական նշանակություն: Այդ ժողովները դարձել են հայ սահմանադրական մշակույթի ձևավորման հիմնաքարերից մեկը: Հրավիրված ժողովները կրել են սահմանադիր բնույթ՝ կապված դրանց ընդունման ձևի պահպանման, ընդունված նորմերի, դրանց պարտադիրության և նշանակալիության, որոնք գրեթե չեն զիջում իրավական տեսանկյունից ժամանակակից սահմանադրությունների ընդունման կարգին:

Նախքան քրիստոնեության ընդունումը Հայաստանը առաջնորդվել էր ոչ միայն ներպետական սովորույթային իրավունքով, այլ նաև փոխառել է հարևան հզոր պետությունների օրենքները՝ հարմարեցնելով ներպետականին: Այնուամենայնիվ, քրիստոնեության

ընդունմամբ սկսեց ձևավորվել նոր արժեհամակարգ, որով պետք է ձևավորվեր նոր իրավական համակարգ՝ կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները և դրանց տալու դինամիկ ընթացք, և այդ ամենն սկսեց իր տեղը զիջել նոր ձևավորվող արժեհամակարգին՝ իրավունքով սահմանափակվող ներպետական օրենսդրությանը: Հայ եկեղեցական ժողովները ուղղված էին նոր արժեհամակարգի ձևավորմանը, հասարակական հարաբերությունները ներպետական իրավական մշակույթից բխող իրավական օրենքով կարգավորելու գերակայությանը, և տարիների ընթացքում մի շարք եկեղեցական կանոնական ժողովներ ծառայել են իրենց նպատակին, կարգավորել և կարգի են բերել երկրի տնտեսական և քաղաքական կարգավիճակը, որի վառ ապացույցն է հասարակության բոլոր շերտերում այդ սահմանադիր նորմերի կիրառումը՝ որպես հասարակական վարքագծի համընդունելի պարտադիր կանոն, որի արդյունքում էլ հայ եկեղեցական կանոնական ժողովները իրենց սահմանադիր նշանակությամբ հանդիսացել են հայ սահմանադրական մշակույթի ձևավորման հիմնաքարերից մեկը:

Նախ հակիրճ ներկայացնենք «Սահմանադրություն» (Constitutio) հասկացությունը, որը լատիներենում նշանակում է հիմնել, սահմանել, հայերենում «Սահմանադրություն» հասկացությունը նույնպես նշանակում է սահմանել, եզրագծել և այլն:

Սակայն ամեն մի «սահմանում» կամ «հիմնում» «սահմանում» կամ «սահմանադրություն» չէ:

Որպես կանոն, սահմանադրության հիմնական բնութագրիչներ հանդիսանում են պետական կարգի հիմունքներ, մարդու, քաղաքացու իրավունքներ ու հիմնարար ազատություններ, իշխանությունների տարանջատում՝ հաշվեկշռում և այլն:

Նոր Հայկազյան բառարանը «սահմանադրություն» հասկացության հիմքում դնում է «սահմանադր-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րել» հասկացությունը, որը մեկնաբանվում է որպես սահման դնել, որոշել, կարգավորել, կարգել, օրինադրել, սահմանել: Այս բոլորն ակնհայտորեն իրենց հիմքում կանոնակարգման, իրավակարգավորման իմաստ են պարունակում[1–14]:

Մեր վերլուծության արդյունքում կփորձենք պարզաբանել, որ հայ եկեղեցական կանոնական ժողովներում ընդունված որոշումները ունեցել են համապարտադիր՝ սահմանային նշանակություն, որով կարգավորվել են և՛ պետական ապարատը, և՛ հասարակական հարաբերությունները՝ կրելով սահմանադրություններին բնորոշ բաղադրիչները:

Սահմանադրական մշակույթը սահմանադիր նորմերով ու սկզբունքներով, փոխհամաձայնությամբ ձեռք բերած հասարակական գոյի ընդհանուր կանոններով ստեղծագործաբար ապրելու մարդկային հանրության արժեքային որոշակի համակարգ է[1–20]: Հատկանշական է այն հանգամանքը, որ սահմանադրական մշակույթում ոչ միայն կարևոր է, թե որքանով է ապահովված հասարակական համաձայնությունը և մարդու սոցիալական արժևորման որոշակի սանդղակը, ինչպես նաև հասարակական հարաբերությունները կարգավորող արժեքային որոշակի սկզբունքները և նորմերի առկայությունը, այլ նաև՝ որքանով են այդ սկզբունքները ընդունվել հասարակության կողմից, ինչպիսի կիրառում են ունեցել և որչափ են կյանքի կոչվել և ունեցել իրենց բացառիկ դերը հասարակական հարաբերություններում:

Կփորձենք նկարագրել հայ եկեղեցական ժողովների՝ որպես սահմանադրական մշակույթի նշանակալիությունը և համապատասխանելիությունը սահմանադրությունների ընդունման չափանիշներին:

Առաջին. որքանով են հայ եկեղեցական ժողովները ունեցել «սահմանադիր» բնույթ, հանրային ներկայացուցչական մարմինը որքանով է երաշխավորված եղել, արդյոք պահպանվել են ժողովների «լեգիտիմությունը» և որպես ազգային համաձայնությամբ վարքագծի ընդհանուր կանոնի ընդհանուր մարմինը:

Երկրորդ. որքանով են ընդունված նորմերը իրավական, և արդյոք դրանք ունեցել են պարտադիր, գերակա «գորագծային» սահմանադրաիրավական նշանակություն:

Ըստ պատմագրության՝ առաջին պաշտոնական ազգային եկեղեցական ժողովը Աշտիշատի ժողովն է՝ 365թ.-ին Ներսես Մեծի նախագահությամբ հոգևորականների և աշխարհականների մասնակցությամբ[2–259]:

Նշենք, որ այդ դարաշրջանը Հայաստանի համար արժատական վերափոխումների, ինչպես նաև բազմաթիվ դժվարություններով, ներքին և արտաքին թշնամիներով շրջափակված ժամանակահատված էր: Քրիստոնեության որպես պետական կրոնի ընդունմամբ ամբողջությամբ հեթանոսական մշակութային արժեքները ոչնչացվում էին, փոխարինվում քրիստոնեական կառույցներով: Այս ամենը կատարվեց մի շր-

ջանում, երբ երկու հարևան գերտերությունները՝ Պարսկաստանը և Հռոմը, թշնամաբար էին տրամադրված նոր կրոնի նկատմամբ: Այս առումով Հայաստանը պետք է բավականին հզոր և ինքնուրույն լիներ՝ կարողանալու ապահովել երկրում իրավական դաշտը՝ օրինականությունը, հասարակական հարաբերություններն ու համաժողովրդական միասնությունը: Նշենք, որ այդ ժամանակահատվածում տիրում էր ոչ միայն արտաքին լարվածությունը հարևան պետությունների հետ, այլ նաև ներքին պառակտումները թագավորի և նախարարների միջև:

365թ.-ի Աշտիշատի առաջին եկեղեցական ժողովը դարձավ հայ եկեղեցական ժողովների կազմակերպման հիմքը՝ կրելով «Սահմանադիր» բնույթ և ձևավորելով հայ սահմանադրական մշակույթի սաղմերը:

Մ. Խորենացին նշում է, որ Ռ.Ներսեսը «ժողով արարեալ եպիսկոպոսաց և համօրէին աշխարհական կանոնական սահմանադրությամբ հաստատեաց»[2–259]:

Այստեղ նշվում է, որ Ներսեսի հրավիրած ժողովը, որին մասնակցում էին հոգևորականներ և աշխարհականներ, ընդհանուր համաձայնությամբ սահմանվեցին և հաստատվեցին կանոնական սահմանադրություն, որը կունենար սահմանային՝ եզրագծային, նշանակություն հայ ժողովրդի համար, և հենց այս ժողովը ճանապարհի հարթեց հետագայում եկեղեցական նոր ժողովների հրավիրմանը, որոնցում կընդունվեին նոր սահմանադրաիրավական նորմեր: Հավելենք, որ նմանատիպ ժողովները հրավիրվել են խիստ անհրաժեշտության դեպքում, երբ հայոց երկիրը գտնվել է խիստ օրհասական վիճակում:

Ըստ Մելիք-Թանգյանի՝ «ժողովին հրավիրված էին երկու դասակարգն էլ՝ հոգևոր և աշխարհական. այս փառավոր սկզբունքը, իբրև հիմնական կետ, մեր պատմության մեջ հետագա դարերի բոլոր ժողովներում շեշտելի է այն տեսակետից, որ մյուս եկեղեցիները կարող են նախանձով նայել այս բանիս վրայ և ձգտելով նույն թրություն հանել, քանի որ երկու դասակարգի մասնակցությամբ միայն կարող է վճռել բոլոր եկեղեցական հարցերը և խնդիրները»[2–259]:

Աշտիշատի եկեղեցական կանոնադիր ժողովի ընդունած որոշումները պարունակում էին ոչ միայն կրոնական-եկեղեցական խնդիրները կարգավորող, այլ նաև աշխարհիկ կյանքի ու հասարակական-սոցիալական հարաբերությունները կարգավորող նորմեր: Այնուուհանդերձ Աշտիշատի եկեղեցական ժողովի որոշումները ուղղված էին քրիստոնեության ամրապնդմանը, ինչպես նաև ստեղծելով երաշխիքներ՝ հայ ժողովրդին իր սեփական հայրենիքում հարատևելու և սեփական արժեքներին հավատարիմ մնալու և դրանք զարգացնելու ամբողջականությամբ, այսինքն՝ երկիրը քայքայումից փրկելու գործընթացին, որը բնորոշ է Սահմանադրությանը, ծնունդ է առնում երկրի առջև ծառայած բարդագույն խնդիրների լուծման անհրա-

www.journal.lawinsstitute.am

ժեշտությամբ: Աշտիշատի և մյուս հայ եկեղեցական ժողովները պահպանել են սահմանադրությունների ընդունման կարգը և կանոնները, այսինքն՝ եկեղեցու կողմից ներկայացված Սահմանադիր նորմերը քննարկման առարկա են հանդիսացել հասարակության բոլոր շերտերի կողմից և ընդհանուր համաձայնությամբ կանոնավորել և սահմանվել են բոլորին հավասար իրավական նորմեր:

Ներսես Վրդ. Մելիք-Թանգյանը «Հայոց եկեղեցական իրավունքը» աշխատությունում նշում է, որ «Փավստոսը պատմում է, որ Ներսեսը ստիպում էր ոչ միայն նախարարներին, հապա և թագավորին, որ ճշտությամբ հետևեին այդ կարգերին»[2-260]:

Աշտիշատի ժողովում ընդունված իրավական նորմերը պարտադիր էին հասարակության բոլոր շերտերի համար, այսինքն՝ ընդունվող նորմերը ունեին սահմանային նշանակություն բոլորի համար, և այդ իրավական սահմանի հատումը կբերեր տվյալ անձանց համար խստագույն պատիժներ:

Ժողովի հրավիրման անհրաժեշտությունը կայանում էր նաև նրանում, որ քրիստոնյաներին թույլ չտրվեր կատարելու Մովսիսական ծեսերը, որը հակասում էր քրիստոնեական կանոններին և արդեն բավական հին էր: Այնուամենայնիվ, այստեղ ոչ միայն խոսքը գնում էր Մովսիսական ծեսերի մասին, որոնք հակասում էին քրիստոնեական վարքին ու բարքերին, այլ նաև որոշակի սովորությանին իրավունքի նորմերին, որոնք արդեն հնացել էին և չէին կարգավորում որոշակի հասարակական հարաբերությունները: Խնդիրը կայանում էր նրանում, որ գործող նորմերը պետք է կատարելագործվեին և նոր ընդունվող իրավական օրենքների հետ միասին կյանքի կոչվեին՝ իրավունքով կարգավորվող հասարակական հարաբերությունները դարձնելով առավել դինամիկ և ժամանակին համընթաց, քանի որ կյանքը զարգացող իրողություն է, և գործող իրավական նորմերը պետք է զարգանան և գործեն ժամանակին համընթաց:

Աշտիշատի ժողովում հաստատված հայ իրավական մտքի ավանդույթը զարգացրեց Շահապիվանի ժողովը, որը, ըստ պատմագրության, հրավիրվել է 444-447թթ.: Ըստ վարդապետ Ներսես Մելիք-Թանգյանի՝ Շահապիվանի ժողովը հայոց ամենափառավոր ժողովներից մեկն է[2-263]: Շահապիվանի ժողովի ներկայացուցչական կազմը նկարագրված է հետևյալ կերպ. «Եվ հավաքվեցին 40 եպիսկոպոսներ ու բազում քահանաներ, սարկավազներ, նախանձախնդիր ծառայողներ և սուրբ եկեղեցու ամբողջ հոգևորականությունը, բոլոր իշխանները՝ գավառների կառավարիչներ, գավառների ղեկավարներ, գերագույն դատավորներ, գանձապետներ, գորապետներ, հազարապետներ, գեղջվազներ, տարբեր շրջանների ազատներ»[4-121]: Շահապիվանի ժողովի հրավիրումը, ունեցել է իր հստակ նպատակը:

Ըստ Ներսես Մելիք-Թանգյանի՝ ամբողջ Տիեզերական քրիստոնյա ժողովների մեջ այսպիսի փառա-

վոր ժողով չի եղել. բոլորը միաձայն դիմում էին ժողովի ղեկավարներին. «Սուրբ Գրիգորի, Ներսեսի, Սահակի, Մաշտոցի դրած (կանոնները) կարգերը Հաստատեցեք և մենք ախորժելով յանձն ենք առնում, առաքելական և Նիկիական կանոնները Հաստատուն մնան մեզ համար», և ինչ որ ի լրումն այս կանոնների անհրաժեշտ է, միասին սահմանենք[2-264]: Ըստ Ներսես Մելիք-Թանգյանի՝ ժողովին մասնակցել են նաև Վասակ Մարզպանը, Վահան Հազարապետը, Վարդան Մամիկոնյանը:

Սահմանադրությունների ընդունումը Սահմանադիր ժողովի կողմից իրականացվում է երկու եղանակով. ա) Սահմանադիր ժողովը միաժամանակ մշակում և ընդունում է Սահմանադրությունը՝ տվյալ դեպքում ըստ էության կատարելով խորհրդարանի դեր: Մասնավորապես, այդ եղանակով են ընդունվել ԱՄՆ 1787թ. Սահմանադրությունը (Ֆիլադելֆիայում՝ Ազգային կոնվենտի կողմից), Ֆրանսիայի 1848թ. Սահմանադրությունը՝ Ֆրանսիայի սահմանադիր ժողովի կողմից և այլն, բ) Սահմանադիր ժողովը միայն մշակում է սահմանադրության նախագիծը, որը որպես կանոն ընդունվում է հանրաքվեի միջոցով[7-1056]:

Հայ եկեղեցական կանոնական սահմանադիր ժողովների հրավիրման ընթացակարգը հանդիսանում է վերոնշյալում թվարկված սահմանադրությունների ընդունման առաջին ձևի նախատիպը, այսինքն՝ հայ եկեղեցին դարեր շարունակ իրականացրել է օրենսդիր իշխանության քաղաքականությունը՝ իրեն վերապահելով Սահմանադիր ժողովների հրավիրման գործառույթը:

Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ սահմանադրությունները, ունենալով ընդունման և փոփոխման հատուկ կարգ, ԱՊՀ մի շարք երկրների, այդ թվում ՀՀ Սահմանադրության 111-րդ հոդվածով սահմանվում է. «Սահմանադրությունն ընդունվում կամ փոփոխություններ կատարվում են հանրաքվեի միջոցով՝ Հանրապետության Նախագահի կամ Ազգային ժողովի նախաձեռնությամբ»[8-58]: Շահապիվանի կանոնական ժողովում առանձին նշվում է, որ բոլորը միաձայն դիմում էին ժողովի ղեկավարներին, որպեսզի վերականգնվի Սուրբ Գրիգորի, Ներսեսի, Սահակի, Մաշտոցի ընդունած կանոնները, որոնք հաստատվել են հանրային ներկայացուցչական մարմնի կողմից, և այս դեպքում նույն կերպ փորձում էին փոփոխել և հաստատել հին ու նոր սահմանադիր կարգերը, և ահա պարզ է դառնում, որ այդ ժամանակներում ևս իրականացվել է սահմանադրությունների ընդունման և փոփոխման հատուկ կարգ, որը հանդիսանում է ժամանակակից սահմանադրական մշակույթում սահմանադրությունների ընդունման և փոփոխման կարգի նախատիպը:

Աշտիշատի ժողովում ընդունված որոշումները իրենց լեգիտիմությամբ՝ հանրային ներկայացուցչական մարմնի ապահովմամբ, չեն զիջում ներկա ժամանակներում համանման նորմերի ընդունման կարգին: Ընդունված նորմերը բոլորի համար պարտադիր էին և

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կոչված էին պահպանելու ազգային արժեքները, երաշխավորելու ազատությունը պահպանելու հնարավորությունը և ստեղծելու անճողոպրելի որոգայթ բոլոր վատթար մարդկանց համար:

Շահապիվանի ժողովում ընդունված դատաստանագրքի բովանդակությունից երևում է, որ այն ընդունվել է ոչ միայն երկրի ծանր վիճակը բարելավելու, այլև քրիստոնեական հավատքը ամրապնդելու նպատակով[3-79]: Եվ դա բնական է, քանի որ ժողովը գումարվեց պատմական մի ժամանակահատվածում, երբ Պարսկաստանը իրականացնում էր դավանափոխության քաղաքականություն:

Ըստ պատմագրության այդ ժամանակահատվածը Հայաստանի համար ծանր շրջան էր. ամենուր տիրում էր անհանդուրժողականությունը: Հայոց թագավորությունը վերացել էր, երկիրն ընկել էր օրհասական վիճակի մեջ, տիրում էր պարսիկ և ասորի հոգևորականների անբարո արարքները, ամենուր տակնուվրա էր արվում, բացակայում էին հայ իրավական ավանդույթներից բխող իրավունքով ղեկավարվող հասարակական հարաբերությունները, և փոխարենը տիրում էին օտար օրենքները. ամենուր ոտնահարվում էին հայ հասարակության իրավունքները: Ամենուր չէին հարգվում հայ ժողովրդի դարավոր բարքերը, տիրում էին արժեհամակարգի շփոթ, դավաճանություններ, անօրինություններ և այլն: Գրված էր ազգային էթնիկական խնդիր, որը վտանգում էր հայ ժողովրդի հավատը, պետականությունը և ինքնությունը: Այս արժեքները փրկելու համար է, որ հրավիրվում է Շահապիվանի սահմանադիր ժողովը՝ կանոններ հաստատելու և դրանց չկատարման համար խիստ պատիժներ սահմանելու:

Պատմության դասերը վկայում են, որ սահմանադրությունների ծնունդը որպես կանոն առաջ է գալիս երկրի առջև ծառայած բարդագույն խնդիրների լուծման համար[5-191]: Նմանատիպ իրավիճակ էր ստեղծվել հինգերորդ դարի առաջին կեսերին. կանոնական ժողովում հաստատված նորմերը ուղղված էին երաշխավորելու պետականությունը, կարգավորելու երկրի իրավական համակարգը և ապահովելու պետության կայուն դինամիզմը:

Համանման իրավիճակ էր ստեղծվել 1990-ական թվականներին, երբ տեղի ունեցավ ԽՍՀՄ փլուզումը, ԱՊՀ մի շարք պետություններ, այդ թվում Հայաստանի Հանրապետությունը, գտնվում էին արմատական վերափոխումների ճանապարհին: Նախապես օրենսդիր անհրաժեշտություն էր առաջացել ստեղծել ազգային խառնվածքին և հետապնդվող նպատակին համապատասխան հիմնական օրենքը՝ Սահմանադրությունը, որը կոչված էր ապահովել հայ ժողովրդի ազատ, ինքնիշխան, բնականոն և բարեկեցիկ ապրելակերպը:

Եվ ահա այս սահմանադիր ժողովում հաստատված կանոններով էր, որ պահպանեց և երաշխավորեց երկիրը քայքայումից՝ հաստատելով իրավունքով սահմանափակվող պետականություն:

Կանոնական եկեղեցական ժողովներով հարս-

տացած ավանդույթը խթան հանդիսացավ հետագայում նոր ժողովի հրավիրմանը, բայց այս անգամ ոչ թե նախաձեռնողը ազգային եկեղեցին էր, այլ հինգերորդ դարի վերջում՝ Վաչագան թագավորը: Մովսես Կաղանկատվացին հիշատակում է. «Աղվանից արքա Վաչագանի տարիներին աշխարհականների ու եպիսկոպոսների, քահանաների ու քորեպիսկոպոսների, ազնվականների ու ռամիկների բազմաթիվ հակառակություններ էին լինում: Արքան կամեցավ մի բազմամարդ ժողով գումարել Աղվեմում, որը կայացավ մարերի (մայիս) ամսի տասներեքին»[6-65]: Արդյունքում հաստատվեց մի փաստաթուղթ, որն անվանվեց «Սահմանադրություն կանոնական», և այն հայոց սահմանադրական մշակույթում հաստատվեց որպես Աղվանքի արքա Վաչագանի կանոնական սահմանադրություն:

Ըստ պատմագրության՝ հիշատակվում է, որ ժողովը հրավիրվել է 488թ-ին:

Հատկապես ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ կանոնական սահմանադրության հաստատումը իրականացվել է հետևյալ ընթացակարգով և եզրափակվում հետևյալ դրույթով.

«Այս պայմանները թագավորի ներկայությամբ դրեցին եպիսկոպոսներ, քահանաներ, ազնվականներ: Այս հրամանը մատանիներով կնքեցին արքայի հրամանատար Մուծիկը, պալատի վերակացու Միրհորիկը և տոհմապետեր Մարութը, Տիրագորը, Սպարակոսը, Ղամանը, Բակուրը, Ռատանը, Արչեսը, Գարդմանստեր քաջ Վարդանը, Խուրսը, Գերմանոսանը, Խոսկենը, Փիրոզը, Նահապետը, Աղվանքի բոլոր ազնվականները, և գրության ավելի վավերական լինելու համար կնքվեց նաև Աղվանքի թագավոր Վաչագանի մատանիով»[6-69]:

Կանոնական սահմանադրության՝ մատանիներով կնքելու անհրաժեշտությունը կայանում է նրանում, որ ամրագրված նորմերը համապարտադիր լինեին բոլորի համար, և հասարակական լայն շերտերի համաձայնության արդյունք հանդիսացող ու գերակա բնույթ կրող այս կանոնական սահմանադրությունը օժտված լիներ բարձրագույն իրավաբանական ուժով:

Հինգերորդ դարի կեսերին անհրաժեշտություն էր առաջացել ձևավորելու այնպիսի հասարակական հարաբերություններ, որոնք կկարգավորվեին իրավական օրենքներով, որի ժամանակ տիրում էր ուժի իշխանությունը հատկանշական է այն հանգամանքը, որ հասարակական հարաբերությունները պետք է կարգավորվեին հրապարակային հասարակության տարբեր շերտերի կողմից հավանություն ստացած և հաստատված կանոնական սահմանադրությամբ, և կարևոր է այն հանգամանքը, որ այդ ժամանակահատվածում հասարակության մեջ առաջացած անիրավությունը ամենից առաջ փորձում էին հաղթահարել իրավունքով, այլ ոչ թե թագավորի հրամանով կամ այդ ժամանակահատվածին բնորոշ այլ միջոցներով: Այս գործունեությունը հաստատում է այն, որ նախաձեռնողները օժտված են եղել իրավագիտակցության բարձր որակներով:

Խնդրի առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ անընդհատ նշվում է սահմանադրություն բանը. նրանում հաստատված կանոնները հասարակության մեջ պետք է վերականգնեն բնական իրավունքի զգացողությունը և կյանքի կոչեն իրավունքով սահմանափակվող հանրային հարաբերությունները:

Հաստատված կանոնները բնորոշվում են որպես սահմանադրություն՝ դրանց տալով հատուկ կարգավիճակ, որը ընդունվել էր հասարակության գրեթե բոլոր շերտերի համաձայնությամբ և օժտված էր մյուս նորմատիվ իրավական ակտերից ավելի բարձր իրավաբանական ուժով:

Աշտիշատի, Շահապիվանի և Ադվենի սահմանադիր ժողովները հրավիրվել են իրավունքով սահմանափակվող հասարակական հարաբերությունները կանոնակարգելու նպատակով: Ժողովները ապահովել են համանման որոշումների ընդունման կարգի համապատասխան ձևաչափերը և մեթոդները՝ հանրային ներկայացուցչականությունը, հրապարակային քննարկումը և հաստատումը, լեգիտիմությունը և գաղափարաբանական հստակ ուղղվածությունը:

Սահմանադիր այս ժողովների գործընթացը շարունակվեց նաև հետագայում՝ դրանց հաջորդելով Գլինի VI-IX-րդ դարերի կանոնական ժողովները, որոնցից հատկանշական է 648թ-ին հրավիրված կանոնական ժողովը, որտեղ նշվում է. «Գլուինի այս ժողովը նշանավոր է նրանով, որ կազմեց դավանաբանական ձեռնարկ՝ տարբեր իր մշակութային ձևով նախկիններից, և երկրորդ՝ սահմանեց եկեղեցական կանոններ»[2-318]:

Հատկանշական է այն հանգամանքը, որ ընդունվող նորմերը հիմնվում էին նաև նախկինում ընդունված իրավական ակտերի վրա, այսինքն՝ հաշվի էր առնվում ազգային ներպետական իրավական մշակույթը և ավանդույթները՝ դրանք դարձնելով դիմամիկ և ժամանակին համընթաց, ինչպես որ կատարվում է ժամանակակից իրավական մշակույթում: Ներսես Շինողի նախագահությամբ հրավիրված կանոնական ժողովը նույնպես ապահոված է եղել հանրային ներկայացուցչականությունը և հանրային քննարկումը. մասնակցել են նաև նախարարները. այնտեղ նշվում է մասնավորապես. «Ստորագրում են բոլոր աշխարհական և հոգևորական ժողովականները և կնքում են իրենց մատանիներով ու յանձնում կաթողիկոսին ի պահպանություն»[2-319]: Այս ընթացակարգով ընդունված նորմատիվ ակտերը հաստատում են այն մասին, որ այն ունեցել է համապարտադիր և գերակա սահմանադրաիրավական բնույթ և նշանակություն:

Ժամանակի ընթացքում հրավիրվել են նաև մի շարք եկեղեցական ժողովներ, մասնավորապես՝ Պարտավի (771 թ.), Սիսի (1243 թ.), Չազավանի (1268 թ.), Երուսաղեմի (1651 թ.):

Առանձնակի ուշադրության են արժանի 1204թ-ի Սիսի ժողովի վերաբերյալ մեզ հասած տեղեկությունները, որի որոշումները մերժվել են ավելի քան երկու

անգամ, որ ապահոված չի եղել ազգային ընդհանուր ժողով և լեգիտիմություն[2-363-364]:

Վերոնշյալում նշվեց, որ ժամանակի ընթացքում մի շարք եկեղեցական ժողովներ են գումարվել, բայց «պաշտոնական կանոններ սահմանող» ժողովներ հրավիրվել են եզակի, ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքերում և ունեցել են համաժողովրդական բնույթ:

Իրավական արժեքանության (աքսիոլոգիայի) տեսանկյունից սահմանադրական մշակույթի ի հայտ գալը պայմանավորված է նրանով, թե որքանով են «սահմանադիր» հարաբերություններն իրավականորեն արժևորվում, դառնում վարքագծի համընդունելի կանոն, անկախ նրանից՝ սովորությանից դրսևորում ունեն, թե հանդես են գալիս որպես համապարտադիր վարքագծի սահմանված կանոն[1-23]:

Այնուամենայնիվ, դարերի ընթացքում իրականացված հայ կանոնական սահմանադիր եկեղեցական ժողովները իրականացրել են ազգային գերակա հանրային շահ հետապնդող գործառույթ, որի նպատակն է եղել ներպետական օրենսդրությունից բխող իրավահարաբերությունների կարգավորում՝ սահմանադրությամբ սահմանելու և եզրագծելու հասարակական հարաբերությունները՝ ձգտելով իրավունքով սահմանափակվող պետականության:

Հայ կանոնական եկեղեցական սահմանադիր ժողովները սահմանել և երաշխավորել են ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի էությունն արտահայտող և իրավունքի գերակայության ուժով ընդունված անհատի, պետության, հասարակական հիմնական օրենքի բովանդակությունը:

Կանոնական եկեղեցական ժողովների գործունեության պատմական ու քաղաքական նշանակությունն այն է, որ այն հզոր ազդակ հաղորդեց իրավունքով կանոնակարգվող հասարակության քաղաքական ու տնտեսական նորացման շարժմանը:

Այսպիսով, մեր վերլուծությունից կարող ենք փաստել, որ հայ եկեղեցական կանոնական սահմանադիր ժողովները անկյունաքարային դեր և նշանակություն են ունեցել հայ սահմանադրական մշակույթի ձևավորման գործում, և այդ ժողովները հրավիրվել և իրականացվել են այնպիսի ընթացակարգով, որի հրավիրման և բնութագրման կարգը հանդիսանում է ժամանակակից սահմանադրությունների ընդունման ձևի նախատիպը՝ հանդիսանալով միջնադարյան հայ իրավական մտքի հուշարձաններից մեկը:

Հոգվածում փորձեցինք հայ եկեղեցական կանոնական ժողովները վերլուծել և հիմնավորել՝ որպես սահմանադիր բնույթ կրող արժեհամակարգ և սահմանադրական մշակույթի կարևորագույն բաղադրատարր:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Սահմանադրական մշակույթ. Պատմության դասեր և ժամանակի մարտահրավերներ, Գ. Գ. Հարությունյան Եր. Նժար, 2005թ., 404 էջ:
2. Հայոց եկեղեցական իրավունքը, Մելիք-Թանգյան Ներսես վրդ., վերահրատարակություն, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2011թ.-848 էջ:
3. Հայաստանի պետության և իրավունքի պատմություն, ուսումնական ձեռնարկ բուհերի համար, Ա. Ավանյան, Եր. «Վան Արյան», 2009թ., 340 էջ:
4. Հայ իրավական մտքի գանձարան, Ավագյան Ռ.Հ., Երևան 2001թ., 672 էջ:
5. “Конституционализм-уроки, вызовы, гарантии”, Арутюнян Г.Г., К., Логос, 2011г., 308с.
6. Մովսես Կաղանկատվացի. Պատմություն Աղվանից աշխարհի/ թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Վարազ Առաքելյանի, Երևան 1969թ., 321 էջ:
7. ՀՀ Սահմանադրական մեկնաբանություններ. ընդհանուր խմբագրություն՝ Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի, Եր., «Իրավունք» 2010թ., 1086 էջ:
8. ՀՀ Սահմանադրություն, ՀՀՊՏ 2005 (հատուկ թողարկում), 05.12.2005թ.:

Վահրամ Գալստյան

Магистр кафедры конституционного
права, теории государства и права
юридического факультета ЕГУ

РЕЗЮМЕ

*Роль и значение армянских канонических церковных собраний
в армянской конституционной культуре*

Автор поставил перед собой задачу разъяснить роль и значение армянских канонических церковных собраний в армянской конституционной культуре. Была предпринята попытка обосновать, что канонические собрания носили “Конституционный” характер, и конституции, установленные в этих собраниях, имели важную роль в армянском обществе, социально – экономической и политической жизни 4-13-х веков, и что армянские канонические церковные “Конституционные” собрания явились зародышем в формировании армянской конституционной культуры.

Ключевые слова: Конституция, армянское каноническое церковное собрание, восстановление государственности, конституционная культура, общественные связи.

Vahram Galstyan

YSU Faculty of Law, Master’s Programme
Constitutional Law, Theory of Law and State

SUMMARY

The role and importance of Armenian canonical church meetings in Armenian constitutional culture

The author’s aim is to illustrate the role and importance of Armenian canonical church meetings in armenian constitutional culture. An attempt was made to prove that the canonical congregations suffered a “constituent” character and the congregation approved constitutions important role in the 4-13–century in armenian society legal, political, economic and social life, and that the canonical church “constituent” congregations of the armenian constitutional culture in embryos.

Keywords: Constitution, the canonical church meeting, state rehabilitation, constitutional culture, public relationship.

ԱՌԱՔԵԼ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Իրավաբան

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ
ԽՈՐՀՐԳԻ՝ ՈՐՊԵՍ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆԱՉԱՌ ՈՒ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԻՐԱԿԱՆԱՅՄԱՆՆ ՕԺԱՆԴԱԿՈՂ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԱՐՄՆԻ ԿԱՌՈՒՅԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՖՈՒՆԿՑԻՈՆԱԼ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՄԵԿՆԱՐԿԱԾ
ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ**

Սույն հոդվածի թեմայի ընտրությունը արդիական է հատկապես Հայաստանի Հանրապետությունում 2013 թվականին մեկնարկած սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացի համատեքստում, որից անմասն չէ նաև Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը: Հոդվածում հաջորդաբար ներկայացվում է Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի առաքելությունը, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 1995 թվականի հուլիսի 05-ի և 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ի տեքստերի մեջ Արդարադատության խորհրդի կազմավորման կարգի և լիազորությունների համեմատական վերլուծությունը, կատարված հիմնական փոփոխությունները, ինչպես նաև հեղինակը փորձ է կատարել համեմատական իրավագիտության հիման վրա վեր հանել Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի կազմավորման կարգի, Սահմանադրությանը ամրագրված լիազորությունների, գործունեությանն առնչվող հիմնախնդիրները և միաժամանակ ներկայացնել այդ հիմնախնդիրների (Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի կառուցակարգային անկախության և ֆունկցիոնալ արդյունավետության ապահովմանն առնչվող) լուծման արդյունավետ տարբերակներ՝ առաջին հերթին հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետությունում մեկնարկած սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի տրամաբանությունը:

Հիմնաբառեր - սահմանադրական բարեփոխումներ, Արդարադատության խորհուրդ, դատական իշխանություն, դատական համակարգ, Դատական խորհուրդ, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, կառուցակարգային անկախություն և ֆունկցիոնալ արդյունավետության ապահովում, դատաիրավական բարեփոխումներ, դատաիրավական քաղաքականություն, «Ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկի հանձնաժողով), արդարադատության անաչառու արդյունավետ իրականացմանը օժանդակող պետական մարմին:

Սույն հոդվածի թեմայի ընտրությունը պայմանավորված է Հայաստանի Հանրապետությունում 2013 թվականին մեկնարկած սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացով, որից անմասն չէ նաև Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը¹:

Դատական իշխանության անկախության երաշխիքների շարքում կարևոր նշանակություն ունի դատական համակարգի կազմավորման գործընթացը: Ցանկացած երկրում դատավորների անկախությունը սկսվում է նրանից, թե վերջիններս ինչ կարգով են նշանակվում: Գաղտնիք չէ, որ Հա-

յաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի անկախության ապահովումը դատական իշխանության անկախության ապահովման կարևորագույն երաշխիքներից է: Այս կապակցությամբ ժողովրդավարական և արդարադատության ոլորտում ավանդույթներ ունեցող երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ դատական անկախության ապահովման համար պետք է մշակվեն Դատական խորհուրդների կազմավորման այնպիսի եղանակներ, որոնք կապահովեն դատարանների անկախությունը, ինչպես օրենսդիր և գործադիր թևերից, այնպես էլ հենց դատական համակարգի ներսում դատա-

www.journal.lawinstitute.am

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րանների և դատավորների ներքին անկախության սկզբունքի ապահովման տեսանկյունից: Սովորաբար այդպիսի խորհուրդների կազմի մեջ մտնում են իշխանության բոլոր երեք թևերի ներկայացուցիչները, ինչպես նաև անկախ անդամներ, որոնք այդ ոլորտում աչքի են ընկնում իրենց ձեռնահաստությամբ և հեղինակությամբ:

Մույն հոդվածում հաջորդաբար ներկայացվում է Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի առաքելությունը, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 1995 թվականի հուլիսի 05-ի և 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ի տեքստերի մեջ Արդարադատության խորհրդի կազմավորման կարգի և լիազորությունների համեմատական վերլուծությունը, կատարված հիմնական փոփոխությունները, ինչպես նաև փորձ է կատարվում համեմատական իրավագիտության հիման վրա վեր հանել Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի կազմավորման կարգի, Սահմանադրությամբ ամրագրված լիազորությունների, գործունեությանը առնչվող հիմնախնդիրները և միաժամանակ ներկայացնել այդ հիմնախնդիրների (Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի կառուցակարգային անկախության և ֆունկցիոնալ արդյունավետությանն առնչվող) լուծման արդյունավետ տարբերակները՝ առաջին հերթին հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետությունում մեկնարկված սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի տրամաբանությունը:

«Դատավորի կարգավիճակի մասին» 1998 թվականին ընդունված եվրոպական խարտիան, նկատի ունենալով Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 1985 թվականի նոյեմբերին ընդունված մագիստրատուրաների անկախության ապահովման հիմնարար սկզբունքները, ինչպես նաև հաշվի առնելով, որ դատավորի կարգավիճակն ամենից առաջ ենթադրում է գործիմացություն, անկախություն և անշահախնդրության ապահովում, այսինքն՝ այն, ինչ օրինականորեն ակնկալում է ցանկացած մարդ դատական մարմիններից ու յուրաքանչյուր դատավորից, որոնց վստահում է իր իրավունքների պաշտպանությունը, սահմանում է դատական համակարգի ձևավորման ու գործունեության հիմնարար պահանջներ: Դրանց թվում բացառիկ կարևոր դեր է վերապահվում դատավորների ընտրության, նշանակման ու գործունեության դադարեցման կարգին: Վերոնշյալ խարտիայի 1.3-րդ կետով սահմանվում է, որ դատավորների ընտրությամբ,

նշանակմանը, ծառայության կատարմանը կամ դադարեցմանը վնասող ցանկացած որոշման կապակցությամբ կարգավիճակը նախատեսում է գործադիր ու օրենսդիր իշխանություններից անկախ օղակի մասնակցություն, որի շրջանակներում նիստերի մասնակիցների առնվազն կեսը մրցակցությամբ ընտրված դատավորներ են²:

Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը ստեղծվեց քաղաքական բարդ պայմաններում և իրավական ու դատական համակարգի վերակազմավորման ժամանակահատվածում, ինչը չէր կարող նպաստել խորհրդի գործունեության արդյունավետությանը և հասարակական ճիշտ ընկալումների ապահովմանը: Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի ստեղծումը դատաիրավական բարեփոխումների առաջին փուլի արդյունք էր: Իսկ դատաիրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլում կատարվեցին սահմանադրական փոփոխություններ Արդարադատության խորհրդի կազմավորման կարգի և խորհրդի լիազորությունների առումով:

Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը՝ որպես սահմանադրական մարմին, ունի իր՝ Սահմանադրությամբ ամրագրված լիազորությունների շրջանակը, ինչպես նաև օրենսդրությամբ ամրագրված գործունեության կարգը: Հաշվի առնելով պետության դատաիրավական քաղաքականության ձևավորմանն ու իրականացմանը Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի ներգրավվածության աստիճանը՝ համոզված ենք, որ Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը հանդես չի գալիս դատաիրավական քաղաքականության ակտիվ սուբյեկտի դերում: Կարելի է վստահաբար ասել, որ Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը այսօր չունի անհրաժեշտ լիազորությունների շրջանակ, որոնք թույլ կտան այս մարմնին հանդես գալու որպես արդարադատության անաչառ ու արդյունավետ իրականացմանը օժանդակող պետական սահմանադրական մարմին կամ պետության դատաիրավական քաղաքականություն ձևավորող և իրականացնող մարմին: Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը, կարծում ենք, չպետք է հանդիսանա պետական իշխանության տարբեր թևերի կամ ներհամակարգային պայքարի թատերաբեմ, այլ այն պետք է լինի իշխանության բոլոր թևերից անկախ պետական մարմին, որն ունակ կլինի օժանդակել արդարադատության անաչառ ու արդյունավետ իրականացմանը, բարձրացնել դա-

տավորների պրոֆեսիոնալիզմը, ապահովել դատական իշխանության անկախությունը և արդարադատության արդյունավետությունը:

Հայաստանի Հանրապետության՝ 1995 թվականի հուլիսի 05-ի Սահմանադրության մեջ նույնպես լայնորեն անդրադարձ է կատարվում Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդին³:

Համաձայն Սահմանադրության 94-րդ հոդվածի՝ դատական մարմինների անկախության երաշխավորը Հանրապետության Նախագահն էր: Նա գլխավորում էր Արդարադատության խորհուրդը: Արդարադատության նախարարը և գլխավոր դատախազը խորհրդի փոխնախագահներն էին:

Խորհրդի կազմի մեջ էին մտնում նաև Հանրապետության Նախագահի կողմից հինգ տարի ժամկետով նշանակվող տասնչորս անդամ, որոնցից երկուսը՝ իրավաբան-գիտնական, ինը՝ դատավոր, երեքը՝ դատախազ: Խորհրդի երեքական անդամ նշանակվում էին առաջին ատյանի դատարանների, վերաքննիչ դատարանների և վճռաբեկ դատարանի դատավորներից: Դատավորների ընդհանուր ժողովը յուրաքանչյուր տեղի համար գաղտնի քվեարկությամբ առաջադրում էր երեքական թեկնածու: Խորհրդի դատախազ անդամների թեկնածությունները առաջադրում էր գլխավոր դատախազը:

Ի տարբերություն գործող Սահմանադրության՝ նախկին Սահմանադրության 95-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը՝

1. արդարադատության նախարարի առաջարկով կազմում էր և Հանրապետության Նախագահի հաստատմանն էր ներկայացնում դատավորների պաշտոնական պիտանիության և ծառայողական առաջխաղացման ամենամյա ցուցակները, որոնց հիման վրա կատարվում են նշանակումներ:

2. գլխավոր դատախազի առաջարկով կազմում և Հանրապետության Նախագահի հաստատմանն էր ներկայացնում դատախազների պաշտոնական պիտանիության և ծառայողական առաջխաղացման ամենամյա ցուցակները, որոնց հիման վրա կատարվում են նշանակումները:

3. առաջարկում էր վճռաբեկ դատարանի, նրա պալատների նախագահների և դատավորների, վերաքննիչ, առաջին ատյանի և այլ դատարանների նախագահների թեկնածությունները, եզրակացություն էր տալիս արդարադատության նախարարի ներկայացրած մյուս դատավորների թեկնածությունների վերաբերյալ:

4. եզրակացություն էր տալիս գլխավոր դատա-

խազի տեղակալների և դատախազության կառուցվածքային ստորաբաժանումները գլխավորող դատախազների թեկնածությունների վերաբերյալ:

5. առաջարկ էր ներկայացնում դատավորներին և դատախազներին որակավորման դասեր շնորհելու մասին:

6. առաջարկ էր ներկայացնում դատավորի լիազորությունները դադարեցնելու, դատավորին կալանավորելու, դատական կարգով վարչական կամ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համաձայնություն տալու մասին:

7. դատավորներին ենթարկում էր կարգապահական պատասխանատվության: Դատավորին պատասխանատվության ենթարկելու հարցերը քննարկելիս Արդարադատության խորհրդի նիստերը վարում էր վճռաբեկ դատարանի նախագահը: Հանրապետության Նախագահը, արդարադատության նախարարը և գլխավոր դատախազը այդ նիստերին չէին մասնակցում:

8. Հանրապետության Նախագահի հարցմամբ կարծիք էր հայտնում ներման հարցերի վերաբերյալ:

2005 թվականի նոյեմբերի 27-ին Հայաստանի Հանրապետությունում տեղի ունեցած սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում ամրագրվեց այն դրույթը, որ դատարանների անկախության երաշխավորը ոչ թե Հանրապետության Նախագահն է, այլ դատարանների անկախությունը երաշխավորվում է Սահմանադրությամբ և օրենքներով: ՀՀ Սահմանադրության 94.1 հոդվածով նախատեսված է, որ Սահմանադրությամբ և օրենքով սահմանված կարգով ձևավորվում և գործում է Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը: Արդարադատության խորհրդի կազմի մեջ են մտնում Հայաստանի Հանրապետության դատավորների ընդհանուր ժողովի կողմից գաղտնի քվեարկությամբ, հինգ տարի ժամկետով, օրենքով սահմանված կարգով ընտրված ինը դատավորներ, Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի կողմից նշանակված երկուական իրավաբան-գիտնականներ: Արդարադատության խորհրդի նիստերը վարում է վճռաբեկ դատարանի նախագահը առանց քվեարկության իրավունքի:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 95-րդ հոդվածի Արդարադատության խորհուրդն օրենքով սահմանված կարգով՝

1. կազմում և Հանրապետության Նախագահի հաստատմանն է ներկայացնում դատավորների թեկնածությունների ցուցակը և դատավորների ծառայողական առաջխաղացման ցուցակները, որոնց

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հիման վրա կատարվում են նշանակումներ.

Հայաստանի Հանրապետությունում դատավորների նշանակման գործընթացը առավել պարզեցված և կանխատեսելի դարձնելու նպատակով հարկ ենք համարում ներկայացնել «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) համար 772/2014 կարծիքը՝ Սլովակիայի Հանրապետության նախագահական կառավարման ձևի ժամանակահատվածում սահմանադրական դատարանի դատավորների նշանակման ընթացակարգի վերաբերյալ՝ որպես դատավորների նշանակման արևելյան մոդելը: Սլովակիայի Հանրապետության Սահմանադրության 134-րդ հոդվածի համաձայն՝ Սլովակիայի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի դատավորների նշանակման գործընթացը բաղկացած է հետևյալ փուլերից՝

ա) դատական խորհուրդը դատավորի յուրաքանչյուր թափուր տեղի համար առաջադրում է երկու թեկնածու,

բ) ներկայացված երկու թեկնածուներից Հանրապետության Նախագահը կատարում է ընտրություն,

գ) դատավորի նշանակումը կատարվում է Հանրապետության Նախագահի կողմից:

Կարևոր ենք համարում մաս նշել «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) համար 768/2014 կարծիքը՝ Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին օրենքի նախագծի և բացատրական զեկույցի վերաբերյալ, որտեղ առաջարկվում է դատարանի նախագահներին ընտրել 4 (չորս) տարի ժամկետով⁴:

2. եզրակացություն է տալիս ներկայացված դատավորների թեկնածությունների վերաբերյալ.

3. առաջարկում է վճռաբեկ դատարանի, նրա պալատների նախագահների և դատավորների, վերաքննիչ, առաջին ատյանի և մասնագիտացված դատարանների նախագահների թեկնածությունները.

4. Հանրապետության Նախագահի հարցմամբ կարծիք է հայտնում ներման հարցերի վերաբերյալ.

5. դատավորներին ենթարկում է կարգապահական պատասխանատվության, առաջարկ է ներկայացնում Հանրապետության Նախագահին դատավորի լիազորությունները դադարեցնելու մասին, դատավորին կալանավորելու, նրան որպես մեղադրյալ ներգրավելու կամ նրա նկատմամբ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու համաձայնություն տալու մասին:

տական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու համաձայնություն տալու մասին:

Վերոնշյալից կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի կազմավորման կարգը՝ ի տարբերություն 1995 թվականի հուլիսի 05-ի Սահմանադրության, 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ին տեղի ունեցած սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում էականորեն փոխվել է: Մասնավորապես՝ Հայաստանի Հանրապետության Նախագահը չի գլխավորում Արդարադատության խորհուրդը, իսկ ՀՀ Արդարադատության նախարարը և գլխավոր դատախազը այլևս չեն հանդիսանում խորհրդի փոխնախագահներ, դատախազները խորհրդի կազմում ներառված չեն (կատարվեց հստակ դիվերսիֆիկացիա դատավորների և դատախազների միջև), և այս առումով ՀՀ դատական համակարգը դառնում է լիովին անկախ իշխանության մյուս թևերից: Իսկ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից խորհրդի կազմում իրավաբան-գիտնական նշանակելու փաստը ապահովում է օրենսդիր իշխանության կողմից դատական իշխանությանը գուպելու և հակակշռելու հնարավորությունը:

Լիազորությունների առումով, բացառելով դատախազական համակարգի կազմավորման վերաբերյալ գործառնությունների իրականացումը, միայն մեկ լիազորություն վերցվեց խորհրդից 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ի սահմանադրական փոփոխություններով. Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը առաջարկ էր ներկայացնում դատավորներին որակավորման դասեր շնորհելու մասին:

Հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի Սահմանադրությամբ ամրագրված լիազորությունների բնույթը՝ կարող ենք վստահորեն փաստել, որ խորհուրդը լիարժեք ձևով և ամբողջապես չի կարող օժանդակել Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության անաչառ ու արդյունավետ կազմակերպմանը և իրականացմանը: Քանզի այս մարմնի լիազորությունները սահմանափակվում են դատավորների նշանակման, առաջխաղացման և կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հարցերի շրջանակում և բացի այդ վերոնշյալ հարցերի կարգավորման գործընթացում էլ խորհրդի դերակատարությունը հիմնական ու առաջնային բնույթ չի կրում:

Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը՝ որպես արդարադատության անաչառ ու արդյունավետ իրականացմանը օժան-

www.journal.lawinsstitute.am

դակող պետական մարմին, լիովին հանդես չի գալիս որպես պետական իշխանության մարմին: Այս մոտեցումը հիմնավորվում է նրանով, որ պետական իշխանության մարմնի բնորոշ գծերն են՝

1. ունի կազմակերպական առանձնացվածություն և ինքնուրույնություն,
2. ստեղծվում է պետության կողմից սահմանված հստակ կարգով,
3. օժտված է պետաիշխանական լիազորություններով և գործառնություններով,
4. մասնակցում է պետության խնդիրների իրականացմանը,
5. ունի պետության կողմից իր համար սահմանված գործունեության հստակ կարգ⁵:

Վերլուծելով ցայսօր ՀՀ դատական համակարգում ստեղծված իրավիճակը, ներհամակարգային կապերը, ՀՀ «Դատական օրենսգրքի» համապատասխան դրույթները (նախկինում անդրադարձել ենք), Արդարադատության խորհրդի ինքնուրույնության և առանձնացվածության աստիճանը, գործունեության թափանցիկությունը՝ կարելի է վստահաբար փաստել, որ, չնայած Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի կազմավորման, լիազորությունների, գործունեության կարգի իրավական ամրագրվածությանը և հստակությանը, խորհուրդը փաստացի չունի ինքնուրույնություն և չի դիտվում որպես արդարադատության պատշաճ կազմակերպմանը և իրականացմանը օժանդակող մարմին, այլ հասարակության կողմից դիտվում է որպես դատավորներին «պատժող» մարմին:

Ուսումնասիրելով հատկապես արտասահմանյան մի շարք երկրների փորձը, ինչպես նաև «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) տարբեր երկրների դատական իշխանության, դատական համակարգի և Դատական խորհուրդների վերաբերյալ զեկույցներում, կարծիքներում արտացոլված դրույթները, համեմատական վերլուծության հիման վրա, Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի կառուցակարգային անկախության և ֆունկցիոնալ արդյունավետության ապահովման նպատակով, առաջարկում ենք Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի կազմում ընդգրկել փաստաբանների, հոգեբանների, երկար տարիներ դատավորի աշխատանքային փորձ ունեցող անձանց, պետական խորհրդականների, խորհրդարանական ընդդիմության ներկայացուցիչների:

Միաժամանակ առաջարկում ենք սահմանադ-

րական բարեփոխումների արդյունքում հավասարեցնել Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի դատավոր անդամների և ոչ դատավոր անդամների (արտաքին անձինք) քանակային հարաբերակցությունը, ամրագրել Արդարադատության խորհրդի նախագահի ինստիտուտը՝ որպես Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի առջև դրված խնդիրների և արդյունավետ գործունեության համար պատասխանատու անձի, որը հրավիրում և նախագահում է խորհրդի նիստերը: Խորհրդի նախագահը կարող է ընտրվել խորհրդի անդամների կողմից, խորհրդի ոչ դատավոր անդամների կազմից որոշակի ժամկետով:

Ուսումնասիրելով հատկապես արտասահմանյան մի շարք երկրների փորձը, ինչպես նաև «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) տարբեր երկրների դատական իշխանության, դատական համակարգի և Դատական խորհուրդների վերաբերյալ զեկույցներում, կարծիքներում արտացոլված դրույթները՝ համեմատական վերլուծության հիման վրա կարող ենք փաստել, որ արտասահմանյան երկրներում Դատական խորհուրդները նշանակալից դերակատարում են ունենում դատական համակարգի ինքնակառավարման և ներկազմակերպական հարցերի լուծման գործընթացում:

Կարևոր է հատուկ ուշադրություն դարձնել դատական իշխանության կազմակերպչական բնույթի հարցերին, քանի որ դրա օգնությամբ ապահովվում է որոշակի և հատուկ բնագավառի սոցիալական կառավարումը⁶: Ի տարբերություն իշխանության այլ թևերի դատական իշխանությունը ոչ թե բուրգային ենթակայական կառույց է, այլ գործառնական մի ամբողջ համակարգ, որի յուրաքանչյուր օղակ օժտված է անկախության անհրաժեշտ և բավարար երաշխիքներով, առանց որի իր գործառնությունները իրականացնել չի կարող⁷:

Ֆունկցիոնալ առումով, ուսումնասիրելով հատկապես արտասահմանյան մի շարք երկրների փորձը, որտեղ այս մարմինն անցել է զարգացման և կատարելագործման երկարատև ճանապարհ, ինչպես նաև «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) տարբեր երկրների դատական իշխանության, դատական համակարգի և Դատական խորհուրդների վերաբերյալ զեկույցներում, կարծիքներում արտացոլված դրույթները, կարող ենք փաստել, որ արտասահմանյան տարբեր երկր-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ներում Դատական խորհուրդը ունի մասնավորապես տարբեր դատական ատյաններում դատավորների նշանակման, առաջխաղացման, փոխատեղումների, կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու լիազորություններ, առաջարկություն է ներկայացնում դատավորներին խրախուսելու նպատակով, կազմակերպում է դատավորների շարունակական կրթությունը և վերապատրաստումը, ընդունում է դատական համակարգի բյուջեի նախագիծը, լսում և հաստատում է տարբեր դատական ատյանների հաշվետվությունները իրավունքի կիրառման, դատարանների գործունեության վերաբերյալ, կարծիք է հայտնում դատական իշխանությանը և արդարադատությանն առնչվող բոլոր օրենսդրական նախաձեռնությունների, օրենքների նախագծերի վերաբերյալ՝ դատաիրավական ոլորտի օրենսդրության կատարելագործման նպատակով, հաշվետվություն է ներկայացնում արդարադատության պատշաճ կազմակերպման վերաբերյալ, ներկայացնում է հաշվետվություն նախորդ տարվա դատական մարմինների կազմավորման և գործունեության վերաբերյալ, անցկացնում է ստուգումներ, աուդիտներ, իրականացնում վերահսկողություն՝ դատական համակարգի գործունեության արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված առաջարկություններ մշակելու նպատակով, իհարկե, չմիջամտելով դատարանների և դատավորների գործունեությանը, պատասխանատու է դատավորների գործունեության ընթացիկ գնահատման և գնահատման չափորոշիչների ներդրման համար, քննարկում է քաղաքացիների դիմումները դատավորների՝ էթիկայի կանոնների խախտման վերաբերյալ, կազմակերպում է դատարանների աշխատակազմերի անդամների ուսուցման դասընթացները, որոշում է դատավորների գործառնությունների հետ կապված հարցերը, կառավարությանն է ներկայացնում դատավորների այն թեկնածուներին, որոնք կներկայացնեն տվյալ պետությունը միջազգային դատական մարմիններում, իրականացնում է դատական վիճակագրություն, իրականացնում դատական համակարգի ինքնակառավարման, այդ թվում՝ ֆինանսական միջոցների, ինչպես նաև խորհրդատվական բնույթի այլ գործառնություններ: Վերջիններս իրական հնարավորություններ են ստեղծում Դատական խորհրդի համար՝ իրապես հանդես գալու որպես արդարադատության անաչառ ու արդյունավետ իրականացման օժանդակող ու երաշխավորող սահմանադրական, պետական մարմին:

Հայաստանի Հանրապետության դատական

համակարգի ներկազմակերպչական հարցերի արդյունավետ լուծման, ինչպես նաև դատական համակարգի և դատավորների ներքին անկախության սկզբունքի ամրապնդման նպատակով առաջարկում ենք սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդին՝ որպես արդարադատության անաչառ ու արդյունավետ իրականացմանը օժանդակող մարմնի, վերապահել նաև հետևյալ ֆունկցիոնալ գործառնությունները՝

1. Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը պատասխանատու է դատավորների գործունեության ընթացիկ գնահատման, ինչպես նաև դատավորների աշխատանքի գնահատման չափորոշիչների ներդրման համար՝ չմիջամտելով դատավորների կողմից իրենց լիազորությունների կատարմանը.
2. Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը, նպաստելով արդարադատության անաչառ ու արդյունավետ իրականացմանը, գնահատում է դատարանների աշխատանքի որակը.
3. Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը կազմակերպում է դատավորների շարունակական վերապատրաստումը և կրթությունը.
4. Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը կազմակերպում է դատարանների աշխատակազմերի անդամների ուսուցման դասընթացները.
5. Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը ներկայացնում է կարծիքներ դատական համակարգին վերաբերող օրենսդրական նախաձեռնությունների և գործող օրենսդրության մեջ փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ.
6. Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը ներկայացնում է առաջարկություններ դատաիրավական բարեփոխումների վերաբերյալ:

Կարծում ենք՝ յուրաքանչյուր տարվա ավարտին անհրաժեշտ է, Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդն իր տարեկան գործունեության և կատարած աշխատանքների վերաբերյալ ներկայացնի տարեկան հաշվետվություն նախորդ տարվա ընթացքում խորհրդի կողմից իրականացրած գործունեության, ինչպես նաև դատական համակարգի ներկազմակերպչական հարցերի վերաբերյալ, որտեղ կարտացոլվեն նաև դատական համակարգի կատարելագործ-

մանն ուղղված կոնկրետ առաջարկություններ, և վերջինս կդառնա իրական միջոց՝ մասնակցելու դատաիրավական քաղաքականության ձևավորմանը, դատական համակարգի կազմակերպչական հարցերի կատարելագործմանը և արդյունավետության բարձրացմանը:

Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհրդի դերակատարության թերի ընկալման պատճառներից է խորհրդի գործունեության ոչ հրապարակային բնույթը, իսկ տեղեկատվության ազատությունը հանդիսանում է իրավական պետության և քաղաքացիական հասարակության կարևոր տարրերից մեկը⁸:

Խորհրդի գործունեության հրապարակայնության ապահովման դեպքում կերաշխավորվի պետական իշխանության մարմնի հաշվետվողականության սկզբունքի, պետության կառուցակարգի սկզբունքներից՝ հրապարակայնության և թափանցիկության⁹, ինչպես նաև ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի պահանջների իրականացումը:

Վերջինս բխում է նաև դատական խորհուրդների եվրոպական համացանցի գլխավոր ասամբլեայի կողմից ընդունված Բուխարեստի հռչակագրի 3-րդ կետի (1)-ին, (2)-րդ և (3)-րդ ենթակետերի դրույթներից¹⁰:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության խորհուրդը այսօր առավել քան անհրաժեշտություն ունի Հայաստանի Հանրապետությունում դատական համակարգում իր առաքելության հստակեցման, ինչպես նաև խորհրդի կառուցակարգային անկախության և ֆունկցիոնալ արդյունավետության ապահովման:

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի նախագիծ, Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական խորհուրդ, Երևան, 2014 թվական, մարտ, 31-37 էջեր:

² Տե՛ս Հարությունյան Գ.Գ., Սահմանադրական մշակույթ, պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, Նժար, 2005թ., 256-257 էջեր:

³ Տե՛ս: Хачатурян Г. М., Первая Конституция Республики Армения /Ин-т философии и права, Ер., Нжар, 2001, сс. 252-253.

⁴ See 4 years in Serbia, Macedonia, Croatia, 5 years in Ukraine, Kazakhstan, Georgia, 6 years in the Russian Federation, Netherlands.

⁵ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք, Երևան, Երևանի պետական համալս. հրատ., 2008թ., 434-438 էջեր:

⁶ Տե՛ս: Ржевский В.А., Чепурнова Н.М., Судебная власть в Российской Федерации, конституционные основы организации и деятельности, М., Юристь, 1998г., С. 45.

⁷ Տե՛ս Հարությունյան Գ.Գ., Իրավունքի գերակայության սահմանադրական երաշխիքներ, Երևան, Նժար, 2003թ., էջ 55:

⁸ Տե՛ս Ա. Ղամբարյան, ՀՀ արդարադատության խորհրդի գործունեության հարցի շուրջ, «Իրավագիտություն», Բանբեր, Երևանի պետական համալսարան, 2011թ., թիվ 135., էջ 3:

⁹ Տե՛ս Հասարակագիտություն, դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 11-րդ դասարանի համար, Գ. Ղազինյան, Ա. Վաղարշյան, Ա. Գյուլբրուդադյան, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2010, էջ 167:

¹⁰ See Resolution of Bucharest on Transparency and Access to Justice, European Network of Councils for the Judiciary, Adopted in Bucharest (RO), 29 May 2009, p.3.

Արակел Արակеляն
Юрист

РЕЗЮМЕ

Обеспечение структурной независимости и функциональной эффективности совета юстиции Республики Армения, как государственного органа, помогающего беспристрастному и эффективному осуществлению правосудия в свете конституционных реформ, стартовавших в Республике Армения

Выбор темы настоящей статьи актуален особенно в контексте процесса конституционных реформ, стартовавших в 2013г. в Республике Армения, в котором участвует также Совет Юстиции Республики Армения. В статье поочередно показана задача Совета Юстиции Республики Армения, сравнительный анализ полномочий и порядка образования Совета Юстиции в текстах Конституции Республики Армения от 05 июля 1995 года и от 27 ноября 2005 года, внесенные основные изменения, а также автор сделал попытку на основании сравнительного правоведения показать основные задачи, касающиеся порядка образования Совета Юстиции Республики Армения, закрепленных Конституцией полномочий, деятельности, и одновременно представить эффективные варианты решения этих вопросов (касающиеся обеспечению структурной независимости и функциональной эффективности Совета Юстиции Республики Армения), в первую очередь, учитывая логику концепций конституционных реформ, стартовавших в Республике Армения.

Ключевые слова: конституционные реформы, Совет Юстиции, судебная власть, судебная система, Судебный совет, Конституция Республики Армения, обеспечение структурной независимости и функциональной эффективности, судебно-правовые реформы, судебно-правовая политика, Европейская комиссия “Демократия посредством права” (Венецианская комиссия), государственный орган, помогающий беспристрастно и эффективно осуществить правосудие.

Arakel Arakelyan
Lawyer

SUMMARY

The securing of the structural independence and functional effectiveness of the council of justice of the Republic of Armenia as a constitutional entity supporting the impartial and efficient realization of justice under the light of the constitutional reforms in the Republic of Armenia

The selection of the theme of this Article is actual especially in the Republic of Armenia within the context of process of constitutional reforms started in 2013, and the Council of Justice is a part of it. In this Article it is consecutively represented the mission of the Council of Justice of the Republic of Armenia, the comparative analysis of the formation order and authorizations of the Council of Justice in the texts of the Constitution of the Republic of Armenia of 05 July 1995 and 27 November 2005, the basic amendments, as well as, on the basis of comparative law the author tried to reveal the main problems of the formation order of the Council of Justice of the Republic of Armenia, authorizations determined by Constitution, the problems connected with the activity and simultaneously represent efficient variants of solving those main problems (related to the securing of the structural independence and functional effectiveness of the Council of Justice of the Republic of Armenia), first of all taking into consideration the logic of concept of the constitutional reforms started in the Republic of Armenia.

Keywords: constitutional reforms, Council of Justice, judicial power, judicial system, Judicial Council, Constitution of the Republic of Armenia, securing of the structural independence and functional effectiveness, judicial and legal reforms, judicial and legal policy, legal entity supporting the impartial and efficient realization of the justice, European Commission “Democracy through Law” (Venice Commission).

ԿՈՐՅՈՒՆ ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ

Հայկական երկրորդ հեռուստաալիքի իրավաբանական վարչության պետ,
Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարանի հետբուժական կրթության առողջապահության կառավարման և տնտեսագիտության ամբիոնի առողջապահական իրավունքի դասախոս

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՍՊԱՍԱՐԿՈՒՄ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱՅՄԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Սույն գիտական հոդվածում ուսումնասիրվել են մարդու՝ բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու սահմանադրական իրավունքի իրացման իրավական, քաղաքական, սոցիալական երաշխիքները, դրանց առկայությունը, լիարժեքությունն ու գործնականում կիրառելի լինելը:

Տարբեր դիտանկյուններից ուսումնասիրվել են արժարժվող խնդրին առնչվող ինչպես ներպետական, այնպես էլ արտասահմանյան երկրների փորձն ու մոտեցումները, որի արդյունքում հոդվածում կատարվել են մի շարք առաջարկություններ:

Հիմնարար բաներ - բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք, իրավական, քաղաքական, սոցիալական երաշխիքներ, բժշկական սպասնուկագրություն, առողջապահության համակարգի հաշտարար:

Գիտական գրականության մեջ երաշխիք ասելով հասկանում են «այն օբյեկտիվ պայմանները և միջոցները, որոնք ապահովում են ոչ միայն ժողովրդավարական սկզբունքների, գաղափարների, մարդու իրավունքների և ազատությունների սահմանումն ու իրավական ամրագրումը, այլ նաև նրանց բազմակողմանի պաշտպանությունը և իրագործումը»¹:

Երաշխիքը սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, բարոյական, իրավաբանական, կազմակերպչական նախադրյալների, պայմանների, միջոցների և մեթոդների համակարգ է, որն անձանց համար ստեղծում է հավասար հնարավորություններ իրենց իրավունքների, ազատությունների և շահերի իրացման համար: Երաշխիքի հիմնական գործառույթը պետության կողմից պարտականությունների կատարումն է անհատի իրավունքների իրացման ոլորտում²: Երաշխիքները մարդու իրավունքների պահպանության և պաշտպանության անբաժանելի բաղկացուցիչ մասն են կազմում:

Իրավունքների պաշտպանություն ասելով՝ հասկանում ենք այն «միջոցները, որոնք իրականացվում են պետական մարմինների և հասարակական կազմակերպությունների կողմից՝ ուղղված իրավունքների խախտման նախագոյացմանը,

դրանք ծնող պատճառների վերացմանը և անհատի կողմից իր իրավունքների և ազատությունների իրագործման բնականոն ընթացքին նպաստելուն»:
Իրավունքների պաշտպանությունն իրենից ներկայացնում է «իրավունքների իրագործման պարտադիր միջոց, որը կիրառվում է օրենքով սահմանված կարգով իրավասու մարմինների կողմից՝ խախտված իրավունքների վերականգնման նպատակով»³:

Իրավական կարգավորումը պետության ազդեցությունն է հասարակական հարաբերությունների վրա իրավական նորմերի ընդունման և կիրառման միջոցով: Իրավական կարգավորումը հիմնվում է իր առարկայի և մեթոդի վրա, որտեղ իրավական կարգավորման առարկան հասարակական հարաբերությունների այն ձևն է, որն ամրագրվում է իրավական նորմերի համապատասխան խմբում: Իսկ իրավական կարգավորման մեթոդի ներքո հասկանում ենք իրավական նորմերի ազդեցության ձևը և եղանակը հասարակական հարաբերությունների վրա⁴:

Բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու՝ մարդու սահմանադրական իրավունքի իրացման և պաշտպանության ոլորտում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում Հայաստանի Հան-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րապետության (ՀՀ) պետական իշխանության օրենսդիր մարմինը, որը կոչված է վարքագծի համապարտադիր նորմեր սահմանելու միջոցով կարգավորելու մարդու իրավունքների և ազատությունների ճանաչման, հարգման և ապահովման, նաև պաշտպանության հետ կապված հարաբերությունները: Դրան է ուղղված ընթացիկ օրենսդրությունը, որի նպատակն է կոնկրետացնել մարդու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները, զարգացնում է դրանք՝ հարստացնելով վերջիններիս իրավական կարգավիճակի բովանդակությունը, ստեղծում է դրանց գործնական իրացման, ապահովման, նաև խախտման դեպքում վերականգնման իրավաբանական կառուցակարգեր և այլն: Առողջապահության, ինչպես նաև բժշկական օգնության և սպասարկման ոլորտներում ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունվել են մի շարք օրենքներ, որոնք ելնում են մարդու իրավունքներից և պաշտպանում են վերջինիս սոցիալ-տնտեսական պահանջմունքները:

Բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքի կարգավորման բազային օրենքը «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքն է, որն ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 1996 թվականի մարտի 4-ին: Բացի այդ, ընդունվել են համակարգային առումով փոխկապակցված այլ օրենքներ՝ «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխապատվաստելու մասին»⁵, «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին»⁶, «Հոգեբուժական օգնության մասին»⁷, «Մարդու արյան և դրա բաղադրամասերի դոնորության և փոխներարկումային բժշկական օգնության մասին»⁸ ՀՀ օրենքները և այլ օրենքներ ու ենթաօրենսդրական ակտեր:

«Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» 1996թ. ՀՀ օրենքը սահմանում է մարդու առողջության պահպանման սահմանադրական իրավունքի իրականացումն ապահովող բժշկական օգնության և սպասարկման կազմակերպման (հոդված 2-րդ, 3-րդ, 20-24-րդ) իրավական (հոդված 4-19-րդ), տնտեսական և ֆինանսական (հոդված 25-րդ) հիմունքները, սակայն դրանց իրացման ամբողջական երաշխիքներ դեռ սահմանված չեն: Նույն սկզբունքայնությունն է առկա նշված օրենքի հետ փոխկապակցված, բժշկական օգնության և սպասարկման ոլորտը կարգավորող այլ օրենքներում: Օրինակ, անդրադառնալով «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխ-

պատվաստելու մասին» 16.04.2002թ.-ի ՀՀ օրենքի՝ «Դիակային դոնորից օրգաններ և հյուսվածքներ վերցնելու համաձայնության նախապայմանը» վերտառությամբ 7-րդ հոդվածի և վերջինիս հետ համակարգային առումով փոխկապակցված այլ նորմերի իրավակարգավորման շրջանակներում բժշկական օգնության և սպասարկման՝ անձի սահմանադրական իրավունքի իրացման ապահովման, ինչպես նաև բնակչության առողջության պահպանման ծրագրեր և արդյունավետ ու մատչելի բժշկական սպասարկման պայմաններ ապահովելու՝ պետության պարտականության՝ որպես սահմանադրաիրավական նպատակի իրացվելիքային խնդրին և գնահատելով այդ նորմերի կիրառման պրակտիկան՝ ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր 14.09.2010թ-ի թիվ ՄԴՈ-913 որոշմամբ արձանագրել է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում առկա են հետևյալ հիմնախնդիրները.

ա) չի ձևավորվել այդ հարաբերությունների իրավակարգավորման այնպիսի ամբողջական համակարգ (օրենքի և ենթաօրենսդրական ակտերի միջոցով), որը կերաշխավորի առաջադրված նպատակի անթերի իրացումը և մարդու արժանապատվության, հիմնական իրավունքների հարգումն ու պաշտպանությունը, կբացառի կոռուպցիոն ռիսկը,

բ) օրենքն ուժի մեջ է մտել առանց դրա գործողության անհրաժեշտ ու բավարար իրավական երաշխիքների ապահովման,

գ) առողջապահական պետական նպատակային ծրագրերում մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ պատվաստելը չներառելու պարագայում շարունակում է առկա մնալ կոռուպցիոն մեծ ռիսկի գործոնը,

դ) դիակային դոնորներից փոխապատվաստման ենթակա օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելու հստակ կանոնների բացակայությունը, այդ գործողությունների թափանցիկ ու վերահսկելի կազմակերպման կառուցակարգերի բացակայությունը հասարակական անվտանգության ու արդարացված մտահոգությունների պատճառ են դառնում⁹:

Ուստի, մեր կարծիքով, ժամանակն է, որ «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքում տեղ գտնեն դրույթներ, որոնցով որպես իրավական և քաղաքական երաշխիքներ կսահմանվեն բժշկական օգնության և սպասարկման ոլորտում պետական քաղաքականության նվազագույն նպատակներն ու սկզբունքները, որոնցով էլ առաջնորդվի պետությունը քն-

նարկվող ոլորտում ընթացիկ միջոցառումներ իրականացնելիս: Առաջարկում ենք «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքում ավելացնել 1.1 հոդվածը՝ հետևյալ բովանդակությամբ.

«1. Բժշկական օգնության և սպասարկման ոլորտում պետական քաղաքականության հիմնական նպատակները պետք է միտված լինեն՝

1) պաշտպանելու մարդու՝ բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքը՝ անկախ ազգությունից, քաղաքացիությունից, ռասայից, սեռից, լեզվից, դավանանքից, տարիքից, առողջական վիճակից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, սոցիալական ծագումից, գույքային կամ այլ վիճակից,

2) բարձրացնելու բժշկական օգնության և սպասարկման անվտանգության ապահովումը, արդյունավետությունը և որակը,

3) բարձրացնելու բժշկական օգնության և սպասարկման մատչելիությունը և հասանելիությունը,

4) աջակցություն ցուցաբերելու առողջապահության բնագավառի կազմակերպություններին՝ հիվանդությունները կանխարգելելու, վաղ հայտնաբերելու, ախտորոշելու ու բուժելու առաջադեմ և արդյունավետ մեթոդներ մշակելու և կիրառելու նպատակով,

5) սահմանելու բժշկական օգնության և սպասարկման որակի ապահովման պետական չափորոշիչները:

2. Բժշկական օգնության և սպասարկման ոլորտում պետական քաղաքականության հիմնական սկզբունքները պետք է միտված լինեն՝

1) ապահովելու հիվանդությունների կանխարգելման, մոր և մանկան առողջության, բնակչության հիգիենիկ և հակահամաճարակային անվտանգության ապահովման, բնակչության սոցիալապես անապահով խմբերի առողջական խնդիրների գերակայությունը,

2) ապահովելու սոցիալական արդարությունը բժշկական օգնության և սպասարկման բնագավառում,

3) ապահովելու և աջակցելու հանրապետության բոլոր համայնքներում բժշկական հաստատությունների համաչափ զարգացման, բժշկական անձնակազմի համարյան և նրանց շարունակական մասնագիտական զարգացման գերակայությունը»:

«Բնակչության բժշկական օգնության և սպա-

սարկման մասին» ՀՀ օրենքի հետ փոխկապակցված «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխապատվաստելու մասին» 16.04.2002թ.-ի ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածով նախատեսված են կենդանի դոնորների¹⁰ ընտրության շրջանակների սահմանափակումները: Մասնավորապես՝ փոխապատվաստման նպատակով օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելը քաղաքացուց (կենդանի դոնորից) չի թույլատրվում, եթե՝

ա) չի լրացել քաղաքացու 18 տարին (քաղաքացու ռեգիստրացիայի փոխապատվաստման դեպքի),

բ) քաղաքացին սահմանված կարգով ճանաչված է հաշմանդամ,

գ) քաղաքացին հղի է,

դ) քաղաքացին պատիժ է կրում ազատազրկման վայրում, բացառությամբ, եթե ռեցիպիենտն ազատազրկված անձի մերձավոր ազգականն է (ծնող, զավակ, ամուսին, քույր, եղբայր),

ե) պատանդ է,

զ) լրացել է քաղաքացու 65 տարին:

«Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխապատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքը, սահմանելով փոխապատվաստման իրավական հիմքերը, դոնորի, ռեցիպիենտի¹¹ և բժշկական հաստատությունների հիմնական իրավունքներն ու պարտականությունները, կոչված է նաև երաշխավորելու ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ, 14-րդ, 15-րդ, 16-րդ, 17-րդ և 38-րդ հոդվածներով նախատեսված իրավակարգավորման սկզբունքների և մարդու իրավունքների ու ազատությունների անմիջական գործադրման անխախտելիությունը, որոնց սահմանադրափակական բովանդակությունից ուղղակիորեն հետևում է, որ նշված օրենքի և վերջինիս քննարկվող հոդվածի իրավակարգավորման հիմքում պետք է դրվեն.

- մի կողմից՝ մարդու արժանապատվության հարգման և պաշտպանության, մյուս կողմից՝ բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու նրա սահմանադրական իրավունքների ներդաշնակումը,

- անձի անձեռնմխելիության, ազատության և որպես վերջինիս դրսևորում՝ ազատ կամաարտահայտության երաշխավորված պաշտպանությունը,

- անհատի, նրա արժանապատվության, հիմնական իրավունքների և ազատությունների՝ որպես բարձրագույն արժեքների, գերակայությունը հասարակական շահի նկատմամբ:

Փոխապատվաստումն անձի կյանքի, բժշկա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կան օգնություն և սպասարկում ստանալու սահմանադրական իրավունքների երաշխավորման բացառիկ միջոց է, ուստի սույն աշխատության շրջանակներում անհրաժեշտություն առաջացավ անդրադառնալ նաև կենդանի դոնորների ընտրության շրջանակներին, քանի որ, մեր կարծիքով, վերը թվարկված ցանկը ենթակա է վերանայման՝ հաշվի առնելով.

ա) փոխպատվաստման բնագավառում կոռուպցիոն հնարավոր դրսևորումների բացառումը,

բ) արդյունավետ, մատչելի, պետության սահմանադրաիրավական պարտավորությունների շրջանակներում բժշկական օգնության և սպասարկման, այդ թվում՝ մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու պայմանների ստեղծումը,

գ) որոշակի սոցիալական խմբի անձանց համար առավել կայուն իրավական երաշխիքների ստեղծումը՝ նրանց խոցելիության և անպաշտպանության նկատառումներից ելնելով:

Այդ իսկ պատճառով գտնում ենք, որ «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» 16.04.2002թ.-ի ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածում պետք է ընդլայնել կենդանի դոնորների ընտրության շրջանակների սահմանափակումների ցանկը հետևյալ բովանդակությամբ. փոխպատվաստման նպատակով օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելը քաղաքացուց (կենդանի դոնորից) չի թույլատրվում, եթե՝ ...

է) քաղաքացին սահմանված կարգով ճանաչվել է անգործունակ,

ը) քաղաքացին տառապում է հոգեկան խանգարումներով (հիվանդությամբ),

թ) մինչև 18 տարեկան երեխաները և վերջիններիս թվին պատկանող 18-ից 23 տարեկան անձինք, որոնք մնացել են առանց ծնողական խնամքի:

Ընդգծենք, որ փոխպատվաստման նպատակով կենդանի դոնորից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելու վերաբերյալ **նման երաշխիքներ առկա են** նաև օտարերկրյա պետությունների օրենսդրություններում, ինչի մասին վկայում է կատարված ուսումնասիրությունը: Այսպես,

- սահմանված կարգով անգործունակ ճանաչված անձի կողմից կենդանի դոնոր լինելու սահմանափակումը նախատեսված է «Մարդուն օրգաններ և հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» 25.06.1999թ. Մոլդովայի Հանրապետության օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին կետով, «Մարդուն օրգաններ

և հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» 04.03.1997թ. Բելառուսի Հանրապետության օրենքի 7-րդ հոդվածով, «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» 22.12.1992թ. Ռուսաստանի Դաշնության օրենքի 3-րդ հոդվածով, «Մարդուն օրգաններ և այլ անատոմիական հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» 1999թ. Ուկրաինայի Հանրապետության օրենքի 12-րդ հոդվածով,

- հոգեկան խանգարումներով (հիվանդությամբ) տառապող անձի կողմից կենդանի դոնոր լինելու սահմանափակումը նախատեսված է «Մարդուն օրգաններ և հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» 04.03.1997թ. Բելառուսի Հանրապետության օրենքի 7-րդ հոդվածով, «Մարդուն օրգաններ և այլ անատոմիական հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» 1999թ. Ուկրաինայի Հանրապետության օրենքի 12-րդ հոդվածով,

- առանց ծնողական խնամքի մնացած անձանց կողմից կենդանի դոնոր լինելու սահմանափակումը նախատեսված է «Մարդուն օրգաններ և հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» 04.03.1997թ. Բելառուսի Հանրապետության օրենքի 7-րդ հոդվածով, «Մարդուն օրգաններ և այլ անատոմիական հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» 1999թ. Ուկրաինայի Հանրապետության օրենքի 12-րդ հոդվածով:

Բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու սահմանադրական իրավունքի կարևորագույն երաշխիքներից է նաև բժշկական ապահովագրությունը՝ լինի կամավոր թե պարտադիր, որի վերաբերյալ որևէ դրույթ չի պարունակում գործող օրենսդրությունը: Չուտ ապահովագրության մասին դրույթ է պարունակում «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 25-րդ հոդվածը, համաձայն որի՝ ՀՀ-ում բժշկական օգնության և սպասարկման իրականացման ֆինանսավորման աղբյուրներն են՝

- ա) հատկացումները ՀՀ պետական բյուջեից.
- բ) ապահովագրական հատուցումները.
- գ) մարդկանց անմիջական վճարումները.
- դ) ՀՀ օրենսդրությամբ չարգելված այլ աղբյուրներ:

ՀՀ կառավարությունը պետական բյուջեով նախատեսված հատկացումներով իրականացնում է առողջապահական պետական նպատակային ծրագրերի շրջանակներում բժշկական օգնության և սպասարկման երաշխավորված ֆինանսավորում, բժշկական օգնություն և սպասարկում իրա-

կանացնողներին՝ անկախ դրանց կազմակերպարավական տեսակից և սեփականության ձևից:

Բժշկական օգնության և սպասարկման ֆինանսավորումն ապահովագրական հատուցումներով իրականացվում է կնքված ապահովագրական պայմանագրերի համաձայն:

Հարկ ենք համարում ընդգծել, որ «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 25-րդ հոդվածում սահմանված նորմի գործողության համար դեռևս անհրաժեշտ և բավարար ենթաօրենսդրական երաշխիքներ չեն ստեղծվել գործադիր իշխանության՝ ՀՀ կառավարության կողմից, մինչդեռ բժշկական ապահովագրությունը բխում է մարդկանց առողջության պահպանման անհրաժեշտությունից և լայնորեն տարածված է քաղաքակիրթ երկրներում: Ապահովագրության այս տեսակը կապված է ապահովագրական պատահարի հետևանքով առաջացած բժշկական օգնության և սպասարկման ծախսերի ծածկման հետ: Բժշկական ապահովագրությունը ապահովագրվողի համար բժշկական սպասարկման ծախսերի փոխհատուցման կարևորագույն երաշխիք է:

Կամավոր բժշկական ապահովագրությունը իրականացվում է համապատասխան ապահովագրության ծրագրերով և ապահովագրվողներին ապահովում է լրացուցիչ բժշկական և այլ ծառայություններով, որոնք դուրս են մնացել պարտադիր բժշկական ապահովագրության ծրագրերում սահմանված ծառայություններից: Կամավոր բժշկական ապահովագրությունն իրականացվում է ինչպես կյանքի երկարաժամկետ ապահովագրության, այնպես էլ ոչ կյանքի՝ ընդհանուր, ապահովագրության տեսակներով: Կյանքի ապահովագրության գծով բժշկական ապահովագրության իրականացումն այլ կերպ կոչվում է նաև անընդհատ բժշկական ապահովագրություն, որը տրամադրում է ավելի մեծ ծավալի ապահովագրական ծածկույթ: Կամավոր բժշկական ապահովագրությունը կարող է լինել ինչպես կոլեկտիվ, այնպես էլ՝ անհատական¹²:

Պարտադիր բժշկական ապահովագրությունը պետական սոցիալական ապահովագրության բաղադրիչ մասն է կազմում և ապահովում է բոլոր քաղաքացիներին բժշկական օգնության և դեղամիջոցների ձեռքբերման հնարավորություն, որը տրամադրվում է պարտադիր բժշկական ապահովագրության միջոցների հաշվին այն ծավալով և պայմաններով, որոնք համապատասխանում են պար-

տադիր բժշկական ապահովագրության ծրագրերին: Պարտադիր բժշկական ապահովագրությունը նախատեսում է անհրաժեշտ բժշկական ծառայությունների նվազագույն ցանկ, որը երաշխավորում է բժշկական ապահովագրական վկայագիր ունեցող ցանկացած մարդու՝ օգտվելու բժշկական բազմաթիվ ծառայություններից:

Հասկանալի և ընդունելի է, որ պետությունը չի կարող իր վրա կրել երկրի առողջապահական համակարգի բոլոր ծախսերը, ուստի պետությանն օգնելու լավագույն միջոցներից մեկն էլ հենց կամավոր բժշկական ապահովագրության զարգացումն է: Այս դեպքում արդեն պետության կողմից խնայված միջոցները թույլ կտան նպատակային ձևով գումարներ ուղղել սոցիալապես անապահով խավի բժշկական օգնությանն ու սպասարկմանը՝ կազմակերպելով այն պատշաճ մակարդակով, որի ներդրումից և գործարկումից հետո միայն պետությունը կարող է անցում կատարել պարտադիր բժշկական ապահովագրությանը:

Գտնում ենք, որ բժշկական ապահովագրության ներդրման հարցն իրատեսական է. համակարգային մոտեցման դեպքում այն կարող է շատ արագ լուծում ստանալ ՀՀ-ում: Առաջին կամավոր ապահովագրական դրամարկղերը կազմակերպել են 17-րդ դարում Գերմանիայի արհեստավորները, որոնք իրականացնում էին բժշկական (հիվանդանոցային) ապահովագրություն՝ բժշկական ծառայությունների համար վճարելու նպատակով, ինչպես նաև այլ ապահովագրական դեպքերի սոցիալական ապահովագրություն, որոնք այժմ վերաբերում են սոցիալական ապահովագրության համակարգին: Նման ապահովագրական կազմակերպությունները 19-րդ դարում տարածում գտան եվրոպական երկրների մեծ մասում: Ներկայում բժշկական ապահովագրությունն ընդունված է Արևմտյան Եվրոպայի 25 երկրներում, Հյուսիսային Ամերիկայում, Ավստրալիայում, Նոր Զելանդիայում, Ճապոնիայում, Ռուսաստանի Դաշնությունում և այլ երկրներում¹³:

Յավոք, ՀՀ-ում չկա բժշկական ապահովագրությանը վերաբերող առանձին գործող օրենսդրություն, և այս ոլորտը առաջնորդվում է ընդհանուր ապահովագրական օրենսդրությամբ: Առաջին քայլերից մեկն էլ «Բժշկական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումն է և դրա կիրարկումն ապահովող իրավակարգավորման պարտադիր պայմանների առկայությունը, որոնցով լիարժեք կերաշխավորվեն բժշկական ապահովագրության

www.journal.lawinstitute.am

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

և դրա հետ կապված առողջության պահպանման, բժշկական օգնության ու սպասարկման՝ անձի սահմանադրական իրավունքի¹⁴ իրացման մատչելիությունը, հետևաբար՝ բնակչության առողջության պահպանման պետական ծրագրերի արդյունավետությունը:

Գաղտնիք չէ, որ Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է շարունակական բնույթ կրող սոցիալական, իրավական բարեփոխումների ժամանակաշրջանում, որոնք, ինչ խոսք, օբյեկտիվ են և բնորոշ զարգացող երկրներին: Նման պայմաններում ավելի արդիական, նույնիսկ հրատապ է դառնում մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության երաշխիքների ամրապնդման անհրաժեշտությունը: Մեր կարծիքով, խնդիրը նրանում է, որ իրավունքների և ազատությունների խախտումների վերաբերյալ բողոքների և դիմումների լուծման առկա կառուցակարգերը շատ հաճախ բավարար չեն լինում: Մասնավորապես, վարչարարական քաշքշուկներից և անտեղի խոչընդոտներից խուսափելու համար շատ քաղաքացիներ չեն դիմում իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության ընդունված միջոցների՝ դատական, իրավապահ մարմինների և գործադիր իշխանության համապատասխան մարմինների, քանի որ այդպիսիք պահանջում են շատ ժամանակ, ինչպես նաև դրանց ընթացակարգերը հաճախ խիստ ձևականացված են և դժվարամատչելի: Առողջության պահպանման և բժշկական օգնության ու սպասարկման ոլորտը անմասն չէ նմանատիպ վարչարարություններից ու խոչընդոտներից:

Հայաստանի Հանրապետության կողմից սոցիալական, իրավական կարգի ձևավորման ճանապարհով շարժվելը ենթադրում է պետության և նրա իրավագործության ներքո զարգացող քաղաքացիական հասարակության միջև կապերի մերձեցումն ու ամրապնդումը, որտեղ էական են դառնում մարդու իրավունքների և ազատությունների պահպանումն ու պաշտպանությունը, իշխանության չարաչափումների սահմանափակման լծակները, այդ թվում՝ մարդու իրավունքների պաշտպանության հատուկ ինստիտուտների ներդրումը: Խոսքը մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ օմբուդսմանի¹⁵ ինստիտուտի ստեղծման մասին է, որը ժամանակակից աշխարհում մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության ամենարդյունավետ կառուցակարգերից մեկն է: Այն բացատրվում է վերջինիս ունեցած ժողովրդավարական հատկանիշներով, ինչպիսիք են՝ անկախ կարգա-

վիճակը, խորհրդարանի կողմից նշանակվելը, նրա գործունեության ողջ ընթացքում անփոփոխելիությունը, օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքը, իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության կարիք ունեցող անձանց համար մատչելիությունը, դիմումների և բողոքների քննարկման ձևական ընթացակարգերի բացակայությունը, անվճար իրավաբանական օգնությունը և այլն¹⁶: Այս ինստիտուտի պահանջն, առաջին հերթին, զգացվում է այն ժամանակ, երբ արդեն գոյություն ունեցող մարմինները չեն ապահովում պետական կառավարման նկատմամբ վերահսկողական խնդիրների լուծումը և ժամանակակից ժողովրդավարական պետությունում վարչական կամայականություններից անձանց իրավունքների ու ազատությունների լրացուցիչ պաշտպանության անհրաժեշտություն է առաջանում¹⁷: Ահա այսպես առաջ քաշվեց մարդու իրավունքների հարցերով խորհրդարանական լիազորի (օմբուդսմանի) սկանդինավյան ինստիտուտի ստեղծման գաղափարը: Եթե 20-րդ դարի հիսունական թվականներին խորհրդարանական լիազորի ինստիտուտը գործում էր միայն Շվեդիայում և Ֆինլանդիայում, ապա ներկայում ավելի քան 40 երկրներում գործում են 150-ից ավելի մարմիններ, որոնք իրականացնում են այդ կառույցին բնորոշ գործառույթներ¹⁸:

Կարևոր է այն հանգամանքը, որ օմբուդսմանի գործունեությունը ոչ միայն պաշտպանում է մասնավոր և հանրային իրավունքներն ու շահերը, երաշխավորում է անձանց տեղեկացվածությունը իշխանության չարաչափումների և սխալների վերաբերյալ, նպաստում է կառավարման գործընթացի արդյունավետությանն ու թափանցիկությանը հասարակության համար, այլ նաև օրենսդիր և գործադիր իշխանություններին իրազեկում է քաղաքացիական հասարակության անդամների տեսակետին¹⁹:

Համակարծիք ենք Ավստրիայի խորհրդարանական նախկին լիազոր, իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Պիկլի մոտեցմանը, որ օմբուդսմանի ինստիտուտի հիմնումն ու գործունեությունը նոր էջ բացեցին պետության և քաղաքացու, իշխանությանը օժտված անձանց ու կառավարողների միջև հարաբերություններում²⁰: ՀՀ-ում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերով զբաղվող հատուկ մասնագիտացված ինստիտուտը՝ մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը, ստեղծվեց 2004 թվականին²¹, սակայն ինստիտուտի սահ-

www.journal.lawinsstitute.am

մանադրական հիմունքները առավել առարկայացան միայն 2005 թվականի սահմանադրական բարեփոխումների ժամանակ²² հաշվի առնելով նաև ՀՀ՝ միջազգային պայմանագրերով ստանձնած պարտավորությունները:

Սույն հոդվածի շրջանակներում մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտին անդրադառնալը հատուկ բնույթ է կրում, քանի որ անհրաժեշտ է բացահայտել, թե որքանով է այն հարաբերվում մարդու բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու, առողջության պահպանման սահմանադրական իրավունքներին ու դրանց պաշտպանությանը՝ որպես մարդու հիմնարար իրավունք և ազատություն, ինչպես նաև՝ որքանով է մարդու իրավունքների պաշտպանն իրավասու միջամտել քննարկման առարկա հանդիսացող իրավունքների խախտման դեպքերին լուծում տալուն:

Բարձրագլված հարցերին պատասխանելու համար, նշենք, որ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ մարդու իրավունքների պաշտպանը անկախ և անփոփոխելի պաշտոնատար անձ է, որն իրականացնում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց կողմից մարդու խախտված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը՝ ղեկավարվելով օրինականության, հասարակական համակեցության և սոցիալական արդարության հիմնարար սկզբունքներով:

Այսինքն՝ մարդու իրավունքների պաշտպանի նպատակներ են՝

- պետական կառավարման, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց կողմից մարդու խախտված իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանությունը և վերականգնումը,

- մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պետական պաշտպանության երաշխիքների ստեղծումը,

- պետական կառավարման, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց, պետական ծառայողների կողմից մարդու իրավունքների ու ազատությունների հարգումը և պաշտպանումը:

Սակայն, «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի 2-րդ կետում սահմանվում է, որ բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողները ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով լիցենզավորված,

բնակչությանը բժշկական օգնության և սպասարկման որոշակի տեսակներ ցուցաբերող ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք են, անհատ ձեռներեցները կամ իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող ձեռնարկությունները՝ անկախ կազմակերպական-իրավական տեսակից և սեփականության ձևից:

Նշանակում է՝ ՀՀ առողջապահության համակարգը կազմում են՝

ա) պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները՝ իրենց ենթակայությամբ գործող կազմակերպությունների և հաստատությունների հետ միասին,

բ) հանրային և մասնավոր առողջապահական ձեռնարկությունները,

գ) առողջապահության ոլորտի անձնակազմը, որը պատասխանատու է բժշկական օգնությունից և սպասարկումից օգտվողների խնամքի և բուժման համար²³:

Փաստորեն, մարդու իրավունքների պաշտպանը կարող է միջամտել այն դեպքում, երբ ՀՀ առողջապահության նախարարությունը.

- չի ապահովել կամ մասամբ է ապահովել պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնությունն ու սպասարկումը,

- չի ապահովել պետության կողմից երաշխավորված անվճար դեղերի տրամադրումը,

- հրաժարվել է անձին տեղավորել նյարդահոգեբուժական հաստատությունում, անցկացնել անհրաժեշտ փորձաքննություն կամ տրամադրել համապատասխան նյութեր և փաստաթղթեր²⁴:

Ինչպես վկայում են ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույցներում նրան հասցեագրված բողոքների հետ տարվող աշխատանքն ու դրանց վիճակագրական վերլուծությունը, առողջապահության ոլորտը, հանձինս ՀՀ առողջապահության նախարարության, նույնպես անմասն չի մնացել բողոքներից:

Այսպես, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքները, ներառյալ ՀՀ առողջապահության նախարարության դեմ, ունեն հետևյալ պատկերը.

- 2004թ. մարտի 1-ից մինչև դեկտեմբերի 31-ը մարդու իրավունքների պաշտպանն ստացել է 1294 գրավոր բողոք 2346 քաղաքացուց, որից 10-ը վերաբերել են առողջապահության ոլորտին²⁵,

- 2005թ. ընթացքում մարդու իրավունքների պաշտպանը ստացել է 1551 գրավոր բողոք, որոնց դիմումատուների թիվը կազմել է 1824, որից 19-ը

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

- վերաբերել են առողջապահության ոլորտին²⁶,
- 2006թ. փետրվարի 20-ից մինչև դեկտեմբերի 30-ը մարդու իրավունքների պաշտպանը 6567 անձանցից ստացել է 2687 դիմում-բողոք, որից 16-ը վերաբերել են առողջապահության ոլորտին²⁷,
- 2007թ. հունվարի 1-ից մինչև դեկտեմբերի 29-ը մարդու իրավունքների պաշտպանը 5764 անձանցից ստացել է 3697 դիմում-բողոք, որից 14-ը վերաբերել են առողջապահության ոլորտին²⁸,
- 2008թ. հունվարի 1-ից մինչև դեկտեմբերի 31-ը մարդու իրավունքների պաշտպանը 5806 անձանցից ստացել է 4090 դիմում-բողոք, որից 13-ը վերաբերել են առողջապահության ոլորտին²⁹,
- 2009թ. հունվարի 1-ից մինչև դեկտեմբերի 31-ը մարդու իրավունքների պաշտպանը 4683 անձանցից ստացել է 3783 դիմում-բողոք, որից 12-ը վերաբերել են առողջապահության ոլորտին³⁰,
- 2010թ. հունվարի 1-ից մինչև դեկտեմբերի 31-ը մարդու իրավունքների պաշտպանը 5221 անձանցից ստացել է 4089 դիմում-բողոք, որից 8-ը վերաբերել են առողջապահության ոլորտին³¹,
- 2011թ. հունվարի 1-ից մինչև դեկտեմբերի 31-ը մարդու իրավունքների պաշտպանը 4596 անձանցից ստացել է 3681 դիմում-բողոք, որից 16-ը վերաբերել են առողջապահության ոլորտին³²,
- 2012թ. հունվարի 1-ից մինչև դեկտեմբերի 31-ը մարդու իրավունքների պաշտպանը 7395 անձանցից ստացել է 7395 դիմում-բողոք, որից 34-ը վերաբերել են առողջապահության ոլորտին³³ :

Մինչդեռ մարդու բժշկական օգնությունը և սպասարկումն ունի ավելի լայն հասկացություն, ներառում է ավելի մեծ ծառայությունների և դրանց սպառողների շրջանակ, քան անվճար բժշկական օգնությունն ու սպասարկումը և փորձաքննությունը: Մասնավորապես, «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ բժշկական օգնությունը և սպասարկումը բնակչությանը կանխարգելիչ բուժական, դեղորայքային օգնության ցուցաբերումը, ախտորոշիչ հետազոտությունների, վերականգնողական բուժման, բժշկական փորձաքննության անցկացումը, հարբժշկական և ոչ բուժական բնույթի այլ ծառայությունների մատուցումն է:

Կատարված վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ բժշկական օգնություն և սպասարկում ստացող կամ ստանալու ցանկություն հայտնաձևած անձը իր խախտված իրավունքների քննության կամ վերականգնման համար հնարավորու-

թյուն չունի ամբողջությամբ օգտվելու մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության արտադատական գործիքից՝ մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտից, քանի որ պաշտպանին չեն կարող հասցեագրվել ոչ պետական մարմինների և կազմակերպությունների և դրանց պաշտոնատար անձանց, ինչպես նաև ֆիզիկական անձանց գործողությունների վերաբերյալ դիմում-բողոքները:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունները՝ առաջարկում ենք որպես մարդու բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու սահմանադրական իրավունքի իրացման իրավական երաշխիք՝ ՀՀ-ում ստեղծել բժշկական օգնության և սպասարկման ոլորտի գործուն մեխանիզմ, որը կլինի արտադատական գործիք և ամբողջությամբ կծածկի բժշկական օգնության և սպասարկման ոլորտում ծագած իրավախախտումների կարգավորման գործընթացը՝ համապատասխանորեն ընդունված օրենքի սահմաններում: Խոսքը **առողջապահության համակարգի հաշտարարի** ինստիտուտի մասին է³⁴, քանի որ ներկայումս բժշկական օգնությունից և սպասարկումից օգտվողների իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության միակ «գործուն մեխանիզմը» ՀՀ առողջապահության նախարարությունն է: Առողջապահության համակարգի հաշտարարի ինստիտուտի հիմնական նպատակը առողջության պահպանման և բժշկական օգնության և սպասարկման ծառայություններից օգտվողների անվտանգության ու բարեկեցության ապահովումն է նրանց պաշտպանության և իրազեկվածության միջոցով³⁵ :

Վստահ ենք, որ ՀՀ-ում առողջապահության համակարգի հաշտարարի ինստիտուտի ներդրման և գործարկման արդյունքում մարդու՝ բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու, ինչպես նաև առողջության պահպանման սահմանադրական իրավունքների պաշտպանությունը կդրվի որակապես նոր հիմքի վրա: Դա նաև կկազմի ՀՀ միջազգային պայմանագրերով ստանձնած պարտավորությունների կատարման անբակտելի մասը³⁶ :

Այս ինստիտուտի լիարժեք ընկալումը կնշանակի, որ տվյալ պետությունն ու հասարակությունը շատ ավելի մոտ են գտնվում ժողովրդավարությանը, և սոցիալական արդարությունն ավելի է մոտենում իր սկզբնական ակունքներին՝ դրանով իսկ ապահովելով անձանց կողմից իրենց սահմանադ-

րական իրավունքների պատշաճ իրացումը:

Նման ինստիտուտի ստեղծման արդիականությունը մեծապես պայմանավորված է մարդու իրավունքների պաշտպանության առավել հուսալի և արդյունավետ մեխանիզմների ձևավորման անհրաժեշտությամբ: Ինչպես շատ երկրների, այնպես էլ ՀՀ պարագայում գործադիր իշխանության մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց կողմից կատարված ապօրինի գործողությունները վերահասության կարգով բողոքարկելը ցանկալի արդյունք չեն տալիս: Հենց այդ նկատառումներից ելնելով էլ ժամանակն է, որ պետությունը ծանրաբեռնվի նաև առողջապահության համակարգի հաշտարարի ինստիտուտի ստեղծմամբ՝ հիմքում ունենալով մարդու իրավունքների պաշտպանի և ֆինանսական համակարգի հաշտարարի՝ ինստիտուտների ստեղծման և գործարկման անառարկելի արդյունավետությունն ու փորձառությունը, որը կգործի ի շահ և ի բարօրություն իր իրավագործության ներքո գտնվող բնակչության առողջության, քանի որ տրամաբանորեն պետության մեկ քաղաքացու առողջությունը նրա ողջ բնակչության առողջությունն է:

Առողջապահության համակարգի հաշտարարի ինստիտուտի ձևավորված պրակտիկան ցույց է տալիս, որ մի շարք երկրներում (Միացյալ Թագավորություն³⁸, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ³⁹, Ավստրալիա⁴⁰ և այլն)⁴¹ ի սկզբանե հնարավոր է համարվել մարդու՝ բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքի պաշտպանությունն իրականացնող առանձին և անկախ հաստատության գոյությունը: ՀՀ-ում մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտն իր բնույթով սահմանադրաիրավական ինստիտուտ է, որն իր սահմանադրական գերակայությամբ պետք է պայմանավորի նրա անկախության և գործունեության երաշխավորվածությունը: Այնուամենայնիվ, նման ինստիտուտի ձևավորման անվիճարկելի սահմանադրաիրավական նախադրյալների առկայության պայմաններում, ցավոք, դեռ չեն ստեղծվել մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ մարդու բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու սահմանադրական իրավունքի պաշտպանության կազմակերպման և գործունեության հիմքերը:

Այդ իսկ պատճառով, մեր կարծիքով, առողջապահության համակարգի հաշտարարի ինստիտուտի կարգավիճակի առաքելության, կազմակերպման, ինչպես նաև գործունեության հիմունքների օրենսդրական ամրագրումը գերխնդիր է մեր երկ-

րում, չափազանց կարևոր է այդ ինստիտուտի ձևավորման և գործունեության արդյունավետության երաշխավորման ապահովման համար:

Այսպես, որպես անձի բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքի սահմանադրաիրավական երաշխիք՝ առողջապահության համակարգի հաշտարարի ինստիտուտի ձևավորմամբ կլուծվեն այնպիսի առաջնային խնդիրներ, ինչպիսիք են՝

- հանրապետությունում բժշկական օգնությունից և սպասարկումից օգտվող անձանց իրավական և իրավաբանական պաշտպանվածության աստիճանի բարձրացումը,

- մարդու բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքի օրենսդրական ապահովման կատարելագործմանը նպաստելը և ՀՀ օրենսդրության ներդաշնակեցումը միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին և նորմերին,

- հաշտարար-առողջապահական համակարգ և հաշտարար-հասարակություն կառուցողական համագործակցության ձևավորումը և այդ համագործակցության զարգացմանը նպաստելը,

- մարդու բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքի պաշտպանության հնարավորությունների և մատչելիության ապահովումը:

Իսկ լիազորությունների ամրագրման իմաստով ՀՀ-ում առողջապահության համակարգի հաշտարարը կլինի այն անհատը, ում գործունեության հիմնական ուղղությունները կլինեն՝

- ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենքներով, ՀՀ միջազգային պայմանագրերով սահմանված՝ մարդու՝ բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու, առողջության պահպանման իրավունքների և դրանց երաշխիքների խթանումն ու պաշտպանումը,

- բժշկական օգնությունից և սպասարկումից օգտվողների դիմում-բողոքները քննելու կարողությունն ընդդեմ բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողների և առողջապահության ոլորտում այլ ծառայություններ մատուցողների,

- բժշկական օգնության և սպասարկման ոլորտում ծագած վեճերի լուծման համար չեզոք միջնորդ լինելը՝ միաժամանակ օժտված լինելով անկողմնակալ և օբյեկտիվ քննություն անցկացնելու, ինչպես նաև առաջարկություններ անելու կարողությամբ,

- մարդու առողջության պահպանման, բժշկա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կան օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում ՀՀ համար որոշակի քաղաքականություն առաջարկելը, համակարգային կառուցակարգեր ստեղծելը՝ ապահովելու համար նշված քաղաքականության ամբողջական իրագործումը,

- առողջապահության, բժշկական օգնության և սպասարկման ոլորտներում գիտահետազոտական, գիտագործնական, կրթական և այլ ծրագրերի իրականացումը ՀՀ-ում մարդու առողջության պահպանման, բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքների խթանման ուղղությամբ՝ դրանք համակարգելով ՀՀ անունից հանդես եկող այլ պատկան մարմինների կողմից իրականացվող նույնաբովանդակ ծրագրերի հետ,

- խորհրդափոխանակության և տեղեկությունների փոխանակման նկատառումներից ելնելով՝ սերտ կապի անընդհատ պահպանումը մարդու իրավունքների պաշտպանության և խթանման ազգային և միջազգային կառավարական, միջկառավարական և ոչ կառավարական կազմակերպությունների ու մարմինների հետ,

- իր աշխատանքի իրականացումն առանց գործադիր մարմնի ներկայացուցիչների և այլ շահագրգիռ կողմերի ազդեցության՝ հիմնվելով անկախության սկզբունքի վրա:

¹ Տե՛ս Обществознание. / Под ред. Марченко М. Н. - М.: Зерцало. 1999, С. 177.

² Տե՛ս Общая теория государства и права. Академический курс. Т.1. / Отв. Ред. Марченко М. Н. - М.: Зерцало-М. 2001, С. 461.

³ Տե՛ս Лубенникова С. А. Теоретико-правовые основы обеспечения социально-экономических прав человека и гражданина в Российской Федерации (Региональный аспект): Дис. канд. юрид. наук.: Абакан. 2004, С. 19.

⁴ Տե՛ս Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. - М.: ИНФРА-М. 2007, С. 858.

⁵ Ընդունվել է 2002 թվականի ապրիլի 16-ին, թիվ ՀՕ-324:

⁶ Ընդունվել է 2002 թվականի դեկտեմբերի 11-ին, թիվ ՀՕ-474-Ն:

⁷ Ընդունվել է 2004 թվականի մայիսի 25-ին, թիվ ՀՕ-80-Ն:

⁸ Ընդունվել է 2011 թվականի նոյեմբերի 15-ին, թիվ ՀՕ-275-Ն:

⁹ Մանրամասն տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 14.09.2010թ. թիվ ՍԳ-Ռ-913 որոշումը:

¹⁰ Փոխպատվաստման նպատակով իր օրգանները և (կամ) հյուսվածքները օրենքով սահմանված կարգով կանոններ տրամադրող ֆիզիկական անձ («Մարդու օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» 16.04.2002թ. ՀՀ օրենքի 1-ին հոդված):

¹¹ Ֆիզիկական անձ, որին բուժական նպատակով պետք է փոխպատվաստվեն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ («Մարդու օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» 16.04.2002թ. ՀՀ օրենքի 1-ին հոդված):

¹² Տե՛ս Տեղական և միջազգային ապահովագրական շուկային վերաբերող կայքում տեղակայված բժշկական ապահովագրության վերաբերյալ նյութը՝ <http://www.insurance.am/insurance/59-insurance-types/324-medical-insurance>:

¹³ Տե՛ս ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պաշտոնական կայքում տեղակայված բժշկական ապահովագրության վերաբերյալ նյութը՝ http://www.mss.am/home/links.php?id_link=239:

¹⁴ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն (փոփոխություններով), 27.11.2005թ., հոդված 38-րդ:

¹⁵ Իրավաբանական գրականության մեջ «օմբուդսման» (ombudsman) բառի բազմալեզու վերտառությունները ներկայանում են մի քանի տարբերակով՝ կախված լեզվաընտանիքի բառարտասանությունից: Օրինակ, անգլերեն և ֆրանսերեն լեզուներից բարգմանելու ժամանակ բառի վերջին վանկի՝ «man» արտասանությունը փոխվում է «ան»-ի կամ «են»-ի: Ուստի մեր կողմից «օմբուդսման» տարբերակի օգտագործումն ունի պայմանական նշանակություն: Տե՛ս Անգլերեն-հայերեն արդի բառարան. - Եր.: «Անկլյունաբար», 2010թ., էջ 716: Новый французско-русский словарь. 4-е изд. - М.: Рус. яз., 1998, С. 752.

¹⁶ Տե՛ս Մախմուդյան Ռ. Ջ. Մարդու իրավունքների պաշտպանը ՀՀ պետական մարմինների համակարգում: Իրավ.

գիտ. թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 2008, էջ 60-75:

¹⁷ St'u Мальцев В. А., Сангуш Р. Д. Роль правового института омбудсмана в системе контроля соблюдения прав и свобод личности. // Воронежский государственный университет. Институт регионального законодательства. Воронеж, 1998, С. 101.

¹⁸ St'u Бойцова В. В. Польский омбудсман. Успешный эксперимент. - N 2. 2001, С. 45-48: Права человека. / Отв. ред. Е. А. Лукашева. М., НОРМА, 2003, С. 430: Павловска Даниева А. - Омбудсман как особый вид контроля органами управления. Вестник Моск. ун-та, серия 11, Право. N 3. 2001, С. 105-110:

¹⁹ St'u Бойцова В. В. Правовой институт омбудсмана в системе взаимодействия государства и гражданского общества. Автореф. дис. докт. юрид. наук. М., 1995, С. 3.

²⁰ St'u V. Pickl - The protection of Human Rights by the Office of the Austrian Ombudsman (Volksanwultschaft) // Austrian-Soviet Round Table on the Protection of Human Rights, Arlington, 1992, էջ 157:

²¹ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքը, թիվ ՀՕ-23-Ն, ընդունվել է 21.10.2003թ-ին: ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, 2003թ., թիվ 21(119):

²² Մարդու իրավունքների պաշտպանին վերաբերող դրույթներ սահմանվեցին 27.11.2005թ. անցկացված հանրաքվեի արդյունքում ընդունված Սահմանադրության փոփոխությունների 18-րդ և 83.1-ին հոդվածներով:

²³ Օրինակ, Երևանում առողջապահական հաստատությունները հիմնականում փակ բաժնետիրական ընկերություններ են, իսկ սեփականության ձևը տարբեր է. կան պետական ընկերություններ, որոնց հիմնադիրը առողջապահության, կրթության և գիտության նախարարություններն են կամ Երևանի քաղաքապետարանը: Կան նաև մասնավոր ընկերություններ: Մայրաքաղաքում գործում են բժշկական բազմաճյուղ հաստատություններ: Երևանում բոլոր դեղատներն ու ատամնաբուժական համաբուժարանները (պոլիկլինիկա) ոչ պետական կազմակերպություններ են: Մանրամասն տե՛ս <http://www.yerevan.am/1-124-Health.html>:

²⁴ St'u ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի պաշտպանի կայքի՝ «Դիմել պաշտպանին» առցանց բաժնի առողջապահության նախարարության վերաբերյալ տվյալները <http://www.ombuds.am/conditions/browse>:

²⁵ St'u Տարեկան զեկույց 2004թ. ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին: 2005թ., էջ 17-21:

²⁶ St'u Տարեկան զեկույց 2005թ. ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին: 2006թ., էջ 4:

²⁷ St'u Տարեկան զեկույց 2006թ. ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին: 2007թ., էջ 8-12:

²⁸ St'u Տարեկան զեկույց 2007թ. ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին: 2008թ., էջ 4-10:

²⁹ St'u Տարեկան զեկույց 2008թ. ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին: 2009թ., էջ 11-17:

³⁰ St'u Տարեկան զեկույց 2009. ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին: 2010թ., էջ 4-9:

³¹ St'u Տարեկան զեկույց 2010թ. ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին: 2011թ., էջ 5-9: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի 25.02.2013 թ. թիվ 14.11806-13 գրությունը:

³² St'u Տարեկան զեկույց 2011թ. ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին: 2012թ., էջ 127: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի 25.02.2013 թ. թիվ 14.11806-13 գրությունը:

³³ St'u Տարեկան զեկույց 2012թ. ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին: 2013թ., էջ 104-108: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի 26.02.2014 թ. թիվ 2-0010 գրությունը:

³⁴ St'u «Առողջապահության համակարգի հաշտարար»-ի ինստիտուտը տարբեր երկրներում ունի տարբեր անվանումներ. օրինակ, Միացյալ Թագավորությունում՝ «Health Service Ombudsman» (առողջապահական ծառայությունների պաշտպան), Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում՝ «Medical Care Ombudsman» (բժշկական խնամքի պաշտպան), Ավստրալիայում՝ «Private Health Insurance Ombudsman» (անձնական առողջության պահովագրության պաշտպան) և այլն:

³⁵ St'u Կոլումբիա նահանգի առողջապահության համակարգի հաշտարարի վերաբերյալ տվյալները <http://healthreform.dc.gov/DC/Health+Reform/Insurance+Coverage+Options/Health+Care+Ombudsman>:

³⁶ Օրինակ, 1950թ. նոյեմբերի 4-ին Հռոմում ընդունված՝ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի դրույթներից բխող պարտավորությունների կատարումը, որն ամրագրում է մարդու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները, ինչպես նաև դրանց երաշխիքները: ՀՀ-ը ստորագրել է այն 25.01.2001թ-ին և վավերացրել՝ 26.04.2002թ-ին: St'u http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E0FB96BF-90B6-439C-BCB1-5FF86CD0029B/0/PCP_Armenia_EN.pdf?

³⁷ Հաշտարարի գրասենյակը ստեղծվել է 2008թ. հունիսի 17-ին ընդունված «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն: Ֆինանսական համակարգի հաշտարարն իր մասնագիտական գործունեությունը սկսել է 2009թ. հունվարի 24-ից:

ԳՈՌ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների և
դիվանագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ «ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱԶԵԿՄԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ» ՈՐՊԵՍ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԲԱՂԱԳՐԻՉ

Պետության քաղաքացիական ու ռազմական ոլորտների միջև հավասարակշռված հարաբերությունների կազմակերպումը պետութենաշինության կարևոր խնդիրներից է, որը կոչված է ապահովելու հասարակության բոլոր շերտերի կայունությունը: Հայաստանի Հանրապետությունը՝ որպես համընդհանուր զարգացումների և ներգրավված պետություն, իր պաշտպանության համակարգի առանցքը հանդիսացող զինված ուժերի բարեփոխման ընթացքում մեծ կարևորություն է տալիս դրա մի մասը հանդիսացող քաղաքացիական վերահսկողության մեխանիզմների հետագա բարելավմանը: Իսկ որպես առաջընթաց այս հարցում իր առանձնակի տեղն ունի նաև ՀՀ պաշտպանության նախարարության «Հանրային իրազեկման հայեցակարգը»՝ որպես հասարակական վերահսկողության կարևոր բաղադրիչ:

Հիմնարաներ- Հանրային իրազեկում, Ձինված ուժեր, հասարակական վերահսկողություն, ասիմետրիկ սպառնալիքներ, ԵԱՀԿ:

Պետության քաղաքացիական ու ռազմական ոլորտների միջև հավասարակշռված հարաբերությունների կազմակերպումը պետութենաշինության կարևոր խնդիրներից է, որը կոչված է ապահովելու հասարակության բոլոր շերտերի կայունությունը: Այս պարագայում հարցը վերաբերում է զինված ուժերի նկատմամբ ժողովրդավարական վերահսկողությանը, որի բաղադրիչը հանդիսացող հասարակական վերահսկողության և ՀՀ ՊՆ «Հանրային իրազեկման հայեցակարգի» միջև կապի մասին է խոսվելու սույն հոդվածում:

Հասարակական վերահսկողությունը ենթադրում է զինված ուժերի նկատմամբ ժողովրդավարական վերահսկողություն իրականացնելու գործում հասարակության ակտիվ դերը և ներգրավվածությունը, ինչը հիմնականում պետք է իրականացվի քաղաքացիական հասարակության այնպիսի ինստիտուտների միջոցով, ինչպիսիք են ազատ մամուլը, հասարակական կազմակերպությունները: Չանգվածային լրատվական միջոցների և առհասարակ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների դերի վերընթացը արդեն արձանագրված իրողություն է, ուստի պաշտպանության բնագավառի հիմնահարցերի ու ընդհանուր առմամբ կատարվող գործընթացների ճիշտ լուսաբանումից է մեծապես կախված բանակ - հասարակություն կապի արդյունավետությունը, որը պաշտպանության նախարարության կողմից որդեգրված պաշտպանական բարեփոխումների առաջնային նպատակներից է:

Ահա սրանից էր բխում միասնական տեղեկատվական քաղաքականություն վարելու անհրաժեշտությունը, որի դրույթները ամրագրված են ՀՀ ՊՆ Հանրային իրազեկման հայեցակարգում¹: Միասնական տեղեկատվական քաղաքականություն վարելիս հանրային իրազեկումը հատկապես կարևորվում է նրանով, որ ապահովում է զինված ուժերում ընթացող բազմաբնույթ գործընթացների թափանցիկությունը: Թափանցիկություն ասելով՝ ընդունված է հասկանալ մի իրավիճակ, երբ քաղաքացին, հասարակական կազմակերպությունները, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության այլ ինստիտուտներ կարող են իրենց անհրաժեշտ տեղեկատվությունն ստանալ անմիջապես այն տնօրինող պետական մարմնից առանց որևէ այլ միջոցի դիմելու²: Թափանցիկության միջոցով բարձրանում է հասարակության վստահությունը պետական կառավարման մարմինների նկատմամբ:

Փորձը ցույց է տալիս, որ հասարակության անվստահությունը հիմնականում ձևավորվում է տեղեկության բացակայության պայմաններում: Դրա արդյունքում ի հայտ են գալիս որոշակի ներածին (էնդոգեն) գործոններ, որոնք զգալիորեն ազդում ու աղճատում են իրականությունը՝ զանազան ասեկոսների առաջացման պատճառ դառնալով: Նման վիճակները կանխարգելելու է միտված հանրային իրազեկումը:

Յուրաքանչյուր պետության ռազմական անվ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տանգության երաշխավորը զինված ուժերն են: Գաղտնիք չէ, որ հասարակության պահանջմունքների առաջնահերթության սանդղակում անվտանգությունը առաջինների թվում չէ: Յուրաքանչյուր անհատ, հանդիսանալով անվտանգության սպառող, դրա կարևորությունը առավել ակնառու կերպով ըմբռնում է կոնկրետ սպառնալիքի առկայության դեպքում: Ընդ որում ասվածը մեծամասամբ վերաբերում է նաև քաղաքացիական հասարակություն կերտած շատ ժողովրդավարական պետություններին: Սակայն առավել վտանգավոր է այս պնդումը հատկապես այն պետությունների համար, որոնք ապրում են ո՛չ պատերազմ, ո՛չ խաղաղություն կոչված իրադրությունում: Հայաստանի Հանրապետությունը այսօր գտնվում է նման իրավիճակում, ուստի հասարակության շրջանում անվտանգության դերի գիտակցման ուղղությամբ պետք է տարվի պետական քաղաքականություն, որն էլ իր հերթին կապահովի հետադարձ կապը՝ հասարակական վերահսկողություն զինված ուժերի նկատմամբ: Հանրային իրազեկման տրամաբանությունը կայանում է սրանում:

Պաշտպանության նախարարության կողմից իրականացվող միասնական տեղեկատվական քաղաքականությունը, որն ընդգրկում է բանակաշինության, պաշտպանական քաղաքականության, պաշտպանական բարեփոխումների և այլնի մասին պատշաճ տեղեկատվության տրամադրումը, միտված է հանրային իրազեկման միջոցով ապահովել շահագրգիռ հասարակական կազմակերպությունների և այլ ինստիտուտների հետ սերտ կապը: Ընդ որում, ՀՀ պաշտպանական գերատեսչությունը պետք է ելնի ներկա ժամանակաշրջանի այն պարզ իրողությունից, որ անցել է այն ժամանակը, երբ փոքր իրադարձությունները ենթադրում են փոքր փոխակերպումներ կամ գործընթացներ:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության առանցքային խնդիրն է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կազավորումը՝ 2013թ.-ից հետո այս հակամարտության բնույթը որոշակիորեն փոփոխություն է կրել: Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ) Մինսկի խմբի միջնորդությամբ իրականացվող խաղաղ կարգավորման գործընթացին զուգահեռ ղարաբաղա-ադրբեջանական շփման գծում այլ զարգացումներ են ընթանում: Ադրբեջանը ռազմատենչ հայտարարություններ հնչեցնելուց բացի մշտապես շփման գիծը պահում է լարվածության մեջ՝ սանձազերծելով այսպես կոչված դիվերսիոն-հետախուզական գործողություններ: Ընդ որում, այս գործողությունների

բնույթը, ծավալը, հաճախակիությունը 2014թ.-ին հասել է անթույլատրելի սահմանների և շարունակում է աճել: Մարտական հերթապահություն իրականացնող հայկական ստորաբաժանումները փաստացի պարտադրված այս ռազմական գործողություններում ունեցել են կորուստներ: Հարց է առաջանում: Իսկ ինչպե՞ս է ընթացել հանրային իրազեկման գործընթացը այս բարդ իրադրությունում: Նախապես նշենք, որ վերը շարադրվածի առավել սրացումներ տեղի են ունեցել 2014թ.-ի հուլիս-օգոստոս և 2015թ.-ի հունվար-մարտ ամիսներին: Այս ժամանակահատվածներում Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական գերատեսչությունը, մշտապես ելնելով փոփոխվող օպերատիվ իրադրությունից, տրամադրել է պատշաճ պաշտոնական տեղեկատվություն, լուսաբանել է նույնիսկ մարտական գործողությունների կոնկրետ ուղղությունը, մարտական հենակետերում հակառակորդին հետ մղելու հետ կապված տեղեկատվություն: Եթե դիտարկենք նշված ժամանակահատվածներում զանգվածային լրատվության միջոցների անդրադարձները այս դեպքերին, դրանց վերլուծության ու մեկնաբանման մեթոդներին, կտեսնենք հետևյալը: ՋԼՄ-ների կողմից շփման գծում տիրող իրավիճակի, զարգացումների մասին տեղեկատվության հիմքում ընկած է պաշտպանության նախարարության պաշտոնական հաղորդագրությունը: Այնպիսի նուրբ հարցերի նկատմամբ, ինչպիսիք են զոհերի և վիրավորների քանակը, չկա սուբյեկտիվ վերաբերմունք կամ տարըմբռնում առաջացնելու վտանգ պարունակող հայտարարություն կամ տեսակետ: Սա է միասնական տեղեկատվական քաղաքականության կարևոր ձեռքբերումներից մեկը: Այսինքն՝ համապատասխան հանրային իրազեկումը, որը կարող է պարունակել նաև հասարակության մեջ բացասական ռեակցիա առաջացնող տեղեկատվություն, ապահովում է խուճապի կամ անվստահության մթնոլորտի առաջացման բացառումը: Հասարակության լայն շերտերը, լրատվության միջոցով իրազեկ դառնալով շփման գծում տեղի ունեցած գործողություններին, համապատասխան հետևություններ են անում անվտանգ կեցության հարցում: Արդյունքում՝ հասարակության անվտանգության պահանջմունքը դառնում է առավել շոշափելի և առաջնահերթ երևույթ տվյալ օբյեկտիվ իրականության պայմաններում՝ ապահովելով մեր կողմից վերը նշված հետադարձ կապը: Այսինքն՝ հասարակությունը գիտակցում է պետության ռազմական ապահովման դերը ազգային անվտանգության համատեքստում՝ արդյունքում ի հայտ բերելով ռազմական անվտանգության երաշ-

www.journal.lawinstitute.am

խավոր, մարտունակ զինված ուժերում կատարվող գործողություններին իրագել լինելու անհրաժեշտության միտումը, նույնն է՝ զինված ուժերի՝ հասարակությանը հաշվետու լինելու սկզբունքային առաջնահերթությունը: Այստեղից է սկսվում հասարակական-քաղաքացիական վերահսկողությունը: Ուստի, հասարակության ամբողջական հայացքը չպետք է սևեռվի զինված ուժերին միայն Լեռնային Ղարաբաղում կամ ՀՀ արևելյան սահմաններում լարվածության աճի դեպքում ու վերջինիս նվազելու պարագայում երկրորդ պլան մղվի: Արդի փոխկապակցված և փոխալայմանավորող բարդ անվտանգային զարգացումների ժամանակաշրջանում, երբ ոչ ավանդական, բազմաբնույթ ու բազմաբովանդակ սպառնալիքները զգալիորեն փոխվել են, անվտանգության հիմնախնդիրը մնում է առաջնային:

Հաջորդ կարևոր հարցը զորամասային օդակում հանրային իրագեկման ապահովումն է: Դիշտ է, այսօր մեր զորամասերում հասարակության հետ կապերի գծով պատասխանատու քաղաքացիական անձինք չկան, բայց քաղաքացիների շփումը ներգործմասային ստորին օդակների հետ անհնար բան չէ և ներկայումս իրականացվում է այլ ձևով: Որպես օրինակ կարող ենք նշել Լեռնային Ղարաբաղի պաշտպանության բանակը: Բանակի հրամանատարի ցուցումով մշակվել է ժամկետային զինծառայողների ծնողներին դիմավորելու, ներգործմասային իրողությունների հետ ծանոթացնելու որոշակի կարգ: Դրանով քաղաքացիներին հնարավորություն է տրվում տեղեկանալու զինծառայողների կենցաղի, տեղավորման, ժամանցի հետ կապված հարցերին: Ընդ որում, մարտական հերթապահություն իրականացնող զորամասերում ցանկության դեպքում ծնողները կարող են լինել նաև մարտական դիրքերում, տեղեկատվություն ստանալ ռազմական գաղտնիք չպարունակող հարցերի վերաբերյալ: Չորամաս այցելած քաղաքացիներին իրենց տպավորությունները, առաջարկությունները կամ դիտողությունները արտահայտելու համար տրվում է համապատասխան գրառումների տեսք: Մեր կարծիքով, սա զորամասային օդակում հանրային իրագեկում իրականացնելու յուրատեսակ մոտեցում է, որը, բանակ-հասարակություն կապի խորացմանը նպաստելուց գատ, ունի նաև վերահսկողական լուրջ գործառնություն:

Ընդհանուր առմամբ նշենք հետևյալը. անցումային շրջանում գտնվող հասարակությունում, ինչպիսին նաև հայ հասարակությունն է, ինքնանպատակ առաջընթացը սովորաբար բերում է քառասյին իրավիճակի: Մեխանիկական արդիականա-

ցումը կամ նույնականացումը ամբողջական կործանման կարող են բերել պետական և հասարակական համակարգը: Ուստի, միջազգային փորձի մեխանիկական յուրացումը առանց հայրենական ավանդույթների և աշխարհայացքային տարրերի հաշվառման ի սկզբանե ենթակա է ձախողման: Միասնական տեղեկատվական քաղաքականությունը, պատշաճ հանրային իրագեկումը պետք է կատարվի վերը նշվածի սիներգիկ կիրառմամբ, ինչն էլ կատարում է Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական գերատեսչությունը:

Որպես ամփոփում նշենք՝ թեև գլոբալացման գործընթացները ավելի շատ ընդգրկում են քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական բնագավառները, դա դեռ չի նշանակում, որ զինված ուժերը կամ պետության ռազմական կազմավորման համակարգը չեն ենթարկվում այդ գործընթացների ուղղակի ազդեցությանը: Գլոբալիզացիայի հետևանքով որակական փոփոխության է ենթարկվում նաև համընդհանուր անվտանգության միջավայրը՝ առաջ բերելով նախկինում անհայտ ասիմետրիկ բազմաթիվ մարտահրավերներ ու սպառնալիքներ: Արդյունքում զինված ուժերին ներկայացվում են բոլորովին այլ պահանջներ: Հիմքում ունենալով ռազմական անվտանգության երաշխավորը լինելու առաջնային խնդիրը՝ վերջինից պահանջվում է նաև լուծել նախկինում իր իրավասությունից դուրս գտնված խնդիրներ: Այս պարագայում պետությունները կանգնում են իրենց ռազմական կազմավորման համակարգը նորովի ձևավորելու կամ բարեփոխելու բարդ հարցի առաջ: Ռազմական գործողությունների բնույթի բազմաչափությունը բերում է զինված ուժերի դերի վերաիմաստավորման հարցի առաջացմանը: Մյուս գուգահեռ մեծապես կարևորվում է նաև այդ գործընթացներում զինված ուժերի քաղաքացիական վերահսկողության խնդրի ճշգրիտ կարգավորումը: Հետևաբար, Հայաստանի Հանրապետությունը՝ որպես համընդհանուր զարգացումներին ներգրավված պետություն, իր պաշտպանության համակարգի առանցքը հանդիսացող զինված ուժերի բարեփոխման ընթացքում մեծ կարևորություն է տալիս դրա մի մասը հանդիսացող քաղաքացիական վերահսկողության մեխանիզմների հետագա բարելավմանը: Իսկ որպես առաջընթաց այս հարցում իր առանձնակի տեղն ունի նաև ՀՀ Պաշտպանության նախարարության «Հանրային իրագեկման հայեցակարգը»՝ որպես հասարակություն-բանակ կապի ամրապնդման և զինված ուժերի՝ հասարակությանը հաշվետու լինելու գործիք:

¹ Հաստատվել է ՀՀ պաշտպանության նախարարի կողմից 2007թ.-ի նոյեմբերի 13-ին, տե՛ս www.mil.am/1320692449

¹ Տե՛ս Տ. Քոչարյան «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համատեքստում», Երևան, 2012թ., էջ 214

¹ Տե՛ս ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն, տե՛ս www.mil.am/files/NATIONAL%20%20SECURITY%20STRATEGYarm.pdf

Գրականության ցանկ

1. ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն
2. Տ. Քոչարյան «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համատեքստում», Երևան, 2012թ.

Գոր Կովմասյան

Ասպիրանտ кафедры международных отношений и дипломатии ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Концепция МО РА по информированию общественности как компонент демократического гражданского контроля

Организация сбалансированных отношений между гражданскими и военными сферами государства является одним из важных задач государствоворения, целью которой является обеспечение устойчивости всех слоев общества. Республика Армения, как страна участвующая в общем развитии, в реформах своей оборонной системы придаст большое значение дальнейшему совершенствованию механизмов гражданского контроля. И в этом вопросе имеет свое особое место концепция Минобороны РА по информированию общественности в качестве важного компонента общественного контроля.

Ключевые слова: информирование общественности, вооруженные силы, общественный контроль, асимметричные угрозы, ОБСЕ.

Gor Tovmasyan

Ph.D student of the chair of International relations and diplomacy of YSU

SUMMARY

The RA public information concept of the Ministry of Defense as democratic-civic supervision component

The organization of the balanced relationship between the State civil and military sectors is one of the important issues of the state-building, which is called to ensure the sustainability of all layers of society. The Armenian Republic, as a state involved in global developments, during the reform of the Armed Forces which is the core of its defense system, attaches a great importance to the further improvement of the civic supervision mechanisms which is a part of it. And as a progress in this issue the Public Information Concept of the Ministry of Defense has its special place, as an important component of the social supervision.

Keywords: Public Information Concept, Armed Forces, Social supervision, Asymmetric threats, OSCE.

ԱՐԱՄԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման
ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ
ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅՈՒՄ**

Հոդվածում վերլուծված են պետական ինքնիշխանության և միջազգային կազմակերպության վեր-
պետականության հարաբերակցության հիմնախնդիրները և առաջադրվել են դրանց լուծումները ՀՀ սահ-
մանադրական արդարադատության պրակտիկայի համատեքստում: Աշխատանքում հեղինակի կողմից
ուսումնասիրվել են վերպետականությունը բնութագրող կողմերը, անդրադարձ է կատարվել ՀՀ Սահմա-
նադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումների շրջանակում տրված ինքնիշխանության հիմնա-
կան բնութագրիչների վերլուծությանը: Մույն հոդվածի հետազոտության շրջանակում հեղինակը հանգում
է այն եզրահանգման, որ ինքնիշխանության գերակայությունը հանդիսանում է պետության անկախու-
թյան հիմք, որը միաժամանակ արժեքանական նշանակություն է հաղորդում միջազգային իրավունքի հա-
մընդհանուր ճանաչում ունեցող սկզբունքի՝ պետությունների ինքնիշխան հավասարության հարգմանը:

*Հիմնարարներ – ինքնիշխանություն, վերպետականություն, սահմանադրական արդարադատության
պրակտիկա, ինքնիշխանության և վերպետականության հարաբերակցություն:*

Հայաստանի Հանրապետությունում սահմա-
նադրական արդարադատության առնչություններն
պետության ինքնիշխանության երաշխավորման և
միջազգային կազմակերպության վերապետակա-
նության հիմնախնդիրն առավել քան հրատապ է՝
հատկապես, սահմանադրական բարեփոխումների
և միջազգային ինտեգրման գործընթացների ներ-
կայիս պայմաններում, երբ հասարակական հա-
րաբերությունների սահմանադրականացման ու
դրանով պայմանավորված իրավահարաբերու-
թյունների կանոնակարգվածության աստիճանը
բարձր չէ, իսկ սահմանադրական մշակույթը գտն-
վում է ցածր մակարդակի վրա:

Միջազգային կազմակերպությունների վերա-
պետականության նման պայմաններում պետա-
կան ինքնիշխանության ոչ իրավաչափ ցանկացած
սահմանափակում կարող է հանգեցնել սահմա-
նադրական արժեքների ձևախեղման՝ իր բոլոր
վտանգավոր հետևանքներով:

Ուստի, առանձնահատուկ կարևորության խն-
դիր է վերապետականության հիմնահարցի դրսևոր-
ման առանձնահատկությունների վերլուծությունը,
քանի որ միջազգային հարաբերություններում վեր-
պետականությունն ինքնին ոչ միայն արտահայ-
տում է պետական ինքնիշխանության նշանակու-
թյան էական կողմը, այլև փոխկապված է վերջինի
հետ և գտնվում դրա ներգործության տիրույթում:
Այս առումով պրոֆեսոր Ֆ.Լ.Քրիվզը արդարացիոր-
բեն նշել է, որ «վերապետականության եզրույթն իր

անորոշությամբ և այդ եզրույթի շուրջ ծագած վեճե-
րով լիովին համապատասխանում է ինքնիշխանու-
թյան բովանդակությանը»:

Վերապետականության ծագումն ու գոյությունը
ինքնիշխան պետությունների միջազգային համա-
գործակցության պատմական զարգացումների
օրինաչափ ու օբյեկտիվ արդյունք է: Չնայած այն
հանգամանքին, որ բացակայում է այդ հասկացու-
թյան նորմատիվային իրավական սահմանումը,
այնուամենայնիվ, վերապետականության, որպես
հասարակական զարգացումների և միջազգային
ինտեգրման գործընթացների հետևանք, ինքնին
ենթադրում է ինքնիշխան պետության լիազորու-
թյունների փոխանցում միջազգային կազմակեր-
պությանը՝ վերջինիս կողմից այն իրագործելու
հնարավորությամբ:

Ընդ որում, վերապետական կազմակերպույա-
նը պետության ինքնիշխան իրավունքների նման
փոխանցումը չի կարող դիտարկվել որպես պետա-
կան ինքնիշխանության սահմանափակում կամ
պետության միջազգային իրավասուբյեկտության
կորուստ, ինչը պայմանավորված է այն հիմնավոր-
մամբ, որ պետության ինքնիշխանությունը կարող է
դադարել միմիայն տվյալ պետության ժողովրդի
կամասարտահայտման արդյունքում:

Սակայն, պետական ինքնիշխանության և
վերապետականության հարաբերակցության հիմ-
քում անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալը. պե-
տությունը չի կարող մասնակիորեն կամ ամբողջու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյամբ իր ինքնիշխանությունը փոխանցել որևէ միջազգային կազմակերպությանը, քանի որ ինքնիշխանությամբ օժտված է միայն պետությունը և այն հանդիսանում է վերջինիս հիմնական հատկանիշը:

Այս նկատառումով չպետք է համաձայնվել այն հեղինակների հետ, ովքեր պնդում են, որ պետությունները կամավոր հրաժարվում են իրենց ինքնիշխան իրավունքներից կամ ինքնիշխանությունից՝ ի օգուտ միջազգային այն կազմակերպությունների, որոնց անդամակցում են այդ երկրները²:

Իսկ հեղինակների մեկ այլ խումբ հակված է այն պնդմանը, որ վերապետականությունը դա ընդամենը միջոց է «համաշխարհային պետություն» կառուցելու համար³, որով մարդկությունը ձգտում է ունենալ իր համար համընդհանուր բարգավաճման ու ծաղկման ժամանակաշրջան⁴:

Բոլոր դեպքերում, անհրաժեշտ է նշել, որ վերապետականության երևույթի օբյեկտիվ հիմքը կազմում են բոլոր ժողովուրդների ու պետությունների միջև աճող փոխադարձ կապն ու զարգացող ինտեգրման գործընթացները: Սակայն, այդ գործընթացներին տարաբնույթ ձևով մասնակցության համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել պետական, ժողովրդական ու ազգային ինքնիշխանության երաշխավորման սահմանադրական պահանջը:

Ի տարբերություն ՀՀ Սահմանադրության, միջազգային կազմակերպություններին պետության ինքնիշխան իրավունքների մի մասի փոխանցման հնարավորությունն ամրագրող նորմեր առկա են հատկապես հետևյալ երկրների սահմանադրություններում⁵:

Այսպես, Ավստրիայի Սահմանադրության 9-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն պետական պայմանագրի կամ օրենքի հիման վրա պետական առանձին իրավունքներ կարող են փոխանցվել միջպետական հիմնարկներին ու նրանց մարմիններին:

Բելգիայի Թագավորության Սահմանադրության 34-րդ հոդվածը սահմանում է, որ որոշակի լիազորությունների իրականացում կարող է դրվել միջազգային հանրային հիմնարկների վրա՝ օրենքով կամ պայմանագրով սահմանված կարգով:

Դանիայի Թագավորության Սահմանադրության 20-րդ հոդվածի 1-ին կետին համապատասխան՝ պետության մարմինների առանձին լիազորություններ կարող են վերապահվել միջազգային իրավակարգի և համագործակցության զարգացման նպատակով ստեղծված միջազգային կազմակերպություններին:

Իսպանիայի Սահմանադրության 93-րդ հոդվածը նախատեսում է դրույթ, համաձայն որի Գլխավոր Կորտեսին կամ Կառավարությանը վերապահվում են միջազգային պայմանագրերի կա-

տարումն ապահովելու պարտականություններ, որոնցով միջազգային կամ վերապետական կազմակերպություններին փոխանցվել է համապատասխան իրավասություն:

Իտալիայի Սահմանադրության 11-րդ հոդվածը հռչակում է, որ Իտալիան համաձայնվում է այլ պետությունների հետ փոխադարձության պայմաններում իր ինքնիշխանության սահմանափակում, եթե դա անհրաժեշտ է ժողովուրդների խաղաղության և համերաշխության ապահովման կարգի համար, ... որը կցուցաբերի աջակցություն ու օգնություն միջազգային այն կազմակերպություններին, որոնք ձգտում են այդ նպատակների իրագործմանը:

Ալբանիայի Սահմանադրության 123-րդ հոդվածի 1-ին կետով սահմանվում է, որ Ալբանիան միջազգային համաձայնագրերի հիման վրա փոխանցում է միջազգային կազմակերպություններին որոշակի հարցերով իր պետական իրավունքները:

Ֆրանսիայի Հանրապետության 92-554 թվակիր սահմանադրական ակտի 88-2-րդ հոդվածի համաձայն՝ փոխադարձության սկզբունքի պահպանմամբ ու Եվրոպական Միության մասին պայմանագրի պայմաններին համապատասխան, Ֆրանսիան համաձայնվում է իր իրավասության մի մասի փոխանցումը եվրոպական տնտեսական ու ֆինանսական միության հիմնադրման համար:

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Սահմանադրության 24-րդ հոդվածի 1-ին պարբերությունը սահմանում է, որ Դաշնությունը օրենքով կարող է իր պետական իրավունքները փոխանցել միջազգային հիմնարկներին:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ է նշել, որ գրեթե նույնաբովանդակ նորմեր պարունակում են Սլովակիայի, Պորտուգալիայի, Լեհաստանի Նիդերլանդների Լյուքսեմբուրգի և այլ երկրների սահմանադրություններում:

Հիշատակված սահմանադրական նորմերի համակարգված վերլուծությունից, ինչպես նաև նման լիազորությունների փոխանցման պրակտիկայի հետազոտությունից հետևում է, որ՝ ա) միջազգային կազմակերպություններին փոխանցվում են գործառնական բնույթի այնպիսի պետական իրավունքներ կամ լիազորություններ, որոնք կազմում են ինքնիշխան իրավասության մաս, բայց ոչ ինքնիշխանության տարր⁶, բ) սահմանադրական այդպիսի լիազորությունների փոխանցումը պայմանավորված է գլոբալիզացիայի խորացման պայմաններում հատկապես միջազգային ինտեգրման նոր բնույթի գործընթացներ իրականացնող միջազգային կազմակերպությունների այնպիսի խնդիրների իրականացմամբ, որոնք ուղղված են կամ համընդհանուր են հենց անդամ-պետությունների խնդիր-

www.journal.lawinsstitute.am

ների հետ, գ) նման լիազորությունների փոխանցումն անհրաժեշտ է, քանի որ հատկապես միջազգային հարաբերություններում քաղաքականության կամ առանձին արտաքին գործոնների ներգործության պայմաններում դրանք անհրաժեշտ են պետության գործունեության համար կամ կապված են բարդ գործընթացների հետ, որոնք ոչ համաչափ ներգործություն են ունենում պետությունների վրա:

Ինչ վերաբերում է մասնագիտական գրականության մեջ առկա մոտեցումներին, ապա դրանց համընդհանուր վերլուծությունը բերում է այն եզրահանգման, որ միջազգային կազմակերպության վերաբերյալ անհրաժեշտ է բնորոշել և հետևյալ բնութագրիչները. ա) այդ կազմակերպության անդամ-պետությունների շահերի ընդհանրության ճանաչումը, բ) վերաբերյալ կազմակերպության որոշումների ընդունումը անդամ-պետությունների մեծամասնությամբ, գ) վերաբերյալ կազմակերպության ծառայողների գործունեության անկախությունը, դ) վերաբերյալ կազմակերպության ֆինանսական անկախությունը, ե) վերաբերյալ կազմակերպության որոշումների պարտադիր կատարման պայմանը անդամ-պետությունների կողմից և անդամ-պետությունների տարածքում, զ) վերաբերյալ կազմակերպության կազմից միակողմանի դուրս գալու արգելքը, է) վերաբերյալ կազմակերպության լիազորությունների գերակայությունը անդամ-պետությունների լիազորությունների նկատմամբ, ը) անդամ-պետությունների կողմից ինքնիշխան լիազորությունների մի մասի փոխանցումը վերաբերյալ կազմակերպությանը:

Սույն հետազոտության առարկայի համատեքստում այս բնութագրիչների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ վերապատականությունն անհրաժեշտ է ընկալել որպես միջազգային կազմակերպության իրավական այնպիսի հատկություն, որն ինքնիշխան անդամ-պետություններին հնարավորություն է ընձեռում ազգային օրենսդրությամբ իրենց իրավունքների մի մասը փոխանցել միջազգային կազմակերպությանը՝ վերջինիս հիմնադիր պայմանագրով նախատեսված նպատակների ու խնդիրների իրագործմանը:

Անհրաժեշտ է կարևորել այն, որ եթե վերաբերյալ կազմակերպությունը պետություններից ստանում է գործառնական բնույթի լիազորություններ, ապա խնդրահարույց է դառնում այն իրավիճակը, թե այդ կազմակերպության որոշումները մասնակից պետությունների համար պետք է դիտարկել որպես միջազգային իրավունքի, թե ազգային օրենսդրության նորմեր: Սակայն, հենց այս խնդրին՝ լուծմանն է ուղղված այն հանգամանքը, թե պետությունն ինչպիսի սահմանադրական արգելքներ պետք է հաղթահարի, որպեսզի իր ստանձնած

միջազգային պարտավորությունները ամբողջությամբ համապատասխանի երկրի սահմանադրությանը և միաժամանակ հստակ ուղղված լինի միջազգային կազմակերպության խնդիրների ու նպատակների իրագործմանը:

Գործնականում բոլոր երկրների սահմանադրության ինքնաբավության դոկտրինաները հենց հենվում են այն հայեցակարգի վրա, որ սահմանադրական նորմերի մեկնաբանման հիմքում դրվեն սահմանադրական հիմնարար արժեքներն ու սկզբունքները: Իսկ այդ պարագայում սահմանադրական դատարանը պարտավոր է իրավանորմի սահմանադրականությունը գնահատել իրավակիրառական պրակտիկայի կողմից դրան տրված բովանդակությամբ հանդերձ, ինչն ընդունված է մաս ՀՀ սահմանադրական դատարանի դատական պրակտիկայում:

Այսպես, իր 2014 թվականի նոյեմբերի 14-ի ՄԳՈ-1175 որոշմամբ անդրադառնալով 2014 թվականի հոկտեմբերի 10-ին Միսկում ստորագրված «Հայաստանի Հանրապետության» «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» 2014 թվականի մայիսի 29-ի պայմանագրին միանալու մասին պայմանագրում ամրագրված պարտավորությունների՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցին, Սահմանադրական դատարանը սահմանադրաիրավական տեսանկյունից պետության ինքնիշխանության հիմնական բնութագրիչներ է դիտարկել պետական, ժողովրդական ու ազգային ինքնիշխանությունը:

Ընդ որում, սահմանադրական դատարանի որոշման տրամաբանության ներքո եթե պետական ինքնիշխանությունը ենթադրում է, որ. ա) պետական իշխանությունն ունի գերակայություն ու անկախություն երկրի ներսում և միջազգային հարաբերություններում, բ) միայն ինքնիշխան պետությունն ունի միջազգային իրավասություն կարգավիճակ, գ) երկրի ներսում ինքնիշխան պետությունն ինքն է սահմանում և պահպանում իր երկրի իրավակարգը՝ անհրաժեշտության դեպքում գործադրելով պետական հարկադրանքի միջոցներ, դ) պետական ինքնիշխանությունը տարածվում է երկրի ամբողջ տարածքի վրա, բացառում է երկիշխանությունը, միակ լեզվալի իշխանությունն է իրականացնում օրենսդիր, գործադիր և դատական գործառույթները,

իսկ ժողովրդական ինքնիշխանության էությունն է՝ ճանաչել ժողովրդի՝ իշխանության միակ կրող ու աղբյուր լինելը,

ապա ազգային ինքնիշխանությունն նշանակում է ազգի իրավունքն՝ ինքնուրույն և ազատորեն որոշել իր մշակութային, սոցիալ-տնտեսական և

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

քաղաքական կեցությունը:

Այս հարցում, միաժամանակ, Սահմանադրական դատարանը, հաշվի առնելով ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասով ամրագրված նորմի պահանջները, արձանագրել է, որ պետական ինքնիշխանությունը չի ենթադրում իշխանության բացարձակ անսահմանափակություն, քանի որ իրավական պետությունում այն առաջին հերթին սահմանափակված է մարդու հիմնարար իրավունքներով ու ազատություններով, որոնք գործում են անմիջականորեն, ունեն ինչպես ներպետական, այնպես էլ վերպետական կամ միջազգային իրավական պաշտպանվածություն:

Հայաստանի Հանրապետությունում պետական ինքնիշխանության երաշխավորման և իրացման իրողություններից ելնելով Սահմանադրական դատարանը նաև արձանագրել է, որ իրավական, ժողովրդավարական պետության կայացման միջազգայնորեն ճանաչված արժեհամակարգային հիմնարար սկզբունքներն են դառնում ազգային իրավական համակարգի հենքը և դրանք բացարձակ չեն կարող լինել և պետք է ունենան տվյալ ազգի ու պետության հիմնարար շահերից բխող ինչպես ներպետական, այնպես էլ միջազգային իրավական չափորոշիչներ, որպիսիք են. ա) իրավական, ժողովրդավարական պետության սկզբունքներին հավատարիմ մնալը, բ) իրավունքի գերակայության երաշխավորումը, գ) ժողովրդի ինքնիշխանության ճանաչումն ու երաշխավորումը, դ) միջազգային ու տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացներին պետության ինքնակամ մասնակցության և դրանից, իր ցանկությամբ ու իր ժողովրդի շահերից ելնելով, հրաժարվելու իրավունքի երաշխավորվածությունը:

Այս տրամաբանությամբ պայմանավորված՝ անհրաժեշտ է նշել, որ ներկայիս պայմաններում պետության ինքնիշխանության ու վերպետականության հարաբերակցության հիմնախնդրի առկայությունը և պետությունների փոխգործակցության օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը առաջադրում են այդ հարաբերություններից բխող խնդիրների փոխհամաձայնեցված լուծումներ, ինչը միջազգային և սահմանադրաիրավական հարաբերություններում պետությունների վերպետական գործակցության նոր ձև է, որտեղ յուրաքանչյուր ինքնիշխան երկիր, ինքնակամ մասնակցելով վերպետական կազմակերպություններին, իրենց մասնակցության կամքի արտահայտման միջոցով ապահովում իր իսկ ինքնիշխանության և ազգային շահերի պաշտպանության երաշխավորումը: Դա համահունչ է նաև ՀՀ Սահմանադրության նախաբանով հռչակված ինքնիշխան պետության վերականգնման, հայրենիքի հզորացման ու բարգավաճման, սերունդների ազա-

տության, ընդհանուր բարեկեցության, քաղաքացիական համերաշխության վերաբերյալ համամարդկային արժեքներին Հայաստանի Հանրապետության հավատարմության վերաբերյալ դրույթների բովանդակությունից, ինչով պայմանավորված՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը որևէ սահմանափակում չի նախատեսում միջազգային ու տարածաշրջանային համագործակցության ու այն ապահովող կառույցների իրավաչափ գործունակության ապահովման հարցերում:

Այս խնդիրների հաշվառմամբ Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է նաև, որ Սահմանադրության թե՛ արժեքանությունից և թե՛ մի շարք կոնկրետ դրույթներից բխում են սահմանադրական հստակ պահանջներ, ինչպիսիք են՝ 1) պետական, ժողովրդական ու ազգային ինքնիշխանության երաշխավորումը, 2) միջազգային հարաբերությունների իրավահավասարությունն ու փոխշահավետությունը, 3) մարդու իրավունքների միայն այնպիսի հնարավոր սահմանափակումների նախատեսումը, որոնք համարժեք են միջազգային իրավունքի նորմերին ու սկզբունքներին, 4) Հայաստանի համար վերպետական մարմինների որոշումների գործողության հնարավորությունը միայն Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության շրջանակներում:

Ինչ վերաբերում է պետության ինքնիշխանությունն արտահայտող անկախության երաշխավորմանը, ապա դա նշանակում է, որ պետությունը հանրային իշխանության լիակատար կրողն է իր տարածքում և չի կարող ենթարկվել այլ պետությունների իշխանություններին կամ միջազգային կազմակերպությունների իրավագործությանը: Այսպես, ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր 2004 թվականի օգոստոսի 13-ի ՄԳՈ-502 որոշմամբ, 1998 թվականի հուլիսի 17-ին Հռոմում ստորագրված, Միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրության նախաբանի 10-րդ մասով, 1-ին հոդվածով և 105 հոդվածի դրույթներով ստանձնած պարտավորությունները ճանաչել է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը հակասող՝ դատապարտված անձանց ներպետական ընթացակարգով ներման իրավունքի և համաներման հնարավորության իրացումը բացառելու հիմքով:

Սահմանադրական դատարանը արձանագրել է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը, ի կատարումն ՀՀ Սահմանադրության նորմերով ստանձնված՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության երաշխիքների, չի կարող ստանձնել Սահմանադրությամբ չնախատեսված՝ մարդու իրավունքների սահմանափակման այնպիսի պարտավորություններ, որոնք նվազ բարենպաստ վիճակ կստեղծեն ՀՀ իրավագործության ներ-

www.journal.lawinsstitute.am

քո գտնվող անձանց համար՝ ՀՀ Սահմանադրությանը նախատեսված իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման առումով:

Հաշվի առնելով այն, որ Հայաստանի Հանրապետությունը պետք է ճանաչեր Միջազգային քրեական դատարանը՝ որպես ՀՀ ներպետական քրեական իրավագործության մարմինները լրացնող ինստիտուտ, ինչը նույնպես չի բխել ՀՀ Սահմանադրության 91-րդ և 92-րդ հոդվածներով ամրագրված նորմերի բովանդակությունից, ուստի այդ կապակցությամբ, Սահմանադրական դատարանը մեկնաբանվող որոշման մեջ կատարեց մի շարք եզրակացություններ, որոնք ունեն էական նշանակություն պետության ինքնիշխանության երաշխավորման համար դրանք են՝ ա) որ արդարադատության իրականացումը հանդիսանում է դատարանների բացառիկ իրավասությունը, բ) Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատություն իրականացնող դատարաններն են՝ ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանները, վերաքննիչ դատարանները և վճռաբեկ դատարանը, գ) ՀՀ Սահմանադրության տրամաբանության համապատասխան՝ չի նախատեսվում որևէ դրույթ, որը հնարավորություն կտար միջազգային պայմանագրով լրացնել ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված քրեական իրավագործություն իրականացնող դատական մարմինների համակարգը քրեական իրավագործության միջազգային դատական մարմնով՝ վտանգելով մասնակից պետության ինքնիշխանությունը:

Սահմանադրական դատարանն իր մեկ այլ՝ 2010 թվականի նոյեմբերի 16-ի ՄԳՈ-924 որոշմամբ կարևորեց ազգային արժույթի դերակատարությունը և այն դիտարկեց որպես պետական ինքնիշխանության հատկանիշ: Ըստ Սահմանադրական դատարանի գնահատման՝ պետությունը հասնում է իրականացվող դրամավարկային քաղաքականության և դրա շրջանակներում իրականացվող արժույթային կարգավորման, որի նպատակն է ապահովել ոչ միայն տնտեսական աճ, այլև պետության տնտեսական անվտանգությունը:

Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության վերաբերյալ սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայի վերլուծությունից բխում է, որ, Սահմանադրական դատարանն իր իրավական դիրքորոշումներն արտահայտելիս տվել է տարբեր ձևակերպումներ, օրինակ՝ «ինքնիշխանության անձեռնմխելիություն», «ինքնիշխանությունը որպես սահմանադրական կարգի սկզբունք», «ինքնիշխանության ապահովում», «ինքնիշխանության նկատմամբ հարգանք», «ինքնիշխանությանը սպառնացող վտանգ» և այլն:

Բոլոր դեպքերում ինքնիշխանության գերակա-

յությունը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում հանդիսանում է պետության անկախության հիմք, որը կարող է ընկալվել որպես սահմանադրական կարգի սկզբունք, համընդհանուր հարգման օբյեկտ, անձեռնմխելիության տարր և այլն: Միևնույն ժամանակ Սահմանադրական դատարանը ընդգծում է այդ հասկացությունների դիալեկտիկ միասնությունը:

Բացի այդ, Սահմանադրական դատարանի մեկնաբանությունների համակարգային վերլուծությունից կարելի է եզրահանգել, որ դրանք հանդիսանում են առաջին հերթին որպես ինքնիշխանության հասկացության բովանդակության տարբեր կողմեր, այնուհետև, նաև պետության անհրաժեշտ որակական հատկանիշ, որը բնութագրվում է որպես վերջինս սահմանադրաիրավական կարգավիճակի տարր:

Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետության պետականության հիմքը կազմում է իշխանության միասնական համակարգը: Դրանով իսկ դատարանը նախապատվությունը տալիս է պետության իշխանությունների տարանջատման ու միասնականության ընդհանրական սկզբունքի գաղափարին:

Միաժամանակ, ՀՀ Սահմանադրությանը համահունչ և, դրանով պայմանավորված, արժեքական նշանակություն է հաղորդվում միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում ունեցող սկզբունքներից մեկին՝ պետությունների ինքնիշխան հավասարության հարգմանը:

Այնուհետև, ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր որոշումներում քննության առարկա միջազգային պայմանագրի սահմանադրականության տեսանկյունից առանցքային նշանակություն է տվել պետությունների ինքնիշխան զարգացման սկզբունքով ղեկավարվելու պահանջին, որն ենթադրում է կամավորության ու փոխշահավետության վրա խարսխված պարտավորությունների ստանձնում և միաժամանակ այդ պարտավորությունների դադարման հնարավորության գործընթացի նախաձեռնում:

Սահմանադրական դատարանի կողմից դիտարկվող խնդրի համատեքստում ինքնիշխանության, որպես պետության անկախության հիմքի վերաբերյալ հիշատակված եզրակացություններն ունեն էական նշանակություն հայրենական սահմանադրական իրավունքի գիտության և սահմանադրական կարգավորումների զարգացման համար:

- ¹ Crieves F.L. Supranationalism and International Adjudication. Urbana.1969. P. 10.
² Клемин А.В. Суверенные права государства. М.: 2008, С. 48.
³ Леонтьев К.Н. Византизм и славянство. М.: 1992. С. 106.
⁴ Тинберген Я. Пересмотр международного порядка. М.: 1980. С. 85.
⁵ Конституции зарубежных государств. Сборник. Т. 1. М.: 2010.
⁶ Моисеев А.А. Суверенитет государства в международном праве. М.: 2009, С. 375.
⁷ Моисеев А.А. Նույն աշխ., էջ 362-363:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՀ Սահմանադրություն, Եր., 2005:
2. Конституции зарубежных государств. Сборник. Т. 1. М.: 2010, 656 с.
3. Клемин А.В. Суверенные права государства. М.: 2008, 344 с.
4. Леонтьев .Н. Византизм и славянство. М.: 1992. 288 с.
5. Моисеев А.А. Суверенитет государства в международном праве. М.: 2009, 375 с.
6. Тинберген Я. Пересмотр международного порядка. М.: 1980. 385 с.
7. Crieves F.L. Supranationalism and International Adjudication. Urbana.1969. P. 10.

Արամ Խաչատրյան

Аспирант кафедры юриспруденции академии
государственного управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Проблемы соотношений государственного суверенитета и надгосударственности международной организации и их решения в практике конституционного правосудия республики Армения

В статье проанализированы проблемы соотношений государственного суверенитета и надгосударственности международной организации, предложены их решения в контексте практики конституционного правосудия Армении. В работе автором исследованы существенные стороны надгосударственности, также проанализированы основные признаки суверенитета в контексте правовых позиций конституционного суда Армении.

В настоящей статье в результате исследования автором предложены практические рекомендации о приоритетности суверенитета как основы независимости государства, и что аксиологическое значение данной категории составляет принцип международного права по уважению суверенных равноправий государств.

Ключевые слова: суверенитет, надгосударственность, практика конституционного правосудия, соотношение государственного суверенитета и надгосударственности.

Aram Khachatryan

Post-graduate of the Administration Academy
of the Republic of Armenia

SUMMARY

The Main Problems of Correlation between State Sovereignty and International Organization's Overstate System. The Solutions within the Practice of the Constitutional Justice of RA

The article analyzes the main problems of the correlation between state sovereignty and international organization's overstate system and proposes the solutions in the context of the practice of RA Constitutional Justice.

In the article overstate system's characteristics are studied by the author. The analysis of sovereignty main characteristics in the legal position's frame of the Constitutional Court of RA is discussed in the article.

During the article's research, the author comes to the conclusion that supremacy of sovereignty is the basis of state independence. Simultaneously, this independence makes the principle of the general recognition of international law – the respect towards the equality of states' sovereignty valuable.

Keywords: sovereignty, overstate system, practice of Constitutional Justice, correlation between sovereignty and overstate system.

ՎԱՀԱՆ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային
ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

**ՊՐՈԲԱՅԻԱՅԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԴՐՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՋԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐԻ,
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Այս հոդվածում ձևակերպված է պրոբացիայի ծառայության ներդրման հիմնախնդիրներն ու անհրա-
ժեշտությունը՝ ինչպես այդ ինստիտուտի պատմական զագացումների համատեքստում, այնպես էլ մի-
ջազգային իրավական կարգավորումների և արտասահմանյան երկրների փորձի հաշվառմամբ:

*Հիմնաբառեր- պրոբացիա, պրոբացիայի ծառայություն, այլընտրանքային պատիժ, միջազգային
փորձ, միջազգային իրավական կարգավորում:*

Ժամանակակից աշխարհի առաջադեմ փորձը վկայում է պրոբացիայի ծառայության կարևորու-
թյան ու անհրաժեշտության մասին: Ազատագրկու-
մից բացի այլընտրանքային պատիժների քաղա-
քակիրթ համակարգի ներդրումը մի կողմից, հնա-
րավորություն կտա սահմանել իրավախախտում
կատարած անձանց համար այլընտրանքային
պատիժների ավելի մարդասիրական և առաջադի-
մական եղանակներ, մյուս կողմից, երաշխավորել
պատժի անխուսափելիության սկզբունքի արդյու-
նավետ իրացումը՝ հնարավորություն տալով ուղղել
և վերադաստիարակել առավել ևս ոչ ծանր ու
առանձնապես ծանր հանցագործություն կատա-
րած անձին առանց ազատագրկման այլընտրան-
քային պատժի կիրառման միջոցով:

Այս համակարգի ստեղծման հիմնական գրա-
վականներից մեկը հենց Հայաստանի Հանրապե-
տությունում պրոբացիայի ծառայության համա-
կարգի ներդրումն է՝ միջազգային իրավական կար-
գավորումներով սահմանված չափորոշիչների և մի-
ջազգային փորձի հաշվառմամբ:

Այլ ընտրանքային պատժի կիրառում իրակա-
նացնող պրոբացիայի ծառայությունը հանդիսա-
նում է ժամանակակից պետությունների իրավա-
կան համակարգերի կարևորագույն ինստիտուտ-
ներից: Թերևս, անհրաժեշտ է նշել, որ, ինչպես Հա-
յաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ
առանձին երկրներում դեռևս այն չի ներդրվել, սա-
կայն, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ այդ ինստի-
տուտի ներդրումն առավելապես պայմանավորված
է հենց այդ երկրների իրավական միջավայրի և
ավանդույթների առկայությամբ, որոնք էական ազ-
դեցություն են ունենում ոչ միայն այդ ինստիտուտի
ձևավորման և զարգացման, այլև դրա արդյունա-

վետ կիրառման պայմանների վրա:

Հետևաբար, տվյալ ինստիտուտի էությունն
անհրաժեշտ է բացահայտել արտասահմանյան
երկրների իրավական կարգավորումների համեմա-
տական վերլուծության ու գիտական մոտեցումնե-
րի համադրման, ինչպես նաև պատմական զար-
գացման համատեքստում դրա օբյեկտիվ միտում-
ների հետազոտման համատեքստում:

Այսպես, արտասահմանյան երկրներում պրո-
բացիայի կամ համանման այլ ծառայության ի
հայտ գալը պայմանավորված է այլընտրանքային
պատժի կիրառման կամ պայմանական դատա-
պարտման հետ: Դրա՝ որպես քրեաիրավական
ինստիտուտի գիտական մշակումը սկսվել է XIX
դարի վերջերին¹: Իհարկե, այդ դարաշրջանում
բանտային ազատագրկումները ուղեկցվել են
դրանց կիրառման նկատմամբ հասարակական
ընդվզումներով, այնուամենայնիվ, գիտական հե-
տազոտությունները վկայում են, որ դեռևս այդ ժա-
մանակահատվածից սկսած կարևոր նշանակու-
թյուն են տրվել այլընտրանքային պատժի կիրա-
ռումն կամ պայմանական դատապարտումն իրա-
կանացնող ծառայությունների գործունեության
հիմնախնդիրներին:

Սկզբնական շրջանում գիտական հանրության
շրջանակներում առաջ քաշվեց այն թեզը, ըստ որի՝
ա) ազատագրկում կիրառելը ցանկացած կերպ չի
համապատասխանում պատժի նպատակներին, բ)
այն չունի որևէ զսպողական նշանակություն, գ)
առավել հաճախ այն նեգատիվ ազդեցություն է ու-
նենում դատապարտվածների վրա և դ) նման պա-
տասխասանավորության կիրառումն ինքնին անն-
պատակ ու ավելորդ պատժատեսակ է հանդիսա-
նում²:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գերմանացի իրավագետ Ֆրանց Ֆոն Լիստի կարծիքով, եթե բանտում հանցագործին երկարաժամկետ պահելը դառնում է նրա համար սովորական երևույթ, ապա կարճաժամկետ ազատազրկումն անօգուտ է, նույնիսկ ավելի խորքային վնաս է պատճառում իրավակարգին, քան անպատժելիությունն ընդհանրապես: Այսինքն, մի դեպքում ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար ազատազրկումը հանդիսանում է կանխարգելիչ միջոց, իսկ մեկ այլ դեպքում նվազ ծանրության կամ միջին ծանրության հանցագործությունների համար ազատազրկումը դառնում է ոչ միայն անհմաստ, այլև այն վնասներ է պատճառում պետությանը, հասարակությանը, ընտանիքներին և չի նպաստում արդարադատության բուն բովանդակության կենսագործմանը:

Այդ ժամանակներից սկսած պրոբացիայի կամ նմանատիպ ծառայությունների գոյության անհրաժեշտությունը չի կորցրել իր արդիականությունը նաև մեր օրերում:

Այս հարցն իր պատմական զարգացումների համատեքստում օրակարգային քննարկման է ենթարկվել դեռևս Լոնդոնի 1872 թվականի, Սանկ-Պետերբուրգի 1890 թվականի և Հռոմի 1885 թվականի Բանտային միջազգային կոնգրեսներում, ինչպես նաև Բրյուսելի 1889 թվականի Միջազգային իրավունքի միության համագումարում⁴: Հենց նման լայնածավալ ու բուռն բանավեճերը բերեցին նրան, որ այլընտրանքային պատժամիջոցներ կիրառող մարմինների անհրաժեշտությունը կարևորվեց, հատկապես կանանց, անչափահաս երեխաների, հաշմանդամություն ունեցող անձանց, տարեցների և առաջին անգամ ոչ ծանր կամ ոչ էլ առանձնապես ծանր հանցագործություն կատած անձանց հիմնախնդիրը այդ ժամանակաշրջանի տրամաբանությանը համահունչ:

Եվ այդ հիմնախնդրի լուծման անհրաժեշտությամբ պայմանավորվեց հենց XIX դարում մեծ ինստիտուտների ներդրումը, որոնց կազմակերպման հիմքում դրվեց այն գաղափարը, ըստ որի, պատժի՝ սոցիալական արդարության վերականգնման նպատակով իրավախախտների նկատմամբ ազատազրկման կիրառումը խիստ անընդունելի է, հատկապես հանրության համար նվազ վտանգավորություն ունեցող արարքների մասով:

Այնուամենայնիվ, հարկ է նկատել, որ մասնագիտական գրականության մեջ տարբեր կերպ են ներկայացվում այդ ինստիտուտի բնույթը: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն դիտարկումը, որ սկզբնական շրջանում հենց եվրոպական երկրներում պրոբացիայի ծառայությունը ընկալվում էր որպես հանցանք կատարած անձանց

բարեգործական և կրոնական կազմակերպությունների կողմից պատիժ իրականացնելու միջոց, որոնց գործունեությունը հետագայում կանոնակարգվեցին և ներառվեցին քրեական արդարադատության օրենսդրությունում⁶:

Արդյունքում այն երկրներում, որտեղ պրոբացիայի ծառայությունը կայացել է, ուշադրություն է դարձվում ոչ թե անձի կողմից կատարված արարքի հանրության համար վտանգավորության հիմնահարցին, այլ այն սոցիալական և քրեածին խնդիրներին ու հանգամանքներին, որոնցով պայմանավորված է հենց անձի հանցածին վարքագիծը:

Այնուհետև, XX դարի 70-80 թվականներին Եվրոպական երկրներում նույնպես առանձնակի կարևորվեցին ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլընտրանքային պատժի կիրառման հիմնախնդիրները⁷: Հատկապես ազգային օրենսդրության առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ առաջադրվեցին այլընտրանքային պատժների կիրառման բազմազան տարբերակներ: Այսպես, Շվեյցարիայում, Մեծ Բրիտանիայում փորձարկվեցին, այնուհետև օրենսդրությամբ ամրագրվեցին այսպես կոչված՝ «հասարակական աշխատանքները» (community service):

Այս օրինակին հետևեցին եվրոպական շատ երկրներ: Օրինակ, Ֆրանսիայում 1983 թվականի հունիսի 10-ին ընդունվեց հասարակական աշխատանքների կիրառման վերաբերյալ օրենքը: Իսկ Լյուքսեմբուրգի 1986 թվականի «Դատավճռի կատարումը կասեցնելու, հետաձգելու և պրոբացիայի մասին» օրենքով նախատեսվեց, որ դատապարտյալի նկատմամբ կարող է կիրառվել ազատազրկման փոխարեն այլընտրանքային պատժ, եթե առկա է դատապարտյալի համաձայնությունը: Այս ակտով նախատեսվում է նաև ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլ բնույթի այլընտրանքային պատժների կիրառման հնարավորություն՝ պրոբացիայի ծառայությանը վերապահելով վերասոցիալականացման գործառույթ: Իսկ Ավստրիայում 1987 թվականին քրեական օրենսդրության մեջ կատարված փոփոխությունների արդյունքում հանցագործության հետաքննության փուլում ներդրվեց «նախնական պրոբացիայի ինստիտուտը» որպես պրոբացիայի այլընտրանքային տեսակ:

Անցյալ դարաշրջանում Լեհաստանի քրեական քաղաքականության իրականացման կարևոր տարրերից էր նաև ազատազրկման հետ չկապված պատժների կիրառման նոր մեթոդների ներդրումը: Այդ առումով, նույն դարաշրջանի 90-ական թվականներին ներդրվեց արբիտրաժը, որի գործունեության արդյունքում դատախազի և դատապարտյալի միջև ձեռք էր բերվում համաձայնություն՝ վերջի-

նիս նկատմամբ այլընտրանքային պատժատեսակ կիրառելու մասով:

Այնուհետև, Շվեդիայում 1988 թվականի հունվարի 1-ին ուժի մեջ մտած օրենքով ներդրվեց այսպես կոչված «բուժում պայմանագրով» պրոբացիայի ձևը: Այս պրոբացիայի կիրառման հիմքում դրվեց այն գաղափարը, ըստ որի, եթե թմրամոլ դատապարտյալը համաձայնվում է այն պայմանով, որ ազատության մեջ գտնվելով նա կբուժվի, ապա այդ դեպքում՝ դատարանը ազատագրվման փոխարեն նախատեսում է այլընտրանքային պատժատեսակ: Ընդ որում, թմրամոլության բուժման տեղն ու կարգը որոշվում է դատապարտյալի և դատախազի փոխհամաձայնությամբ:

Իտալիայում ազատագրվման հետ չկապված պատժատեսակ է տնային կալանքը: Այդ պատժատեսակը կիրառվում է բացառապես հաշմանդամների, ծեղրների, անչափահաս երեխաներ ունեցող կանանց, հղի կանանց և հիվանդություն ունեցող անձանց նկատմամբ:

Չեխիայի քրեական օրենսդրությամբ 1990-ական թվականներին ներդրվեց այլընտրանքային պրոբացիայի այնպիսի ինստիտուտներ, որոնց վերահսկողական գործունեությունն ուղղված էր քրեական հետապնդումից պայմանականորեն ազատվածների, պատիժ չկիրառված և այլընտրանքային այլ պատժով կիրառված անձանց վարքագծի կանոններին հետևելուն⁸:

Պրոբացիայի ծառայության արդյունավետության ապահովման կարևոր երաշխիքներից է այդ ծառայության գործառույթների սահմանումը: Այսպես, մասնագիտական գրականության մեջ առանձնացվում են եվրոպական երկրների պրոբացիայի ծառայության հիմնական և առանցքային համարվող հետևյալ գործառույթները. ա) հասարակական աշխատանքների կատարման կազմակերպում, բ) անձի վերաբերյալ սոցիալական հետգոտության իրագործում, գ) պրոբացիայի, որպես այլընտրանքային պատժի կիրառման կազմակերպում, դ) պայմանական դատապարտված անձանց վարքագծի կանոնների պահպանման նկատմամբ վերահսկողության իրականացում, ը) անձանց հատուկ մասնագիտական կրթության ուսուցման կամ վերապատրաստման դասընթացների կազմակերպում, ե) ընդհանուր և անհատական բնույթի կանխարգելիչ միջոցների կիրառում, զ) մեդիացիայի (հաշտության) գործընթացների և հանցագործության գոհերի պաշտպանության կազմակերպում և այլ գործառույթներ⁹: Ընդ որում, որպես կանոն, այս գործառույթներով օժտված են այն ծառայությունները, որոնք պետական կառավարման համակարգում հանդիսանում են որպես ինքնուրույն մարմին-

ներ¹⁰:

Այնուամենայնիվ, ինչպես ցույց է տալիս եվրոպական երկրների պրոբացիայի ծառայությունը կարգավորող օրենսդրության վերլուծությունը, դրանցում ամրագրված նորմերը համահունչ են Եվրոպայի Խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից անդամ-պետություններին ուղղված CM/Rec 2010/1 հանձնարարականով ընդունված պրոբացիայի կանոններին և գործնականում բոլոր երկրները ձգտում են ներդաշնակեցնել իրենց ազգային օրենսդրության նորմերը միասնական իրավական այդ չափորոշիչների հետ:

Միաժամանակ, պրոբացիայի ծառայության իրավական ապահովման և հիմնարար սկզբունքների կարգավորման տեսակետից անհրաժեշտ է հաշվի առնել միջազգային ժամանակակից կարգավորումների դերն ու նշանակությունը պետությունների իրավական համակարգի մշակման գործում:

Նախ, անհրաժեշտ է կարևորել Միավորված Ազգերի Կազմակերպության Գլխավոր վեհաժողովի կողմից 1990 թվականի դեկտեմբերի 14-ին ընդունված «Ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների վերաբերյալ նվազագույն կանոնների մասին» թիվ 45/111 բանաձևը, որը հայտնի է «Տոկիոյի կանոններ» անվանումով: Այս բանաձևով ամրագրված կանոնները բովանդակում են ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլընտրանքային պատիժների կիրառության հիմնական սկզբունքները, իրավական երաշխիքները և նպատակաուղղված են ապահովելու հասարակության ակտիվ մասնակցությունը արդարադատության իրականացմանը՝ խթանելով ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլընտրանքային պատժի կիրառությունը:

Մասնավորապես, բանաձևի 3-րդ կետով ամրագրված դրույթների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ՝ ա) ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլընտրանքային պատժի կիրառման մասին որոշման ընդունումը վերապահված է դատարանին կամ իրավասու մարմնին միայն իրախախտում թույլ տված անձի դիմումի առկայության դեպքում, բ) եթե ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլընտրանքային պատժի կիրառման նախաձեռնությունը ցուցաբերում է իրավասու մարմնին, ապա այդ դեպքում անհրաժեշտ է իրավախախտում թույլ տված անձի համաձայնությունը, գ) ազատությունից զրկելու հետ չկապված այլընտրանքային պատժի և դրա ապահովման ու կիրառման մեխանիզմները պետք է սահմանվեն բացառապես օրենքով, դ) իրավախախտում թույլ տված անձին պետք է վերապահել իր կողմից ազա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տություներից գրկելու հետ չկապված այլընտրանքային պատիժ կիրառելու մասով իրավական պաշտպանության իրավունք և այլն:

Այս բանաձևի կարևորությունը կայանում է նաև նրանում, որ ազատությունից գրկելու հետ չկապված պատիժների կիրառումն ապահովող անձնակազմին ներկայացվող պահանջների շրջանակում կարևորվում է նրանց մասնագիտական ու բարոյահոգեբանական բարձր պատրաստվածությունը, սոցիալական երաշխիքների նախատեսումը և այլն:

Պրոբացիայի ծառայության հետ կապված մի շարք սկզբունքային հարցեր կարգավորվել են նաև Եվրոպայի Խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից անդամ-պետություններին ուղղված Rec (2010)1 հանձնարարականով «Պրոբացիայի մասին Եվրոպայի խորհրդի կանոններ» վերտառությամբ: Այն յուրահատուկ ուղեցույց է պետությունների կողմից դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինների ստեղծման ու պատշաճ գործունեության մասին: Նշված կանոնները կիրառելի են նաև այլ կազմակերպությունների նկատմամբ այնքանով, որքանով պրոբացիայի ծառայության խնդիրները ծառայողի կողմից իրականացնելիս՝ վերջինս կարող է փոխհարաբերվել պետական և այլ կազմակերպությունների հետ:

Այս հանձնարարականի կարևոր ու սկզբունքային հարցադրումներից է նաև այն, որ պրոբացիան դիտարկվում է որպես պետական իշխանության մարմինների պարտականություն, մույնիսկ այն դեպքերում, երբ այդ ծառայությունն իրականացնում են այլ կազմակերպությունները կամ կամավորները (կետ 9):

Անհրաժեշտ է կարևորել այն հանգամանքը, որ նշված կանոնները չեն գործում և չեն կարող գործել ինքնուրույն և առանձին վերցրած, քանի որ դրանք խիստ փոխկապված են անդամ-պետություններին ուղղված իրավական այլ երաշխավորություններով, հանձնարարականներով ու առաջարկություններով: Դրանք, ի վերջո, միջազգային իրավական յուրօրինակ հանձնարարականներ են այդ պետությունների, այդ թվում Հայաստանի Հանրապետության համար՝ ելնելով նրանց ինչպես իրավակիրառ պրակտիկայի, այնպես էլ իրավաբաղաբական համակարգի առանձնահատկություններից: Այս առումով, հիշատակված Կանոնները ևս ամրագրում են, որ դրանք անհրաժեշտ է մեկնաբանել «Այլընտրանքային պատիժների և միջոցների մասին» եվրոպական կանոնների վերաբերյալ թիվ Rec (92)16 երաշխավորության համատեքստում (մաս I): Ավելին, նշված կանոններին լրացնում են «Պատիժների

կամ միջոցների կատարման հետ առնչվող անձնակազմի վերաբերյալ» թիվ Rec (97)12, «Քրեական գործերով միջնորդության վերաբերյալ» թիվ Rec (99)19, «Այլընտրանքային պատիժների և միջոցների մասին եվրոպական կանոնների իրականացումը բարելավելու վերաբերյալ» Rec (2000)22, «Պայմանական ազատման (պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման) վերաբերյալ» Rec (2003) 22, «Քրեակատարողական հիմնարկների վարչակազմի կողմից ցմահ ազատազրկվածների և երկարաժամկետ ազատազրկվածների պատժի կրումը կազմակերպելու վերաբերյալ» Rec (2003)23, «Եվրոպական բանտային կանոնների վերաբերյալ» Rec (2006)2, «Կալանավորման, դրա կիրառման պայմանների և չարաշահման դեմ երաշխիքների վերաբերյալ» Rec (2006)13 հանձնարարականների համապատասխան դրույթները, որոնք պետք է մեկնաբանվեն և հետագայում կիրառման ենթարկվեն հենց թվարկված փաստաթղթերի համատեքստում: Այսինքն, պրոբացիայի ծառայության համակարգին առնչվող և ձևավորվող օրենսդրությունը պետք է մի կողմից հաշվի առնի միջազգային իրավական կարգավորումների պահանջները, իսկ մյուս կողմից՝ այն, հիմք ընդունելով, զարգացնի ներպետական օրենսդրությունը:

Ներկայումս գրեթե բոլոր եվրոպական երկրներում պրոբացիայի ծառայության վերաբերյալ օրենսդրական դրույթները նախատեսված են քրեական և քրեական դատավարական օրենսդրությամբ (Բելգիա, Էստոնիա, Չեխիա, Ֆրանսիա, Հունգարիա, Լատվիա, Մոլդովա, Հոլանդիա, Նորվեգիա, Շվեդիա, Շվեյցարիա, Ռումինիա) կամ առանձին իրավական ակտերով (Իռլանդիա, Մեծ Բրիտանիա): Կան նաև երկրներ, որտեղ քրեական արդարադատության համակարգում պրոբացիայի ծառայության դերը նախատեսված է միայն քրեական դատավարության օրենսգրքով:

Թերևս, այդ իմաստով անհրաժեշտ է հաշվի առնել առանձին երկրներում պրոբացիայի ծառայության ինստիտուցիոնալ կամ առանձին օրենսդրությամբ կանոնակարգման հնարավորությունն ու կարևորությունը: Ելնելով վերոգրյալից՝ միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ պրոբացիայի ծառայության տարբեր կերպ իրավական կարգավորումներն այս ամենից չեն փոխում այդ ծառայության բովանդակությունը, ինչպես նաև պրոբացիայի ծառայողի իրավական կարգավիճակը:

Այս առումով, Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորված կամ ձևավորվելիք օրենսդրությունը ևս կոչված է կարևորելու պրոբացիայի գործունեության նշանակությունը, այդ թվում՝ միջազգային իրավական կարգավորումների ու փորձի

www.journal.lawinsstitute.am

համատեքստում:

Միջազգային ներպետական օրենսդրությունը վերլուծելիս աներկբայորեն գալիս ենք այն եզրահանգման, որ ցանկացած պետական մարմնի համար կարևոր խնդիր ու պահանջ է դիտարկվում տվյալ մարմնի պետաիրավական կարգավիճակի հստակ սահմանումը և այդ կարգավիճակի տարրերի վերլուծությունը, քանզի հենց պետական մարմնի կարգավիճակի սահմանմամբ է անհրաժեշտ պարզել դրա գործունեության շրջանակների առանձնահատկությունները:

Ընդհանրացնելով և հաշվի առնելով միջազգային կարգավորումների վերլուծությունը և փորձը՝ կարելի է ներկայացնել պրոբացիայի ծառայության կազմակերպարավական բնույթի նախնական հետևյալ գործընթացները.

1) սահմանել հանրային այն ոլորտները, որոնց շրջանակներում իրականացվում է պրոբացիայի գործունեությունը կամ առնչվում է այդ ծառայության հետ,

2) մշակել և ընդունել պրոբացիայի ծառայության կազմակերպման, գործունեության կարգն ու երաշխիքները սահմանող օրենսդրությունը՝ հաշվի առնելով այդ ոլորտի առանձնահատկությունները,

3) օրենսդրական կարգավորումների միջոցով սահմանել այդ ծառայության լիազորությունների, նպատակների, խնդիրների, գործառույթների ու պատասխանատվության շրջանակները և սահ-

մանները,

4) սահմանել պրոբացիայի ծառայության և պետական այլ մարմինների, կազմակերպությունների ու անձանց միջև փոխհարաբերությունների առանձնահատկությունները, իրավական կարգավորման ոլորտներն ու սահմանները,

5) սահմանել պրոբացիայի ծառայության գործունեության օբյեկտները և սուբյեկտները, ինչպես նաև այլ գործոններ, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն պրոբացիայի ծառայության կազմակերպման և արդյունավետ գործունեության համար:

Համադրելով կարելի է եզրահանգել, որ չնայած այն հանգամանքին, որ իրավական տեսանկյունից առկա են ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների կիրառման տարբեր ձևեր ու եղանակներ, այդուհանդերձ, պրոբացիայի ծառայությունը նոր ինստիտուտ է, որի գործունեությունն ուղղված պետք է լինի ազատագրկման հետ չկապված այլընտրանքային պատժի՝ որպես յուրահատուկ համերաշխության ու կանխարգելիչ միջոցի կիրառմանը:

¹ Տե՛ս Անհրաժեշտ է նշել, որ այլ ընտրանքային պատժի կիրառումն ու պայմանական դատապարտման իրականացումն ունեն շատ ավելի վաղ դրսևորումներ, որոնք, սակայն, հասկանալի պատճառներով միշտ չէ, որ հին հասարակարգերում ենթարկվել են հստակ իրավական կանոնակարգման: Մասնավորապես, դեռևս ստրկատիրական, ապա նաև ֆեոդալական հասարակարգերում կատարված հանցագործությունների համար՝ բացի ազատագրկումից, կիրառվում էին նաև հարկադիր աշխատանքի և դրամային կամ ապրանքային տույժի պատժատեսակներ:

² Տե՛ս Шатанкова Е.Н. Условное осуждение и пробация за рубежом: сравнительно-правовой анализ, дисс., канд. юрид. наук, М.: 2008, С. 13-14.

³ Տե՛ս Ф.Лист. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление, М.: 2004. С. 38.

⁴ Տե՛ս Шатанкова Е.Н. Նույն աշխ. էջ. 14:

⁵ Տե՛ս Չնայած այն հանգամանքին, որ պրոֆեսոր Ա.Ա. Պիոնտկովսկու կարծիքով այդ ինստիտուտն առաջին անգամ ձևավորվել է 1869 թվականին Հյուսիսային Ամերիկայում, սակայն առանձին իրավագետների պնդմամբ, նման հաստատություններ առաջին անգամ ստեղծվել են Անգլիայում 1820 թվականին, ինչը պայմանավորել է այն հիմնավորման հետ, որ պայմանական ազատագրկման առաջին դրսևորումները տեղ են գտել այդ երկրում:

⁶ Տե՛ս Хуторским Н.Б. Международные стандарты и организация деятельности службы пробации за рубежом //

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Материалы Международной конференции: «Развитие пенитенциарной системы в Кыргызской Республике: результаты, проблемы и перспективы». Бишкек, 2003, С.45.

⁷ St'u Дворянское И.В., Сергеева И.В., Баталии Д.Е. Применение альтернативных видов наказания в Западной Европе, США и России (сравнительно-правовое исследование). М.: 2004. С. 75-77.

⁸ Նույն աշխ. մեջ, էջ 77:

⁹ St'u Van Kalmhout A. Report for the PC-CP meeting.- 11 December 2007. - P. 14-15.

¹⁰ St'u Մասնավորապես, Մեծ Բրիտանիայի, Հունգարիայի, Գերմանիայի, Դանիայի, Իռլանդիայի, Ֆրանսիայի և այլ երկրների պրոբացիայի ծառայություններն ինքնուրույն մարմիններ են և չեն ներառվում քրեակատարողական մարմինների կառուցվածքում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հայաստանի Հանրապետությունում պրոբացիայի ծառայության ներդրման վերաբերյալ հայեցակարգը, <http://www.moj.am/>
2. Дворянское И.В., Сергеева И.В., Баталии Д.Е. Применение альтернативных видов наказания в Западной Европе, США и России (сравнительно-правовое исследование). М.: 2004. 277 с.
3. Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление, М.: 2004. 238 с.
4. Материалы Международной конференции: «Развитие пенитенциарной системы в Кыргызской Республике: результаты, проблемы и перспективы». Бишкек, 2003, 434 с.
5. Van Kalmhout A. Report for the PC-CP meeting.- 11 December 2007. P. 115.

Ваган Багдасарян

Аспирант Европейской региональной образовательной академии

ՐԵԶԻՍԵ

Проблемы внедрения службы пробации в контексте ее исторического развития, международно-правового регулирования и исследования международного опыта

В статье сформулированы проблемы и необходимость внедрения службы пробации как в контексте ее исторического развития, так и с учетом международно-правового регулирования и опыта зарубежных стран.

Ключевые слова: пробация, служба пробации, альтернативное наказание, международно-правовое регулирование, международный опыт.

Vahan Baghdasaryan

Post-graduate of the European Regional Educational Academy

SUMMARY

Probation services investment in the research context of historical developments, international legal regulations and international experience

In this article the probation service's investment problems and necessity in the context of the institute's historical developments as well as international legal regulations and the experience of the foreign countries are formulated.

Keywords: probation, probation service, alternative punishment, international legal regulation, international experience.

ԱՐՏԱՇԵՍ ԲԱՍԵՆՑՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ «Փորձաքննությունների ազգային բյուրո» ՊՈԱԿ
Ձգաբանական փորձաքննությունների բաժնի պետ

ԷԴՈՒԱՐԳ ՇԱԼՁՅԱՆ

Դեպքի վայրի փորձաքննությունների բաժնի պետ

ՎԱՍՊՈՒՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՎԼԱԳԻՄԻՐ ԱՂԱՆԻԿՅԱՆ

ԱՇՈՏ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

Դատական փորձագետներ

**ԿԱՐՃԱՓՈՂ ՀՐԱՉԵՆԻՑ ԿԱՏԱՐՎԱԾ ԿՐԱԿՈՑԻ
ՏԱՐԱԾՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇՄԱՆ ԴԵՊՔԻ ՎԱՅՐԻ
ՉՆՆՈՒԹՅԱՆ, ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՆՇԱՆԱԿՄԱՆ
ԵՎ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Դեպքի վայրը տարածության մեջ այն հատվածն է, որտեղ տեղի է ունեցել հանցագործությունը: Հրազենի կիրառմամբ կատարված հանցագործություններով դեպքի վայրի տեղազննությունը այնպիսի քննչական գործողություն է, որն արտահայտվում է գործի համար նշանակություն ունեցող փաստական տվյալներ հայտնաբերելու և ամրապնդելու նպատակով, ինչպես նաև դեպքի վայրի և դրա նյութական հետքերի անմիջական ուսումնասիրման մեջ:

Դեպքի վայրի պահպանումը և տեղազննությունը անհետաձգելի քննչական գործողություններ են, քանի որ դրա հապաղումը կարող է հանգեցնել դեպքի վայրի անվերականգնելի փոփոխությունների:

Հրազենի կիրառման հետ կապված գործերով դեպքի վայրի պահպանման և դրա հետագա տեղազննության ժամանակ պահանջվում են ոչ միայն քրեագիտական մշակում անցած դեպքի վայրի զննության ընդհանուր դրույթների կիրառում, նաև այլ գիտությունների բնագավառների հատուկ գիտելիքների կիրառում:

Հրազենի կիրառմամբ հանցագործություն կատարած անձը, անկախ իր կամքից, դեպքի վայրում թողնում է ոչ միայն հրազենի գործածության հետքեր, այլև մի շարք իրեղեն ապացույցներ:

Դեպքի վայրի ճիշտ պահպանման և դրա հետագա զննության արդյունքում այդ իրեղեն ապացույցները կարող են նպաստել հանցագործությունների բացահայտմանը:

Հիմնարարներ - դեպքի վայր, զննակ, կարճափող, փորձաքննություն, պարկուճ:

Կրակոցի հետ կապված գործերի քննության հաջողությունը մեծապես կախված է դեպքի վայրի ճիշտ պահպանումից և քննչական գործողությունների հմուտ, ձեռնհաս անցկացնելուց և առաջին հերթին դեպքի վայրի մանրակրկիտ տեղազննությունից:

Քննչական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դեպքի վայրի պահպանման և զննության ժամանակ առավել բարդություն են ներկայացնում այն դեպքերը, երբ որպես հանցագործության գործիք կիրառվել է հրազեն: Հրազենի կիրառման հետ կապված գործերով դեպքի վայրի պահպանման և դրա հետագա տեղազննության ժամանակ պահանջվում են ոչ միայն քրեագիտական մշակում անցած դեպքի վայրի զննության ընդհանուր դրույթների կիրառում, այլ նաև այլ գիտությունների բնագավառների հատուկ գիտելիքների կիրառում:

Ինչպես արդեն նշվել է, կրակոցի հետ կապված գործերով դեպքի վայրի տեղազննությունը

հանդիսանում է քննչական գործողություն, որն արտահայտվում է դեպքի վայրի պարագայի և դեպքի նյութական հետքերի անմիջական ուսումնասիրման մեջ՝ գործի համար նշանակություն ունեցող փաստական տվյալներ հայտնաբերելու, ֆիքսելու և առգրավելու նպատակով:

Ընդհանուր առմամբ դեպքի վայրի պահպանությունը և մասնավորապես հրազենից առաջացած վնասվածքների պահպանումը շատ մեծ նշանակություն ունի դատաձգաբանական փորձաքննությունների կատարման ժամանակ: Տարիների ընթացքում հրազենի կիրառմամբ կատարված հանցագործությունների դեպքի վայրերի զննությունների, ձգաբանական և քիմիական փորձաքննությունների կատարման առանձնահատկություններից ելնելով, ինչպես նաև հաշվի առնելով դեպքի վայրում դեպքի պարագաների թե՛ քննչական և թե՛ փորձագիտական եղանակով վերականգման արդյունքները թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ դեպքի վայրի պատշաճ պահպանման դեպքում հավասար

տիրության բարձր աստիճանով լուծվում են փորձաքննությանը առաջադրված շատ հարցեր:

Հրագների կիրառմամբ բռնի մահվան դեպքի վայրի զննության ժամանակ քննիչին պետք է հետաքրքրի այն հարցը, թե կոնկրետ դեպքում տեղի է ունեցել սպանություն¹, ինքնասպանություն², թե³ դժբախտ պատահար: Քննիչը, կատարելով դեպքի վայրի զննություն, պետք է ձգտի հայտնաբերել այնպիսի տվյալներ, որոնք կօգնեն ստանալ տվյալ հարցի պատասխանը: Իսկ վերջնականապես այս հարցը հնարավոր է լուծել միայն ամբողջ քննության ավարտից հետո, վկաների հարցաքննության, քննչական փորձարարությունների, տարբեր տեսակի փորձաքննություններ նշանակելու արդյունքում: Ուսումնասիրելով դեպքի վայրի պարագաները՝ քննիչը պետք է համադրի հայտնաբերված հետքերը և իրեղեն ապացույցները և դրա հիման վրա արդեն իսկ զննության ընթացքում առաջ քաշի և ստուգի հնարավոր վարկածները՝ փորձելով հայտնաբերել լրացուցիչ հետքեր և իրեղեն ապացույցներ: Քննչական պրակտիկան ցույց է տալիս, որ շատ հաճախ քննիչը հրապուրվում է մեկ վարկածով, որը ի հայտ է գալիս դեպքի վայրի զննության ժամանակ և հավաքում է միայն այն ապացույցները, որոնք հաստատում են այդ վարկածը: Դրա համար ավելորդ չի լինի մեկ անգամ ևս հիշեցնել, որ տեղագնություն կատարող անձը չպետք է կատարի շուտափույթ հետևություններ կատարվածի մասին՝ չնայած նրան, որ իրեն թվում է, թե իր առաջ քաշած վարկածը ճիշտ է:

Դեպքի վայրի զննության հաջող անցկացման համար պահանջվում է մանրակրկիտ նախապատրաստություն, որը բաղկացած է երկու փուլից.

1. նախապատրաստական միջոցառումներ, որոնք քննիչը իրականացնում է մինչ դեպքի տեղը մեկնելը,

2. նախապատրաստական գործողություններ, որոնք կատարվում են անմիջապես դեպքի տեղում:

Մինչ դեպքի տեղ մեկնելը քննիչը պետք է կատարի հետևյալ նախապատրաստական գործողությունները .

ա) նախնական ինֆորմացիա ստանա կատարված դեպքի մասին,

բ) միջոցներ ձեռնարկի դեպքի տեղի պահպանության ուղղությամբ,

գ) եթե տեղագնությունը ինչ-ինչ պատճառներով հետաձգվում է կամ ուշանում, անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել, որպեսզի հետքերը և իրեղեն ապացույցները պահպանվեն վնասումներից կամ ոչնչացումից: Չենք, պարկուճները և այլ առարկաներ, ինչպես նաև հետքերը, որոնք կարող են փչանալ մթնոլորտային տեղումներից. անհրաժեշտ է դրանք ինչ-որ բանով ծածկել: Դրա համար կարելի է օգտագործել դույլեր, արկղեր, տարբեր սարքերի տարրեր, պոլիմերային նյութից տոպրակներ և

սեղանի մոմլաթ. ընդ որում դրանք իրենց չափերով պետք է ավելի մեծ լինեն, քան ծածկվող առարկաները կամ հետքերը: Խորհուրդ չի տրվում զենքը, պարկուճները և այլ իրեղեն ապացույցներ ծածկելու համար օգտագործել քիմիական նյութերի տարրեր, քանի որ որոշ դեպքերում կարող է դժվարացնել քիմիական հետազոտությունը: Եթե կան կասկածանքներ, որ դեպքի վայրով կարող է անցնել ինչ-որ մի տրանսպորտի միջոց, ապա անհրաժեշտ է տեղադրել սահմանափակող նշաններ և կազմակերպել տրանսպորտի շրջանցիկ ճանապարհ,

դ) միջոցներ ձեռնարկի դեպքի տեղում օպերատիվ բնույթի անհրաժեշտ միջոցառումներ կազմակերպելու ուղղությամբ, օրինակ՝ այն դեպքում, եթե բժշկական օգնություն ցույց տալու համար դեպքի վայր է ներկայացել բժիշկը, անհրաժեշտ է նրան նախազգուշացնել, որ նրա կողմից չփչացվեն հետքերը և իրեղեն ապացույցները, ինչպես նաև չփոխվի տուժողի կողքին գտնվող զենքի, գնդակների, պարկուճների և այլ առարկաների տեղակայումը,

ե) լուծի տեղագնության մասնակիցների հարցը,

զ) նախապատրաստի անհրաժեշտ գիտատեխնիկական միջոցներ:

Դեպքի վայրի ճիշտ պահպանման դեպքում և ճիշտ կատարված գործողությունների արդյունքում ձգաբան փորձագետները հնարավորություն կունենան առավելագույնս ճիշտ պատասխանել քննիչի կողմից առաջադրված հարցերին:

Կրակոցների հերթականության և քանակի որոշումը ըստ արգելքի վրայի հետքերի

Կարճափող հրագներից կրակոցների հերթականության որոշումը հանդիսանում է ամենադժվար հարցերից մեկը, որի լուծումը տրվում է հավանականության տեսքով:

Կրակոցների կատարման հերթականությունը կարող են ցույց տալ.

• Օբյեկտի վրա առկա հրագենային միջանցիկ անցքերի ռադիալ ճաքերի բնութագիրը (ինչպիսիք են ապակին, հախճապակին, ոսկորը և այլն): Կրակոցների ռադիալ ճաքերը ավարտվում են նախորդ կրակոցների նույնանման ճաքերի վրա:

• Քսման գոտու ինտենսիվությունը. օրինակ՝ մաքրված (յուղված) զենքից կատարված կրակոցից քսման գոտու ինտենսիվությունը առաջին կրակոցի դեպքում ավելի քիչ է, քան հերթական կրակոցների դեպքում: Դա բացատրվում է նրանով, որ 2-րդ և հաջորդ կրակոցների դեպքում գնդակը, անցնելով փողի միջով, այնտեղից հավաքում է իր վրա ավելի շատ կրակոցի արդյունքներ, դրանք էլ նստում են արգելքի վրա:

• Չենքի յուղի հետքերի առկայությունը: Կրակոցային վնասվածքի շուրջ զենքի յուղի հայտնա-

բերումը պրակտիկորեն հնարավոր է միայն մաքրված գենքից կրակոցի դեպքում:

• Գնդակի վրա ակոսային հետքերի բնույթը:

Եթե փողանցքը ունեցել է համեմատաբար յուղի հաստ շերտ, այդ դեպքում համաձայն «յուղային սեպ» կոչվող էֆեկտի, առաջին կրակված գնդակի վրա ակոսային դաշտերի ինտենսիվությունը ավելի քիչ է, քան երկրորդ և հաջորդ գնդակներինը:

Կրակված պարկուճների հերթականությունը:

• Այս դեպքում կրակոցների հերթականությունը որոշվում է դեպքի վայրում պարկուճների տեղակայմամբ:

• Թմբուկի մեջ պարկուճների դասավորվածությունը, եթե թմբուկի դիրքը չի փոփոխվել:

• Վնասվածքի դասավորվածության բնույթը աստիճանակ-գնդացիորով կրակելու դեպքում:

• Չենքից կատարված կրակոցների քանակը կարելի է որոշել.

- գնդակային վնասվածքների թվով,

- դեպքի վայրում փամփուշտների, պարկուճների և գնդակների հայտնաբերման թվով նրանց հերթական համադրությունից հետո:

Բացի այս ամենից կրակոցների քանակը կարող է որոշվել կարճափող հրազենի մասերի վրա կրակոցի մրի նստվածության աստիճանով:

Արգելքի վրայից կրակոցի հետքերի իրագործման միջոցները

Վնասվածքների հետազոտման ժամանակ առաջին հերթին անհրաժեշտ է համոզվել, որ այն իրականում հանդիսանում է հրազենային վնասվածք: Սկզբունքորեն հրազենային վնասվածքին պատկանելությունը որոշվում է մորֆոլոգիական հատկանիշների ամբողջականությամբ, որը բնութագրական է կրակոցի տարբեր ֆակտորների ազդեցությամբ. այն է՝ «մինուս հյուսվածքի» առկայությունը, վերքային խողովակում արկի առկայությունը, քսման գոտին և մոտ տարածության կրակոցի հետքերը:

Դիակի արտաքին զննությունը դրա հայտնաբերման վայրում հանդիսանում է պարտադիր, և պետք չէ համարել, որ դետալային զննությունը կկատարվի դիախերձարանում դատաբժշկական հետազոտության ժամանակ, քանի որ դիակի վրա կարող են լինել որոշակի երևույթներ, որոնք ժամանակ անց կարող են փոփոխվել կամ կորչել: Այսպես, դիակի տեղափոխման ժամանակ կարող են անհայտանալ մուտքի և ելքի անցքերի բնորոշ հատկանիշները, օրինակ՝ հագուստի վրա առկա վնասվածքների տեսքը և եզրերի թելիկների ուղղվածությունը, չայրված վառողի մասնիկները և այլն, որոնցով կարելի է որոշել կրակոցի տարածությունը և ուղղությունը, ինչպես նաև լուծել հարցեր, որոնք գործի համար ունեն էական նշանակություն:

Չննելով մուտքի և ելքի վնասվածքները՝ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել դրանց ձևի, չա-

փերի, այրվածքի հետքերի առկայությանը, մրտավածությանը, ներդրված վառողի մասնիկների առկայությանը՝ քսման հետքերի և քերծվածքների տեսքով: Բոլոր վնասվածքները հագուստի և դիակի մարմնի վրա պետք է մանրամասն նկարագրվեն զննության արձանագրության մեջ և լուսանկարահանվեն մասշտաբային նկարահանման կանոններով:

Կրակոցի մոտ տարածության հետքերի և քսման գոտու հայտնաբերման համար կիրառվում են տարբեր մեթոդներ:

Ինֆրակարմիր ճառագայթներով զննում

Ինֆրակարմիր ճառագայթներով զննումն ու նկարահանումը հնարավորություն է տալիս հայտնաբերել կրակոցի լրացուցիչ ֆակտորների ազդեցության հետքերը. օրինակ՝ մուգ գույնի գործվածքակտորի, աղտոտված կամ արյունով ծածկված գործվածքակտորի դեպքում: Դա կապված է նրա հետ, որ ինֆրակարմիր ճառագայթները թափանցելով չորացած արյան, շատ ներկանյութերի միջով, անդրադարձվում են կաշվից և տեքստիլային գործվածքակտորից, միևնույն ժամանակ կլանվում են տարբեր մետաղների և ածխածնի կողմից: Կրակոցի մուրը, վառողի հատիկները, մետաղական մասնիկները, քսման գոտին, կլանելով ինֆրակարմիր ճառագայթները, դիտվում են գործվածքակտորի ֆոնի վրա մուգ մոխրագույն:

Ուլտրամանուշակագույն ճառագայթներով զննում

Օբյեկտների ճառագայթումը ուլտրամանուշակագույն ճառագայթներով բերում է նրա լյումինեսցենցիայի, որի ալիքի երկարությունը կապված է նյութի հատկանիշներից: Որպես ուլտրամանուշակագույն ճառագայթման աղբյուր կարող են ծառայել սնդիկ-կվարցային լամպերը:

Հրազենային յուղի բաղադրակազմում մտնող բնական յուղերը ուլտրամանուշակագույն ճառագայթների ազդեցության տակ լուսարձակում են բաց մանուշակագույն-սպիտակ գույնով, իսկ յուղի մասնիկները՝ դեղնա-նարնջագույն:

Անծուխ վառողի կիսաայրված և ամբողջական մասնիկները նույնպես լյումինեսցենցիայի են ենթարկվում ուլտրամանուշակագույն ճառագայթների ազդեցության տակ: Ծխավոր վառողը ուլտրամանուշակագույն ճառագայթների ազդեցության տակ լյումինեսցենցիայի չի ենթարկվում:

Դիֆուզ-հայումնային մեթոդ

Հրազենային վնասվածքի հիմնավոր հատկանիշներից մեկը հանդիսանում է մուտքի վնասվածքի շրջանում կրակոցի մրի մաս կազմող մետաղացման առկայությունը: Կրակոցի մրի բաղադրակազմում կարող է լինել հրապատիճի բաղադրության արդյունքում սնդիկ, անտիմոն, անագ, գնդակի մակերևույթի շփման արդյունքում՝ պղինձ, ցինկ, նիկել, կապար, փողանցքի պատերից եկող երկաթ:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դրանց հայտնաբերման համար իրենց հեշտության և հասանելիության համար օգտագործվում է դիֆուզ-կոնտակտային մեթոդը: Այս մեթոդը հնարավորություն է տալիս ոչ միայն հաստատել մետաղների բնույթը, այլև նրանց տարածվածության տոպոգրաֆիան: Դիֆուզ-կոնտակտային մեթոդի էությունը հետևյալն է. օբյեկտի մակերևույթի վրա առկա մետաղների որոշակի մաս փոխանցվում է աբսորդենտին, որտեղ և հայտնաբերվում է ռեակտիվ-հայտածիչների օգնությամբ, որոնց փոխազդեցության արդյունքում էլ տալիս են բնութագրական գունավորում: Որպես աբսորդենտ՝ կիրառվում է նախապես ժելատինային շերտով ֆիքսված ֆոտոթուղթը: Աբսորդենտի վրա մետաղի մասնիկները անցնում են դիֆուզիայի արդյունքում: Դրա համար այն ներծծվում է ռեակտիվով, որը կարող է լուծել մետաղը և կիպ սեղմվում է հետագոտվող օբյեկտը: Այսպես, կապարի հայտնաբերման համար ֆիքսված ֆոտոթուղթը կարելի է թրջել նրա համար լուծիչ հանդիսացող քացախաթթվի լուծույթում, իսկ որպես ռեակտիվ-հայտածիչ օգտագործել նատրիումի սուլֆիդի լուծույթը:

Մոտ կրակոցի տարածության և ուղղության հետազոտության փորձագիտական մեթոդները

Այսպիսի փորձագիտական հետազոտությունը, կախված ելակետային տեղեկատվությունից, հնարավոր է 3 իրավիճակներից.

- ունենք վնասվածք ունեցող օբյեկտը և զենքը, որի կրակոցի ժամանակ այն առաջացել է.
- ունենք վնասվածք ունեցող օբյեկտը և հայտնի է օգտագործված զենքի մոդելը.
- ունենք միայն վնասվածք ունեցող օբյեկտը:

Առաջին իրավիճակը: Սկզբնական հետազոտության ժամանակ օբյեկտի վրա փնտրվում է հրազենային նման վնասվածքներ: Նրանց համար կատարվում է մորֆոլոգիական հատկանիշների ուսումնասիրություն (տեսքը, չափսը, եզրերի բնութագիրը, «միուս գործվածքի» առկայությունը կամ բացակայությունը): Եթե այդ հատկանիշները նման են հրազենային վնասվածքի բնույթին, ապա դա կողմնորոշում է վառողի մրի, վառողի մասնիկների և յուղի հայտնաբերման համար:

Վնասվածքի շրջակայքում հետազոտություն է կատարվում կրակոցի մրի, նստվածքի, հավվածքի, վառողի մասնիկների և յուղի հետքերի հայտնաբերման համար: Հարկ է նշել, որ տարատեսակ կեղտոտվածությունը, արյունը կամ օբյեկտի մուգ գույնը քողարկում են կրակոցի լրացուցիչ գործոնների հետքերը: Կրակոցի լրացուցիչ գործոնների հետքերի հայտնաբերման համար օգտագործում են անհրաժեշտ մեթոդներ:

Հայտնաբերված համալիր նշանների հիման վրա հաստատվում է.

- վնասվածքի հրազենային բնույթը,
- մուտքի և ելքի հրազենային վնասվածքը,

- կրակոցի տեսակը (ընդհուպ, մոտ, հեռահար),
- կրակոցի կողմնորոշող ուղղությունը,
- կիրառված զենքի տրամաչափի համապատասխանությունը և նրա խմբային պատկանելությունը ներկայացվածին,

- հետազոտության հետագա փուլում տարբեր հեռավորություններից միևնույն մոդելի զենքերից կատարված կրակոցների դեպքում համեմատվում են հայտնաբերված համալիր նշանները տեղեկատուի տվյալների հետ: Այսպիսի համեմատական հետազոտությունը շատ դեպքերում փորձագետին հնարավորություն է տալիս մոտեցնել որոշվող հեռավորությունների միջակայքը, որից կարող էին կատարվել փորձարարական կրակոցները:

Փորձարարական նմուշների ստացումը: Փորձարարական կրակոցների ժամանակ անհրաժեշտ է.

- կիրառել այնպիսի փորձարարական թիրախներ, որոնք իրենց ֆիզիկոքիմիական հատկանիշներով առավելագույնս մոտ են հետազոտվող օբյեկտին,

- օգտագործել փամփուշտներ, որ նմանատիպ են դեպքի վայրից առգրավվածներին,

- հաշվի առնել օդերևութաբանական տվյալները կրակոցի պահին:

Երկրորդ իրավիճակը տարբերվում է նրանով, որ համեմատական հետազոտության համար նմուշներ ստանալու համար օգտագործվում է համապատասխան մոդելի հրազեն: Որպես միջակայքի սահման ընտրվում են սահմանային հեռավորությունները՝ մոտ տարածության կրակոցի համապատասխան հետքերի հայտնաբերման:

Երրորդ իրավիճակում կրակոցի տարածությունը մոտավորապես է որոշվում: Դա բացատրվում է նրանով, որ զենքերի մոդելի շատ մեծ տիրույթ է անհրաժեշտ հետազոտել, որոնցից կարող էին կատարվել կրակոցները: Յուրաքանչյուր առանձին դեպքում օգտագործելով տեղեկատուի տվյալները՝ գտնում են կրակոցի տարածության միջակայքի ներքևի և վերևի հնարավոր սահմանները:

Ընդհանուր առմամբ այսպիսի մոտեցումը թույլ չի տալիս հասնել կրակոցի հեռավորության որոշման առավելագույն ճշգրտության: Այդ իսկ պատճառով կրակոցի հեռավորության որոշման նոր մեթոդների մշակումը փորձագիտական հետազոտությունների պրակտիկայում հանդիսանում է ակտուալ խնդիր:

Չրախանութիւն

1. Криминалистика. Белкин Р.С. Издательство НОРМА Москва, 2005г.
2. Осмотр места происшествия. Разумов Э.А., Малибога Н. П. Редакционно-издательский отдел МВД Украины, 1994г.

Արտաշես Բասենցյան
ԳՆԿՕ «Նациональное бюро экспертиз» НАН РА
начальник отдела баллистических экспертиз

Էդուարդ Շալճյան
начальник отдела экспертиз места происшествия

Վասպուր Օգաննիսյան
Վլադիմիր Ագանիկյան
Ափոտ Գասպարյան
судебные эксперты

РЕЗЮМЕ

Особенности определения дистанции выстрела при стрельбе из короткоствольного огнестрельного оружия, осмотра места происшествия, назначения и производства экспертизы

Местом происшествия в пространстве является то место, где было совершено преступление. По делам с применением огнестрельного оружия осмотр места происшествия является неотложным следственным действием, которое выражается в непосредственном исследовании места происшествия и его материальных следов для выявления и обоснования фактических данных, имеющих значение для дела.

Сохранение и исследование места происшествия является неотложным следственным действием, поскольку промедление может привести к неисправимым изменениям.

По делам с применением огнестрельного оружия при осмотре места происшествия и в его последующем осмотре требуются не только применение общих криминалистических знаний в области исследования места происшествия, но и применение специальных знаний в области других научных методик. Лицо, совершившее преступление с применением огнестрельного оружия, помимо своей воли на месте происшествия оставляет не только следы применения оружия, но и ряд вещественных доказательств, которые могут иметь в дальнейшем доказательственные значения в раскрытии преступления.

Ключевые слова: место происшествия, пуля, короткоствольное, экспертиза, гильза.

Artashes Basentsyan
“National Bureau of Expertises” SNPO of the RA National Academy of Science
Head of Department of Firearm Expertises (Forensic Ballistics)

Eduard Shaljyan
Head of Department of expertise scene

Vaspur Hovhannisyan
Vladimir Aghanikyan
Ashot Gasparyan
Forensic experts

SUMMARY

The observation of crime scene for shooting distance determination of a short-barrel gun, the specifications of appointment and performance of examination

Crime scene is a location where a crime took place.

Crime scene investigation of crimes committed using a firearm is such an investigative action which is expressed for the purpose of identification and strength of factual datum significant for the case, as well as for immediate examination of crime scene and its material traces.

To protect and investigate the crime scene is an urgent investigative action as the delay can cause nonrecoverable crime scene changes.

During the crime scene protection for cases connected with the usage of firearm and its further investigations, not only the application of general provisions of criminological development for the previous crime scene examinations are required, but also the application of special knowledge of other scientific areas.

Regardless of his will, the person who has committed a crime using a firearm, leaves not only trace evidence of applied firearm in the crime scene, but also a number of material evidence.

As a result of correct conservation of the crime scene and its further examination the evidences can contribute to the detection of crime.

Keywords: crime scene, bullet, cartridge case, expertise, short-barreled.

АСЯ САРГИЗОВА

Глава управления по предупреждению насилия аппарата защитника прав человека РА, аспирант кафедры гражданского и гражданско-процессуального права института права и политики Российско-Армянского (Славянского) Университета

ПРОБЛЕМЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ НА КВАРТИРЫ В НЕПОСТРОЕННЫХ МНОГОКВАРТИРНЫХ ЗДАНИЯХ

Статья посвящена проблемам возникновения гражданских прав на квартиры в непостроенных многоквартирных зданиях, в частности, в работе представлена теоретическая сторона вопроса, международный опыт относительно данного вопроса, а также рассматриваются порядок заключения и регистрации предварительных договоров купли-продажи на несуществующую недвижимость, анализ сущности данных правоотношений с учетом практики.

Ключевые слова: объект незавершенного строительства, квартира, застройка, застройщик, предварительный договор, недвижимость.

В последнее время в Республике Армения наблюдается большой рост и развитие в области строительства, в том числе работы связанные со строительством многоквартирных зданий. В связи с этим возникает ряд проблем касательно возникновения, передачи, а также защиты права собственности на непостроенные квартиры. Все большее количество недобросовестных застройщиков, собрав средства участников строительства, перекадывают на них все специфические риски, связанные с реализацией строительства. В свою очередь граждане не в состоянии контролировать данные риски либо страховать негативные последствия, в связи с этим их участие в подобного рода проектах связано с большим риском несения ущерба. В отличие от большинства зарубежных стран армянские застройщики не используют банковские кредиты для финансирования строительства, а привлекают денежные средства от граждан. Причина не только в том, что кредиты выдаются с большими процентами, а скорее в том, чтобы взять кредит из банка застройщики должны иметь соответствующие документы: проект, смету, бизнес-план, которые банк соответственно оценивает, а затем контролирует их исполнение. В случае если средства привлекаются у граждан, застройщики имеют большую свободу в действиях и несут меньшую ответственность в связи с неисполнением обязательств. Кроме того, квартиры повторно продаются нескольким лицам. Таким образом, застройщики оставляют людей в плачевной ситуации. Доказательством тому являются десятки процессов, как следствие отсутствия разумного контроля за процессом строительства и норм защиты прав участников в армянском законодательстве.

На наш взгляд, работа позволит выявить проблемы, связанные с переходом гражданских прав на

квартиры в непостроенных многоквартирных зданиях, проанализировать данные правоотношения при этом, учитывая зарубежный опыт, внести предложения с учетом как теории, так и практики.

Для решения проблем в первую очередь следует определить:

- что является объектом незавершенного строительства;
- с каким юридическим фактом следует связывать момент возникновения объекта незавершенного строительства;
- какие права возникают у сторон данных правоотношений и на основании каких договоров;
- каким образом защищаются права граждан, приобретающих квартиру в непостроенном многоквартирном здании.

Институт продажи товара, которого еще нет у продавца, но который он может приобрести либо создать, был известен еще гражданскому праву Древнего Рима. В отношении регламентации в Древнем Риме продажи сельскохозяйственной продукции С.А.Муромцев отмечал: «мы встречаемся здесь с продажей вещей, еще не существующих, но будущих (res futura): плод, не снятый с дерева, и т.п. Предметом служила вещь, еще не существующая, но долженствующая явиться по законам природы»[1].

Согласно ст.132 ГК РА объектом гражданского права также является имущество.

Согласно ст. 134 ГК РА недвижимостью наряду с иным имуществом считаются здания, строения и прикрепленное к земле иное имущество, т.е. те объекты, которые невозможно отделить от земли без нанесения ущерба данному имуществу или земельному участку, или без изменения назначения, прекращения или невозможность дальнейшего использования по целевому назначению.

Правовой режим объектов недвижимости имеет более сложную структуру, нежели вещей движимых,

договора строительного подряда, так как консервация строительства во всех случаях происходит одновременно либо после юридического факта прекращения договора строительного подряда [2].

Сторонники позиции, касающейся государственной регистрации объекта незавершенного строительства и права собственности на него, отмечают, что существование объектов недвижимости, за исключением земельных участков и участков недр, основано на юридической фикции: иное недвижимое имущество становится таковым лишь в силу установленных законодателем норм, в частности, норм о государственной регистрации [9].

Согласно М.И. Брагинскому, С. Яковлеву основанием является факт приобретения объектом свойств недвижимой вещи. Последователи этой точки зрения руководствуются тем, что основополагающим признаком недвижимого имущества выступает неразрывная связь с землей и невозможность перемещения без несоразмерного ущерба его назначению [10-11]. Строительный материал перестает существовать с момента, когда его отделение от земли невозможно без нанесения несоразмерного ущерба его назначению и он утрачивает самостоятельный характер существования. Решающее значение имеет то, что не сданный заказчику объект, не отличаясь этим от сданного, прочно связан с землей [10].

Один из наиболее сложных вопросов является вопрос, касающийся прав возникновения у сторон прав на объект незавершенного строительства, юридический факт, служащий основанием возникновения данных прав.

В сфере купли-продажи квартир в непостроенном многоквартирном здании действуют различные договоры: предварительный договор купли-продажи, договор о совместной деятельности, договор долевого участия в строительстве и т.д. Например, по договору долевого участия на гражданина (инвестора, дольщика) возлагается обязанность по оплате фактической стоимости строительства квартиры, а организация (инвестиционно-строительная компания, инвестиционная компания, застройщик, заказчик, подрядчик и т.д.) принимает на себя функции заказчика строительства определенного объекта недвижимости (самостоятельно или с помощью третьих лиц) с обязательством передать гражданину в собственность обусловленную договором квартиру по окончании строительства и сдачи дома в эксплуатацию.

В России распространено доленое строительство (англ. equity construction, исп. construccıy n de la equidad - «строительство по справедливости») - форма инвестиционной деятельности в строительстве, при которой строительная или инвестиционная организация (застройщик) привлекает денежные средства граждан и юридических лиц (участников долевого

строительства, «дольщиков») для строительства объектов недвижимости. После получения разрешения на ввод в эксплуатацию объекта недвижимости, застройщик обязан передать объект долевого строительства участникам долевого строительства [12].

Долевое строительство возникло в Аргентине. Президент Аргентины Рауль Альфонсин в 1985 году дал жизнь программе «Строительство по справедливости». Специально созданное акционерное общество (исп. SA, sociedad anıpnima) принимало взносы населения, которые шли на поддержку строительства жилья компанией-застройщиком. Внесенная сумма становилась эквивалентной определенной площади в квадратных метрах, в которых выражались и номиналы акций. Подобная сделка регистрировалась с помощью акций, накопив достаточное количество которых, человек мог обменять ценные бумаги на квартиру [12].

Положительный опыт долевого строительства в Аргентине стал предпосылкой использования данной схемы и в других странах. В Чили, например, дольщики успешно вкладывали средства в строительство так называемых «доходных домов» для получения прибыли. А вот в Сальвадоре привлеченные инвесторы оказались в ловко спланированной западне - финансовые махинации, проведенные под видом долевого строительства, оставили без денег и крова многочисленные семьи [12].

Новый качественный этап начинается по пришествии схемы в Великобританию. По инициативе британских финансистов идея сразу же распространилась в Египте, Кувейте, ОАЭ, где многие британские строительные компании вводили разнообразные объекты недвижимости. Британские компании не стали создавать специальных акционерных обществ или кооперативов, продавали не акции, доли или паи, а непосредственно квадратные метры конкретного будущего жилья. Это было гарантией окупаемости еще не начатого строительства. Схема оказалась действенной, что подтверждается опытом ныне существующих компаний, чья специализация - доленое строительство [12].

Самым распространенным договором до недавнего времени в РА, регулирующим отношения в сфере купли-продажи объектов незавершенного строительства, был предварительный договор купли-продажи недвижимости. Согласно ст. 445 ГК РФ по предварительному договору стороны обязуются заключить в будущем договор о передаче имущества, выполнении работ или оказании услуг (основной договор) на условиях, предусмотренных предварительным договором. Согласно данному договору застройщик обязан был заключить основной договор купли-продажи после завершения строительства и сдачи здания в эксплуатацию. Однако в связи с этим возникало ряд проблем.

Строительство не завершилось по вине застройщика, недобросовестные застройщики продавали одну и ту же квартиру в незавершенном многоквартирном здании нескольким лицам, застройщики отказывались заключать основной договор и лицам, купившим квартиру, приходилось обращаться в суд с целью защиты своих прав.

Согласно предварительному договору у лиц возникают не вещные права, а обязательственные, так как предметом договора является обязанность стороны в будущем заключить основной договор.

Предварительный договор заключается в форме, установленной для основного договора, а если форма основного договора не установлена, то в письменной форме. Не соблюдение правил о форме предварительного договора влечет его ничтожность.

Как было выше указано предварительный договор должен быть заключен в форме основного договора, а основной договор купли-продажи недвижимости требует нотариального заверения (ст. 562 ГК РА), хотя на практике предварительные договора редко заверялись нотариусом, следовательно, данные договора изначально были ничтожными.

Касательно данной проблематики существует ряд судебных дел, где дело доходило до привлечения директоров строительной компании к уголовной ответственности за мошенничество.

Например, гражданское дело номер ԵԱԲԳ/1567/02/11 [13] ряд граждан против ООО “Самош”, в следствии общество объявило себя банкротом, а гражданам, заключившим предварительный договор, пришлось ждать удовлетворения своих требований, исходя из конкретной очереди. По иному гражданскому делу номер ԵԿԳ/2346/02/13 [14], где имели место повторные продажи одной и той же квартиры нескольким лицам суд приостановил судебное дело в связи с наличием уголовного дела, возбужденного по отношению к директору общества, которое якобы могло иметь существенное значение для исхода по гражданскому делу. За время пока дело было приостановлено, Правительство РА разработало проект согласно которому лица, которые дали свое согласие получали иную недвижимость соразмерную стоимости, которую они потратили на квартиру, а в некоторых случаях последним даже пришлось

доплатить.

После ряда судебных дел, практика применения предварительных договоров была приостановлена и нотариальные конторы перестали заверять договора, где предмет договора отсутствовал и не было возможности удостовериться о существовании последнего, а, следовательно, права будущих собственников не защищались в полной мере.

По общему правилу продавцом недвижимости может выступать любое лицо, имеющее недвижимость на праве собственности либо на ином ограниченном вещном праве. Наличие у лица субъективных прав в отношении продаваемого товара и определяет его статус продавца.

Застройщик, осуществляющий строительство многоквартирного жилого дома, не обладает статусом продавца в отношении еще строящихся квартир ввиду отсутствия объекта продажи. Нет у застройщика и субъективных вещных прав на строящуюся квартиру, так как эти права приобретаются с момента их государственной регистрации. Отсутствие у продавца субъективных вещных прав в отношении продаваемого имущества может повлечь за собой признание договора недействительным.

Из всего сказанного выше можно сделать следующие выводы:

- объект незавершенного строительства фактически подпадает под определение ст. 134 ГК РА;
- объект незавершенного строительства - это индивидуально определенный объект недвижимости, на котором приостановлены, законсервированы, прекращены либо ведутся строительные работы, направленные на сдачу его в эксплуатацию с целью дальнейшего использования по назначению;
- квартиры в недостроенных многоквартирных зданиях не могут существовать без самого завершенного здания. Если объект незавершенного строительства может быть предметом договора купли-продажи, то отдельные помещения в нем - нет, за исключением некоторых случаев;
- юридический факт, связанный с моментом возникновения объекта незавершенного строительства, связан с приобретением данного объекта свойств недвижимости.

Список литературы

- [1] Муромцев С.А. В отношении регламентации в Древнем Риме продажи сельскохозяйственной продукции.
- [2] Суханов Е.А. Приобретение и прекращение права собственности // Хозяйство и право. N 6, 1998.
- [3] Валсев Р.А. Правовой режим объекта незавершенного строительства: дис. ... канд. юрид. наук. Уфа, с. 15, 2007.
- [4] Папютко Д.Ю. Объект незавершенного строительства как гражданско-правовая категория : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.- с. 25, М., 2011.
- [5] По материалам сайта: <http://www.busel.org/texts/cat5vw/id5zwufub.htm>
- [6] Витрянский В.В. Договор купли-продажи и его отдельные виды. М.: Статут, с.240, 1999

[7] Скиба П.В. Особенности сделок купли-продажи недвижимости. Автореферат на соискание степени к.ю.н. по специальности 12.00.03. с.11., М., 2001.
 [8] Алешев И.А. Сделки с недвижимостью // “эж-ЮРИСТ”. 2000, N 30.
 [9] Козырь О.М. Недвижимость в новом Гражданском кодексе России // “Гражданский кодекс России: Проблемы. Теория. Практика.: Сб. памяти С.А.Хохлова” / Отв.ред. А.Л.Маковский. М., с.278, 1998.
 [10] Брагинский М.И. ции “О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним”. - М., Юстицинформ. 214с., 1998.
 [11] Яковлев В.Ф. Россия: экономика, гражданское право (вопросы теории и практики). - М., РИЦ ИСПИ РАН. 2000. - 432 с.
 [12] По материалам сайта:
http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B5_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE
 [13] По материалам сайта: http://datalex.am/dl_case_search.php?
 [14] По материалам сайта: http://datalex.am/dl_case_search.php?

Այա Սարգիզովա

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի բնութայինների կանխարգելման վարչության պետ,
 Հայ - ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քաղաքացիական և քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Դեռևս չկառուցված բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների նկատմամբ քաղաքացիական իրավունքների ծագման խնդիրները

Սույն հոդվածը նվիրված է դեռևս չկառուցված բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների նկատմամբ քաղաքացիական իրավունքների ծագման խնդիրներին, մասնավորապես՝ աշխատանքում ներկայացված է խնդրի տեսական կողմը և միջազգային փորձը տվյալ հարցի շուրջ, ինչպես նաև դիտարկվում են հարցեր, որոնք վերաբերում են դեռևս չկառուցված անշարժ գույքի առքուվաճառքի նախնական պայմանագրերի կնքման և գրանցման կարգերին:

Հիմնարարներ- չավարտված շինարարության օբյեկտ, բնակարան, կառուցապատում, կառուցապատող, նախնական պայմանագիր, անշարժ գույք:

Asya Sargizova

Human rights defender of the Republic of Armenia,
 head of the torture prevention department,
 Graduate student of the Department of Civil and Civil Procedure
 Law and Policy Institute of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Problems of the origin of civil rights for apartment buildings not yet built

The article is devoted to the problems of the origin of civil rights for apartment buildings not yet built, particularly in the work is presented the theoretical side of the issue and the international experience in this matter, as well as the issues related to the procedures of concluding the not yet built real estate sale agreements and the registration, analysis of the substance of the relationship from the practical point of view.

Keywords: *not yet built object, apartment building, construction, builder, a preliminary agreement, real estate.*

ЭДУАРД САРГСЯН

Аспирант кафедры международного и европейского права института права и политики Российско-Армянского (Славянского) Университета

ОСНОВНЫЕ ДОКТРИНЫ В ОБЛАСТИ ПРАВОПРЕЕМСТВА ГОСУДАРСТВ, КАСАТЕЛЬНО ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРОТИВОПРАВНЫЕ ДЕЯНИЯ ГОСУДАРСТВА-ПРЕДШЕСТВЕННИКА

В данной статье рассмотрены основные доктрины в области правопреемства государств, касательно ответственности за международные противоправные деяния государства-предшественника. Выявлены недостатки доктрины неправопреемствования, а также несостоятельность прямого и автоматического принципа неправопреемствования государств в отношении международно-противоправного деяния государства-предшественника, совершенного до момента правопреемства в современном международном праве.

Ключевые слова: правопреемство государств, международно-правовая ответственность, международное противоправное деяние, доктрина неправопреемствования.

Рассматривая вопросы правопреемства государств в отношении международно-правовой ответственности, большинство исследователей, такие как, в частности, М. Шоу, Й. Браунли и иные, придерживаются той точки зрения, что применимым правилом к данному вопросу является так называемый “принцип неправопреемствования” (*principle of non-succession*), согласно которому совершение государством-предшественником международного противоправного деяния до момента правопреемства не создает каких-либо обязательств для государства-правопреемника¹. Подобные воззрения можно объединить в так называемую “доктрину неправопреемствования” (*doctrine of non-succession*)².

В то же время можно утверждать, что исследования более узкого профиля свидетельствуют о том, что применение прямого и автоматического правила неправопреемствования неприемлемо. Следует отметить, что сторонниками доктрины неправопреемствования являются исследователи, представляющие различные теоретические школы правопреемства государств.

Исследователи, являющиеся сторонниками “универсальной теории правопреемства”, основанной на Римском праве, считают, что все права и обязательства переходят к государству-правопреемнику. Данная теория, имеющая глубокие корни, являлась основной доктриной правопреемства государств вплоть до конца 19 века. Однако сторонники данной теории делают исключение касательно международных

противоправных деяний государства-предшественника, так как, согласно Римскому праву, обязательства *ex delicto* не переходят к наследникам. Христоматийным примером данного подхода является концепция, изложенная Х. Латерпахтом³.

Авторы, являющиеся сторонниками теории “органической замены” также склоняются к мнению, что права и обязанности более не существующего государства не могут просто исчезнуть в результате правопреемства государств. Однако, основываясь на доктрине *actio personalis moritur cum persona* (*личное действие умирает вместе с человеком*), эти авторы считают, что международное противоправное деяние является слишком “личным”, чтобы был возможен его переход в процессе правопреемства.

Наконец, ученые, поддерживающие “негативную концепцию” правопреемства государств, вполне логично, опровергают любой переход международно-правовой ответственности от одного государства к другому. По их мнению, принцип суверенитета подразумевает, что на момент появления государства на международной арене, оно не должно быть каким-либо образом обременено обязательствами государства-предшественника (оно должно начинать с чистой доски – *tabula rasa*). Эта волюнтаристическая теория имела широкое признание в классической доктрине конца 19 века. Классическая теория чистой доски была впоследствии принята новыми независимыми государствами в ходе деколонизации в 1960-х годах – они

утверждали, что любой другой подход может привести к отношениям зависимости с бывшим колониальным государством.

Наиболее распространенными научными постулатами, на которых основывается доктрина не правопреемствования являются следующие два:

- Государство несет ответственность только за свои международные противоправные деяния, и
- “Личный характер” международного противоправного деяния.

Прежде чем обратиться к исследованию вышеуказанных теорий, следует упомянуть также иные теории, поддерживающие доктрину не правопреемствования, даже несмотря на то, что, по нашему мнению, последние потеряли свою актуальность и не могут быть применимы в современном международном праве. Первой из подобных теорий является теория, предложенная сэром Сесилом Херстом, согласно которой “завоеватель аннексирует территорию бывшего государства, а не само государство, и тем более не его правительство”, и, следовательно, “невозможно признать ответственным завоевателя за правонарушения (torts), совершенные правительством, которое он сместил, так как правонарушения принадлежат правительству, а не территории”⁴. На эту теорию, несомненно, оказало большое влияние “теория собственности”, согласно которой территория является наследственной собственностью монарха и может быть отчуждена в качестве собственности, объекта, никоим образом не являясь связанной с концепцией суверенитета. Полагаем, что сегодня данная “теория собственности” полностью потеряла свою международно-правовую актуальность⁵. Современная концепция территории свидетельствует о том, что государство осуществляет свою юрисдикцию именно над своей территорией⁶.

Другая подобная теория является отголоском эпохи колониализма, когда применение силы считалось правомерным, а завоевание “отсталых” стран считалось законным⁷. Сэр Сесил Херст писал, что навязывание на “лучше управляемые и более продвинутое” государства правила правопреемствования по отношению к обязательствам, возникающим в результате международного противоправного деяния отвлечет их от завоевания “отсталых стран” с целью покончить с “анархией и хаосом” в таких государствах, и данный подход установит “примат неуправляемости”⁸. Другой ученый Ч.Ч. Хайд, уже в 1945 году, писал, что одним позитивным последствием утверждения принципа правопреемствования по данному контексту будет “уменьшение интереса сильных государств

стремиться завоевать и уничтожить государственность более слабых и отсталых соседей”⁹.

Возвращаясь к основным теориям, на которых основывается доктрина не правопреемствования, попробуем изучить их более подробно и доказать их несостоятельность в современном международном праве.

Одним из основных аргументов доктрины не правопреемствования является то, что государство не несет ответственности за международные противоправные деяния, совершенные другим государством. Этот фундаментальный принцип основан на принципах независимости государств и суверенного равенства. Только государство, совершившее международное противоправное деяние должно быть обременено какой-либо ответственностью за них. Этот принцип не создает сложностей, когда государство-предшественник продолжает свое существование после изменений, повлиявших на его территорию – оно продолжает нести ответственность за свои собственные международные противоправные деяния. В случае же, когда государство-предшественник прекращает свое существование, ответственность за международные противоправные деяния исчезают вместе с ним¹⁰. Данная позиция была принята также по делу о Гавайских требованиях Арбитражной комиссией по материальным требованиям, созданной между США и Великобританией: “Правовая единица, совершившая правонарушение больше не существует, и юридическая ответственность за правонарушение исчезла вместе с ней.”¹¹

Бесспорно, данный аргумент звучит вполне логично. Это базовое правило предусмотрено также Статьей 1 Статей об ответственности государств за международные противоправные деяния, составленной Комиссией Международного права: “Каждое международно-противоправное деяние государства влечет за собой международную ответственность этого государства.”¹² Согласно Специальному Докладчику Дж. Кроуфорду это положение “подтверждает базовый принцип, что каждое государство несет ответственность за свое собственное противоправное поведение”¹³.

В принципе, трудно не согласиться, что государство-правопреемник не должно нести ответственность за международное противоправное деяние, совершенное другим государством. Мы и не пытаемся оспорить данный принцип. Речь в данной работе не о том, ответственно ли государство-правопреемник за международные противоправные деяния государства-предшественника, а о том, возможен ли “переход” международных

обязательств, возникших в результате совершения государством-предшественником международного противоправного деяния к государству-правопреемнику, в некоторых обстоятельствах. Иными словами, ответственным остается государство-предшественник, только оно может “нести ответственность”. Вопрос в другом: может ли государство-правопреемник взять на себя международные обязательства, возникшие в результате совершения международного противоправного деяния до момента правопреемства?

Множество авторов поддерживают доктрину неправопреемствования, основываясь на так называемом “личном характере” международного противоправного деяния, который делает невозможным их переход от одного государства к другому: *actio personalis moritur cum persona*. Эти авторы проводят параллель с концепцией правопреемства в Римском праве, где ответственность за действия *ex delicto* не переходят к наследнику. Такой была и позиция Великобритании по делу R.E. Brown:

*Мне нет нужды напоминать вам, что до сих пор, согласно Римскому праву, правопреемник никогда не был ответственным за правонарушения; согласно нашему Английскому и Американскому праву правопреемник никогда не был ответственным за правонарушения, или же в виде крайне редких исключений, таких редких, что можно сказать, что правопреемник никогда не несет ответственность за правонарушения скончавшегося лица. Ответственность за правонарушения умирают вместе с человеком, и, мне кажется, будет экстраординарным, если окажется, что в международном праве окажется норма, которая не существует, когда речь идет о внутригосударственном праве касательно индивидов.*¹⁴

Теория “личного характера” международного противоправного деяния, однако, оспаривается в доктрине. Она представляется как “основанная на ошибочном обобщении” и “чрезмерно упрощенной”¹⁵. Она даже не принимается учеными, являющимися яркими сторонниками доктрины неправопреемствования¹⁶. На это, по крайней мере, имеется две причины.

Первая причина, по которой может быть отвергнута данная теория – это аналогия, которую она проводит между частным и международным правом¹⁷. Это позиция, например, “универсальной теории правопреемства”, которая пытается решить проблемы правопреемства государств, пытаясь провести параллели с правопреемством частных лиц. Однако, доказано, что последствия исчезновения частных лиц и государств абсолютно разные¹⁸.

Смерть индивида *sine qua non* является предпосылкой применения норм правопреемства в частном праве, тогда как нельзя сказать то же в случае с государствами. В результате изменения своей территории государство не теряет свою международно-правовую личность в обязательном порядке. Территориальные изменения *per se* не влияют на правосубъектность государства и не влекут за собой в обязательном порядке его “смерть”. Многие виды правопреемства государств (например цессия или переход территории) не ведут к “смерти” государства, а всего лишь являются потерей суверенитета над частью территории. В отличие от частного права, полное исчезновение (или “смерть”) государства не является обязательным формальным условием для применения правил правопреемства государств.

Также неправильно квалифицировать “смерть” государства идентичным образом со смертью индивида. Этот подход наглядно объясняет “теория органической замены”. Даже если государство теряет свою правовую индивидуальность в результате своей “смерти”, его “органические части” или “конститутивные элементы” (территория и население) не исчезают¹⁹. В результате фундаментальных изменений они подвергаются изменениям, но не исчезают²⁰. Этот подход превалирует в доктрине²¹.

Более того, если даже допустить возможность аналогии с частным правом, следует отметить, что современное частное право не следует более принципу Римского права, касающегося неправопреемствования наследника за “личные” неправомерные деяния предшественника²². Этот подход также подтвержден Арбитражным трибуналом по делу о *Арбитраже Маяка*:

*Если этот аргумент в действительности создает универсальный принцип права он должен действовать также в гражданском праве, что является далеким от истины. Деликтные обязательства частных лиц, которые имеет ту же “в высшей степени личную” природу, переходят к наследникам. Не имеется ввиду, что принцип частного права применим в случаях правопреемства государств, а лишь то, что аргумент, который приводится против перехода деликтных обязательств, не имеет силу.*²³

Вторая причина, опровергающая теорию “личного характера” международного противоправного деяния – то, что данная теория опирается на устаревшую концепцию *culpa (вины)* в ответственности государств²⁴. В то время, как в современном международном праве общепризнанно, что элемент вины не является обязательным условием для ответственности государства²⁵. В ра-

боте Комиссии Международного права касательно ответственности государств не упоминается о концепции *супра*.²⁶

Для полного изучения стоит также рассмотреть случаи, когда доктрина неправопреемствования подвергалась критике. Немногие авторы оспаривали данную концепцию. По словам О'Коннелла "считается само собой разумеющимся, что государство-правопреемник не несет ответственность за деликты государства-предшественника"²⁷. Как отмечалось ранее, почти все авторы придерживаются данного мнения.

Э. Фэйлченфелд был одним из первых, кто попытался оспорить эту концепцию. Согласно ему государство-правопреемник не может отрицать свою ответственность опираясь лишь на то, что это "правонарушение" не является "долгом"²⁸.

Краеугольным камнем в данном вопросе стало решение Арбитражного трибунала по делу об *Арбитраже Маяка*²⁹. Оно полностью отвергло применение правила не правопреемствования, общепризнанного в доктрине:

*"Тезис, скорее теоретический, нежели практический, о том, что не может иметь место вопрос о передаче, или точнее – переходе... не является хорошо обоснованным."*³⁰

В последующем Й. Вержиль, который являлся председателем Арбитражного трибунала по делу об *Арбитраже Маяка*, также выразил серьезную критику доктрины неправопреемствования. Он утверждал, что "международное публичное право обременено строгим и распространенным тезисом", который "не может быть признан как общее правило", так как есть тенденция, что "в результате неоправданного обобщения он может превратиться в неизменяемую догму, хотя, на самом деле, это не более чем правовой миф"³¹. Он отвергает принцип неправопреемствования в "абсолютном виде, так как есть возможные ситуации, в которых его применения будет бессмысленным"³².

Тожественной позиции придерживается Д.П. О'Коннелл, опровергающий теорию неправопреемствования, утверждая что "нет большого интеллектуального основания под этим правилом международного права"³³ и что "слишком широк круг вопросов, чтобы можно было утверждать о том, что не может быть правопреемства международных деликтов"³⁴.

Самым выдающимся критиком доктрины неправопреемствования, несомненно, является М.Дж.Волкович, утверждающий по отношению к ней, что ей:

"Не хватает необходимой поддержки в теории и

*практике, чтобы быть признанной в качестве обычной нормы международного права. Положения международных соглашений и история дипломатической практики по этому вопросу противоречивы и часто не понятны. При этом разные решения международных трибуналов или внутригосударственных судов также не обеспечивают достаточную поддержку принципу неправопреемствования. Более того, различные теоретические основы, предложенные для этого принципа, имеют фундаментальные недостатки."*³⁵

Этот автор не только отвергает существование какой-либо обычной нормы, касающейся принципа неправопреемствования, но и делает шаг вперед, утверждая о наличии "обычной нормы международного права, о презумпции правопреемства в вопросах ответственности"³⁶.

Можно смело предположить, что ранние утверждения о "единогласной поддержке" доктрины, отрицающей принцип правопреемства государств в отношении международной ответственности более не имеют силу. Некоторые современные авторы, отрицая принцип неправопреемствования, утверждают, что принцип правопреемства государств в отношении обязательств, возникших в результате совершения международного противоправного деяния может быть применим в некоторых обстоятельствах³⁷.

Хорошим примером такой эволюции является работа Комиссии Международного права по вопросу ответственности государств. В официальном комментарии к Статьям об ответственности государств за международные противоправные деяния, специальный докладчик Дж. Кроуфорд отметил, что "не ясно, является ли новое государство преемником в отношении какой-либо ответственности государства-предшественника"³⁸. Составление Институтом Международного права доклада на тему "Правопреемство государств в отношении ответственности государств" также свидетельствует об отказе от данной концепции.

Обобщая вышесказанное, можно прийти к выводу, что, несмотря на то, что имеется внушительное количество исследований, поддерживающих прямой и автоматический принцип неправопреемствования государств в отношении международного противоправного деяния государства-предшественника, совершенного до момента правопреемства, подобный подход имеет ряд недостатков, которые были рассмотрены в данной работе. В частности, мы согласны, что ответственность за международно-противоправное деяние несет государство-предшественник, однако, в то же время,

может иметь место переход к государству-правопреемнику международных обязательств, возникших в результате совершения международного противоправного деяния до момента правопреемства. Иными словами, государство-правопреемник несет ответственность за правовые последствия международного противоправного деяния предшественника. Касательно “личного характера” международно-противоправного деяния мы убедились, что данный подход также не применим, так как, в первую очередь, основывается на неуместной аналогии между внутригосударственным и международным правом, а также опирается на устаревшую концепцию *culpa (винны)*.

Кроме вышеуказанных аргументов, доктрина неправопреемствования представляет собой попытку обобщить все случаи правопреемства государств под одним правилом, что, учитывая разные типы

правопреемства, а также специальные факторы и обстоятельства, влияющие на правопреемство государств, видится главным недостатком данной доктрины.

Таким образом, прямой и автоматический принцип неправопреемствования государств в отношении международно-противоправного деяния государства-предшественника, совершенного до момента правопреемства, не находит практического применения в современном международном праве, более того, некоторые авторы уже утверждают о наличии обычной нормы о презумпции правопреемства в вопросах международной ответственности.

¹ См. например Dupuy, Pierre-Marie, Droit international public, 4th ed., Paris, Dalloz, 1998, p.54, Ian Brownlie, Principles of Public International Law, 6th ed., Oxford, Clarendon Press, 2003, p. 632, Malcolm Shaw, International Law, 4th ed., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1997, p.713, Matthew Craven, ‘The Problem of State Succession and the Identity of States under International Law’, 9 EJIL, 1998, p.149-150, Lauri Malksoo, Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR (A Study of the Tension between Normatively and Power in International Law), Leiden, Martinus Nijhoff Publ., 2003, p. 257 (утверждая, что доктрина неправопреемствования является нормой международного обычного права)

² Patrick Dumberry, State succession to International Responsibility, volume 6, Martinus Nijhoff publishers, Leiden Boston 2007, p. 37

³ H. Lauterpacht, Private Law Sources and Analogies of International Law, London, Longmans, 1927, p. 131–132, 283.

⁴ Sir Cecil J.B. Hurst, “State Succession in Matters of Tort”, 5 British Y.I.L., 1924, p. 178

⁵ Michael John Volkovitsch, “Righting Wrongs: Toward a New Theory of State Succession to Responsibility for International Delicts”, 92(8) Colum. L.Rev., 1992, p. 2197

⁶ Hans Kelsen, Principles of International Law, 2nd ed., New York, Holt, Rinehart & Winston Inc., 1966, p. 308

⁷ Данная теория изучена в Michael John Volkovitsch, “Righting Wrongs: Toward a New Theory of State Succession to Responsibility for International Delicts”, 92(8) Colum. L.Rev., 1992, стр. 2185

⁸ Sir Cecil J.B. Hurst, “State Succession in Matters of Tort”, 5 British Y.I.L., 1924, стр. 178

⁹ Charles Cheney Hyde, International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States, vol. I, 2nd ed., Boston, Little, Brown & Co., 1945, стр. 438.

¹⁰ Marcel Sinkondo, Droit international public, Paris, Ellipses, 1999, стр. 327

¹¹ Hawaiian Claims case (Great Britain v. United States), Award of 10 November 1925, U.N.R.I.A.A., vol. 6, стр. 158

¹² Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries 2001

¹³ First Report on State Responsibility (addendum no. 4), by Mr. James Crawford, Special Rapporteur, 26 May 1998, U.N. Doc.A/CN.4/490/Add.4.,

¹⁴ Synopsis of Argument in behalf of Great Britain, R.E. Brown Case, in: Fred K. NIELSEN, American and British Claims Arbitration, Report, Washington, G.P.O., 1926, p. 183, 185–186

- ¹⁵ Volkovitsch, Michael John, “Righting Wrongs: Toward a New Theory of State Succession to Responsibility for International Delicts”, 92(8) Colum. L.Rev., 1992, p. 2196
- ¹⁶ Sir Cecil J.B. Hurst, “State Succession in Matters of Tort”, 5 British Y.I.L., 1924, p.177-178
- ¹⁷ H. Lauterpacht, Private Law Sources and Analogies of International Law, London, Longmans, 1927, p. 129-130
- ¹⁸ Michael John Volkovitsch, “Righting Wrongs: Toward a New Theory of State Succession to Responsibility for International Delicts”, 92(8) Colum. L.Rev., 1992, p. 2196
- ¹⁹ Brigitte Stern, “La succession d’Etats”, R.C.A.D.I., t. 262, 1996, p. 38.
- ²⁰ Единственной возможной ситуацией, когда конститутивные элементы государства могут исчезнуть, может быть утопические ситуации, при которых, к примеру, островное государство будет полностью поглощено океаном или же когда все население конкретного государства исчезнет.
- ²¹ Dupuy, Pierre-Marie, Droit international public, 4th ed., Paris, Dalloz, 1998, p. 43
- ²² Michael John Volkovitsch, “Righting Wrongs: Toward a New Theory of State Succession to Responsibility for International Delicts”, 92(8) Colum. L.Rev., 1992, p. 2196
- ²³ Lighthouse Arbitration case, Award of 24/27 July 1956, in: 23 I.L.R., 1956, p. 81
- ²⁴ Ian Brownlie, State Responsibility, Part I, Oxford, Clarendon Press, 1983, p. 44–45
- ²⁵ Ian Brownlie, State Responsibility, Part I, Oxford, Clarendon Press, 1983, p. 39
- ²⁶ First Report on State Responsibility (addendum no. 4), by Mr James Crawford, Special Rapporteur, 26 May 1998, U.N. Doc. A/CN.4/490/Add.4., paragraph 122
- ²⁷ D.P. O’Connell, State Succession, vol. I, p. 482.
- ²⁸ Ernest H. Feilchenfeld, Public Debts and State Succession, New York, Macmillan, 1931, p. 689, 728
- ²⁹ Lighthouse Arbitration case, Award of 24/27 July 1956, in: 23 I.L.R., 1956, p. 81.
- ³⁰ Lighthouse Arbitration case, Award of 24/27 July 1956, in: 23 I.L.R., 1956, p. 92.
- ³¹ J.H.W. Verzijl International Law in Historical Perspective, t. VII (State Succession), Leiden, A.W. Sijthoff, 1974, p. 219-220
- ³² J.H.W. Verzijl International Law in Historical Perspective, t. VII (State Succession), Leiden, A.W. Sijthoff, 1974, p. 219-220
- ³³ D.P. O’Connell, “Recent Problems of State Succession in Relation to New States”, R.C.A.D.I., t. 130, 1970–II, p. 162
- ³⁴ D.P. O’Connell, State Succession, vol. I, p. 486.
- ³⁵ Michael John Volkovitsch, “Righting Wrongs: Toward a New Theory of State Succession to Responsibility for International Delicts”, 92(8) Colum. L.Rev., 1992, p. 2198
- ³⁶ Ibid., p. 2162
- ³⁷ Verhoeven, Joe, Droit international public, Brussels, Larquier, 2000, p. 189-190, Oscar SCHACHTER, “State Succession: the Once and Future Law”, 33(2) Va.J.Int’l L., 1993, p. 256
- ³⁸ Commentaries to the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts Adopted by the International Law Commission at its Fifty-Third Session (2001), November 2001, Report of the I.L.C. on the work of its Fifty-third Session, Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth Session, Supplement No. 10 (A/56/10), ch. IV.E.2), p. 59, 119.

Տիտոկ լիտերատուրի:

1. Ian Brownlie, Principles of Public International Law, 6th ed., Oxford, Clarendon Press, 2003, p. 632,
2. Malcolm Shaw, International Law, 4th ed., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1997, p.713,
3. Dupuy, Pierre-Marie, Droit international public, 4th ed., Paris, Dalloz, 1998, p. 43, 54,
4. Matthew Craven, ‘The Problem of State Succession and the Identity of States under International Law’, 9 EJIL, 1998, p.149-150,
5. Lauri Malksoo, Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR (A Study of the Tension between Normatively and Power in International Law), Leiden, Martinus Nijhoff Publ., 2003, p. 257
6. Patrick Dumberry, State succession to International Responsibility, volume 6, Martinus Nijhoff publishers, Leiden Boston 2007, p. 37
7. H. Lauterpacht, Private Law Sources and Analogies of International Law, London, Longmans, 1927, p. 129–132, 283
8. Sir Cecil J.B. Hurst, “State Succession in Matters of Tort”, 5 British Y.I.L., 1924, p. 177-178
9. Michael John Volkovitsch, “Righting Wrongs: Toward a New Theory of State Succession to Responsibility for International Delicts”, 92(8) Colum. L.Rev., 1992, p. 2185, 2196-2197
10. Hans Kelsen, Principles of International Law, 2nd ed., New York, Holt, Rinehart & Winston Inc., 1966, p. 308
11. Charles Cheney Hyde, International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States, vol. I, 2nd ed., Boston, Little, Brown & Co., 1945, p. 438.
12. Marcel Sinkondo, Droit international public, Paris, Ellipses, 1999, p. 327
13. Hawaiian Claims case (Great Britain v. United States), Award of 10 November 1925, U.N.R.I.A.A., vol. 6, p. 158
14. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries 2001

15. First Report on State Responsibility (addendum no. 4), by Mr. James Crawford, Special Rapporteur, 26 May 1998, U.N. Doc.A/CN.4/490/Add.4.,

16. Synopsis of Argument in behalf of Great Britain, R.E. Brown Case, in: Fred K. NIELSEN, American and British Claims Arbitration, Report, Washington, G.P.O., 1926, p. 183, 185–186

17. Brigitte Stern, “La succession d’Etats”, R.C.A.D.I., t. 262, 1996, p. 38.

18. Lighthouse Arbitration case, Award of 24/27 July 1956, in: 23 I.L.R., 1956, p. 81,92

19. Ian Brownlie, State Responsibility, Part I, Oxford, Clarendon Press, 1983, p. 39, 44–45

20. D.P. O’Connell, State Succession, vol. I, p. 482.

21. Ernest H. Feilchenfeld, Public Debts and State Succession, New York, Macmillan, 1931, p. 689, 728

22. J.H.W. Verzijl International Law in Historical Perspective, t. VII (State Succession), Leiden, A.W. Sijthoff, 1974, p. 219-220

23. Verhoeven, Joe, Droit international public, Brussels, Larcier, 2000, p. 189-190, Oscar SCHACHTER, “State Succession: the Once and Future Law”, 33(2) Va.J.Int’l L., 1993, p. 256

24. Commentaries to the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts Adopted by the International Law Commission at its Fifty-Third Session (2001), November 2001, Report of the I.L.C. on the work of its Fifty-third Session, Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth Session, Supplement No. 10 (A/56/10), ch. IV.E.2), p. 59, 119.

Էդուարդ Սարգսյան

Հայ - ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի միջազգային և եվրոպական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Իրավանախորդ պետության միջազգային իրավախախտման համար պատասխանատվության առնչությամբ պետությունների իրավահաջորդության ոլորտի հիմնական դոկտրիններ

Հոդվածում դիտարկվել են իրավանախորդ պետության կողմից միջազգային իրավախախտում կատարելու հետևանքով առաջացած պատասխանատվության նկատմամբ իրավահաջորդությանն առնչվող հիմնական դոկտրինները: Վերհանվել են անիրավահաջորդության դոկտրինի թերությունները, ինչպես նաև իրավանախորդ պետության կողմից մինչև իրավահաջորդության պահը կատարված միջազգային իրավախախտման նկատմամբ պետությունների իրավահաջորդության ուղղակի սկզբունքի ժամանակակից միջազգային իրավունքում արդիականության հարցը:

Հիմնաբառեր- պետությունների իրավահաջորդություն, միջազգային-իրավական պատասխանատվություն, միջազգային իրավախախտում, անիրավահաջորդության դոկտրին:

Eduard Sargsyan

Graduate student of the Department of Chair of International and European Law
Law and Politics Institute of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Basic doctrines of state succession, concerning the responsibility for international wrongful acts of the predecessor state

This article describes the basic doctrines in the succession of States concerning responsibility for internationally wrongful acts of the predecessor State. Identified weaknesses of the doctrine of non-succession, as well as the fact that the strict and automatic rule of non-succession of States in regard to an internationally wrongful act of the predecessor State, committed before the date of succession is not representative in contemporary international law.

Keywords: *state succession, diplomatic protection, continuous nationality rule.*

быть непредвидимым в момент заключения договора. Четвертое- препятствие должно быть непреодолимым. Пятое- сторона на основании ст. 79 ВК освобождается только от ответственности.

Следует согласиться с тем мнением, что на первый взгляд положение испытало значительное влияние положений о *force majeure* во французском и родственных ему правовых системах, так как освобождение от ответственности за неисполнение вследствие воздействия непредвиденного и непреодолимого события характеристики *force majeure*². Однако не следует смешивать положения ВК и какого-либо внутрегосударственного права. Как отмечает Джон Хоннольд, рассматривая положения ВК следует руководствоваться исключительно самой конвенцией и отречься от положений национальных систем и различных доктрин, существующих в этих системах³. Такое мнение также поддерживается многими судами, которые отвергают возможность применения национального права для целей интерпретации, так как в таком случае был бы нарушен принцип единообразия, закрепленный в ст. 7 ВК⁴.

Сказанное в высшей степени оправдано в случае ст. 79 ВК. Дело в том, что национальные правовые системы имеют различное отношение и различным образом регулируют вопросы невозможности исполнения и непредвиденного изменения обстоятельств, и потому разработчики избрали нейтральный набор терминов. В отличие от ранних проектов ВК и предложений ряда государств в соответствующем положении не были закреплены такие термины как “вина”, “*force majeure*”, “фрустрация” и даже “обстоятельство”⁵.

Однако несмотря на кажущуюся нейтральность текст ст. 79 ВК не дает ответа на ряд существенных вопросов. В первую очередь это касается едва ли самого важного вопроса о том, что следует понимать под термином “препятствие”. Изначально данный термин был введен как альтернатива понятию “обстоятельство”, так как последний был слишком широким и, по мнению некоторых специалистов, мог служить основанием для освобождения продавца от ответственности за скрытые дефекты товара⁶. Однако следует отметить, что среди авторов нет единодушия относительно того, исключает ли термин “препятствие” применение ст. 79 ВК в подобных случаях⁷. Не дает ВК и ответа на вопрос о том, что может являться “препятствием”.

Сложно было бы найти автора, который не счел

бы физическую невозможность исполнения либо принятие государством правового акта таким “препятствием”. Диониссиос Фламбурас приводит следующий примерный перечень таких обстоятельств: “Деяния Бога (т. е. землетрясения, удары молнии, наводнения, пожары, штормы, неурожай и т.д.); события социального и/или политического характера (т. е. война, революция, бунт, переворот, забастовка и т. д.); юридические препятствия (т.е. конфискация товара, эмбарго, запрет на перевод иностранной валюты, запрет или ограничение импорта или экспорта и т. д.); и прочие препятствия (т.е. потеря транспортного судна, кража, ограбление, саботаж при хранении или перевозке, общая забастовка, общее отключение электричества).”⁸ Денис Таллон приводит схожий перечень событий, однако при этом особо отмечает, что в любом случае необходимо одновременное наличие всех необходимых критериев, перечисленных в конвенции⁹.

Комментарий, подготовленный секретариатом УНИДРУА, приводит такие примеры, как уничтожение товара либо производственных мощностей продавца вследствие пожара, возникшего по независящим от последнего обстоятельствам. В противовес таким обстоятельствам приводится пример невозможности использования пластиковой тары или конкретного судна для транспортировки. В первых двух примерах, по мнению составителей комментария, имеет место освобождение на основании ст. 79 ВК, в остальных же - сторона может предпринять меры (использовать другую экономически разумную тару, найти другой корабль) к преодолению препятствия¹⁰.

Следует отметить, что названный комментарий не является официальным и исходя из примеров можно лишь предположить, что препятствие не должно быть непреодолимым. В комментарии нет ответа на вопрос о том, регулирует ли ст. 79 ВК случаи существенного изменения обстоятельств, когда исполнение стало не невозможным, а крайне обременительным.

Некоторые авторы, например Диониссиос Фламбурас, утверждают, что лишь невозможность исполнения предусмотрена в ст. 79 ВК, и что любой случай, когда исполнение полностью не невозможно, не может быть признан “препятствием.”¹¹ Названный автор также утверждает, что таково мнение большинства авторов, при этом ссылаясь на позицию Таллона¹². Последнее утверждение следует расцени-

вать критично, так как позиция Таллона не является столь радикальной и будет представлена ниже. Кроме того, сложно не согласиться с мнением Алехандро Гарро о том, что большинство комментаторов вряд ли пойдут на то, чтобы утверждать, что даже в таких исключительных ситуациях, как Первая Мировая Война, не следует представлять защиту должнику¹³.

Денис Таллон по этому поводу отмечает, что в некоторых случаях граница невозможности и так называемой “экономической невозможности” может быть весьма размыта¹⁴. Так, например, если товар затонул в море, то его поднятие может быть возможно, однако чрезмерно обременительно с точки зрения стоимости такой операции, однако разумеется, есть большая разница между случаями, когда затонула, например, ценная скульптура или же обычное оборудование¹⁵. Таллон заключает, что подход ст. 79 ВК более гибкий, чем у французской доктрины *force majeure*, однако жестче английской доктрины фрустрации или американской непрактичности при этом, по его мнению невозможность является вопросом меры¹⁶. Схожее мнение высказывает и Хоннольд¹⁷.

В этой связи Джозеф Лауковски высказывает мнение о том, что термин “препятствие” также включает в себя случаи “экономического *force majeure*”, т. е. случаи когда исполнение представляет собой чрезмерную “экономическую жертву.”¹⁸ При этом Лауковский отмечает, что такая возможность чисто теоретическая, и, даже если какой-то суд в будущем решит применить подобный подход, то это будет весьма ограниченное и узкое исключение¹⁹.

По мнению Петера Шлехтрейма, понятие “препятствие” не следует расценивать как исключительно абсолютную невозможность исполнения. По его мнению, “экономическая невозможность должна быть признана “препятствием” по смыслу ст. 79 ВК, однако Шлехтрейм немедленно добавляет, что это возможно лишь в ограниченных случаях, чтобы не дать суду перейти к национальному законодательству, и добавляет, что в любом случае повышение цен или иные финансовые затруднения не являются “препятствием”²⁰.

Барри Николас, наоборот, придерживается мнения о том, что положения ст. 79 ВК неприменимы к случаям “фрустрации”, в том числе случаям резкого повышения цен²¹. Такое мнение автор обосновывает отсутствием положений о радикальном изменении обстоятельств, также как и

историей обсуждения текста (“законодательной истории”) проекта конвенции²². Николас также предлагает рассматривать положения названной статьи с позиций распределения рисков и разумных ожиданий сторон²³.

В данном контексте следует особо отметить позицию профессора Ландо. По мнению последнего ст. 79 ВК применима как к случаям невозможности исполнения, так и к ситуациям, когда исполнение стало слишком затруднительным, для того чтобы контрагент разумно предполагал возможность исполнения со стороны должника²⁴. Следовательно, если от должника исходя из принципов разумности и добросовестности, нельзя ожидать исполнения обязательства без принятия на себя чрезвычайной ответственности имеет место “препятствие”²⁵.

Существует также мнение, что хотя ст. 79 ВК и не регулирует вопросов, связанных с непредвиденным изменением обстоятельств, приведших к чрезмерной затруднительности исполнения обязательства, однако подобное положение может быть выведено путем применения техники “заполнения пробелов” предусмотренной ст. 7 ВК. Согласно названной статье “вопросы, относящиеся к предмету регулирования настоящей Конвенции, которые прямо в ней не разрешены, подлежат разрешению в соответствии с общими принципами, на которых она основана, а при отсутствии таких принципов – в соответствии с правом, применимым в силу норм международного частного права.” Исходя из названного положения некоторые авторы пытаются “заполнить пробел” в конвенции положением о чрезмерной затруднительности вследствие непредвиденного изменения обстоятельств.

Такого мнения, в частности, придерживается К. Касседжян, которая предварительно отметив неприменимость ст. 79 ВК к случаям резкого изменения цен и т. п. после заключения договора, высказывает мнение о том, что, возможно, доктрина изменения обстоятельств является “общим принципом, на котором основана конвенция.”²⁶ В обоснование такой позиции Касседжян приводит пример Венской Конвенции о Праве Международных Договоров, которая, по ее мнению, закрепляет принцип *rebus sic stantibus* в ст. 62.²⁷

Против такой позиции можно выдвинуть два возражения. Во-первых, как отмечает сама автор Венской Конвенции о Праве Международных Договоров применима к положениям ВК, но не к частноправовым договорам²⁸. Во-вторых, автор

неверно интерпретирует положения названной статьи. Ст. 62 Венской Конвенции о Праве Международных Договоров хотя и содержит положения о существенном изменении обстоятельств, не закрепляет принцип *rebus sic stantibus*, так как последний был прямо отвергнут государствами при составлении названной конвенции²⁹.

Другой возможностью, по мнению Касседжян является использование Принципов Международных Коммерческих Договоров УНИДРУА для “восполнения пробелов” в ВК³⁰. Названный вопрос будет рассмотрен нами ниже при обсуждении правоприменительной практики.

Судебная практика по применению положений ВК также неоднозначна. В практике как государственных судов, так и арбитражей встречаются самые разнообразные толкования. В некоторых делах судебные органы установили, что ст. 79 ВК применима в случае невозможности. Такой подход, в частности, был высказан Судом Монци (Италия). В решении по делу *Nuova Fucinati S.p.A. v. Fondmetall International A.B.* суд счел, что положения ст. 79 ВК сопоставимы с положениями Гражданского Кодекса Италии об освобождении от ответственности при невозможности исполнения³¹. Суд также отметил, что так как сторона в споре ссылаясь на расторжение договора, такая интерпретация неприемлема с точки зрения ВК, так как ВК связывает расторжение договора лишь с существенным нарушением договора³². Схожее мнение было высказано некоторыми германскими судами³³.

С другой стороны по выражению одного из арбитражных органов препятствие есть “не поддающийся управлению риск или абсолютно исключительное событие, такое как форс-мажорное обстоятельство, экономическая невозможность или крайняя затруднительность.”³⁴ Другая группа судов рассматривает вопрос применения ст. 79 ВК с точки зрения вопроса распределения рисков, исходя из того приняла ли сторона на себя риск такого препятствия³⁵.

Особую позицию в 2009 году занял Кассационный Суд Бельгии (далее КСБ). В решении по делу *Scaфом International BV v. Lorraine Tubes S.A.S.* Дело касалось контракта на поставку металлических труб, после заключения которого неожиданно произошло 70-процентное повышение стоимости сырья, в результате которого поставщик потребовал изменить стоимость товара. Рассматривая вопрос и применимости к названной ситуации ст. 79. ВК КСБ

отметил, что “...изменения обстоятельств, которые не были разумно предсказуемы в момент заключения договора и которые несомненно по своей природе повышают бремя исполнения договора в непропорциональной мере могут при определенных обстоятельствах являться препятствием по смыслу названных положений Конвенции.”³⁶

Однако КСБ пошел еще дальше и, опираясь на положения ст. 7 ВК, заявил, что для заполнения пробелов необходимо осуществлять единообразно, а также при этом принять во внимание “общие принципы, регулирующие право международной торговли” и, в частности, Принципы Международных Коммерческих Договоров УНИДРУА, согласно которым фундаментальное нарушение договорного баланса вследствие изменения обстоятельств дает также право стороне требовать пересмотра путем проведения переговоров³⁷.

Говоря о Принципах УНИДРУА, следует отметить, что последние являются доктринальной кодификацией, принятой УНИДРУА в 1994 году и не получили статуса международного договора. В соответствующей части (Раздел 2, в редакции 2010 года) Принципы содержат положения о “затруднении.” Ст. 6.2.1 закрепляет, что возросшая обременительность сама по себе не влияет на обязательство должника об исполнении договора, однако ст. 6.2.2 устанавливает, что затруднением считается случай, когда возникают события, существенным образом изменяющие равновесие договорных обязательств либо в силу возрастания для стороны стоимости исполнения, либо уменьшения ценности получаемого стороной исполнения, и, кроме того, (а) эти события возникают или становятся известны потерпевшей стороне после заключения договора; (б) эти события не могли быть разумно учтены потерпевшей стороной при заключении договора; (с) эти события находятся вне контроля потерпевшей стороны; и (d) риск возникновения этих событий не был принят на себя потерпевшей стороной. Последующая ст. 6.2.3 регулирует последствия затруднения, согласно которым сторона может потребовать переговоров о пересмотре договора, а в случае не достижения согласия в разумный срок обратиться в суд, который имеет право при наличии затруднения прекратить договор с определенной даты и на определенных условиях, или изменить договор с целью восстановления его равновесия³⁸.

Применимость положений Принципов УНИДР-

УА в случае, если стороны сослались на них в соглашении, не вызывает сомнений, однако приемлимость восполнения пробелов в ВК путем отсылки к названным принципам крайне сомнительна. Во-первых, логическим следствием того, что Принципы УНИДРУА были приняты позже стал аргумент о том, что они не могут являться принципами на которых основана ВК³⁹.

Во-вторых, КСБ ссылается на Принципы УНИДРУА как на “общие принципы, регулирующие право международной торговли”, в то время как восполнение пробелов в ВК происходит в соответствии с “общими принципами, на которых она основана.” На первый взгляд положения весьма схожие, однако следует учитывать, что принципы регулирования в праве международной торговли могут быть отличными, особенно если учесть то обстоятельство, что ВК не регулирует (во всяком случае прямо) вопросов изменения обстоятельств, в то время как принятые позже инструменты, включая Принципы УНИДРУА, Принципы Европейского Договорного Права и т. д., уделяют большое внимание данному вопросу. Существует мнение, что эти инструменты основываются на одних и тех же принципах, и так как право международной торговли развивается не следует оставлять ВК “стоять на месте.”⁴⁰ Другие авторы полагают, что Принципы УНИДРУА могут быть полезны для определения принципов, на которых основана ВК⁴¹.

Таким образом, ни судебная практика, ни доктрина не дают однозначного ответа на вопрос о том, регулируется ли существенное изменение обстоятельств ВК. На основании проведенного исследования следует согласиться с мнением А. Гарро о том, что если такое правило и существует, то оно может быть найдено либо путем толкования ст. 79 ВК, либо путем восполнения пробелов на основании ст. 7 ВК⁴².

Кроме того анализ литературы и судебных решений позволяет проследить ряд тенденций. В первую очередь ВК рассматривается как самостоятельный инструмент, положения которого не зависят от положений национального законодательства, однако исключить полностью такое влияние невозможно. Как судебные органы, так и представители академических кругов неизбежно склоняются к пониманию положений ВК исходя из познаний, которые, естественно, глубже в их собственной юрисдикции(ах). Представители школы общего права неизбежно проводят параллели с

положениями доктрины фрустрации или непрактичности, континентальные юристы ищут *force majeure* и т. п., а суды сравнивают положения конвенции со своим гражданским законодательством. Ответной реакцией становится стремление автономизировать режим ВК, что в свою очередь приводит к желанию исключить по возможности применение национального права в пользу применения ВК. Такое стремление оправданно, так как единообразие правового регулирования, несомненно, положительно сказывается на международной торговле. Однако при этом не учитывается то обстоятельство, что ВК является международным договором, а в международном публичном праве существует нейтральный набор принципов и правил толкования международных договоров.

Международный договор подлежит толкованию по правилам международного публичного права как суверенное волеизъявление государств, не связанных ничем иным, кроме собственного согласия⁴³. Правила толкования международных договоров закреплены в ст. 31 и ст. 32 Венской Конвенции о Праве Международных Договоров 1969 г. (далее ВКМД) согласно которым “договор должен толковаться добросовестно в соответствии с обычным значением, которое следует придать терминам договора в их контексте, а также в свете объекта и целей договора”. При этом наряду с контекстом учитывается и последующая практика применения договора, которая устанавливает соглашение участников относительно его толкования, а если значение остается двусмысленным или неясным допускается обращение к дополнительным средствам толкования, в том числе к подготовленным материалам и к обстоятельствам заключения договора.

Помимо названных правил следует принять во внимание и положения ст. 7 ВК. Данная статья не отменяет правил толкования, предусмотренных в ВКМД, и даже более того особо отмечает, что “при толковании настоящей Конвенции надлежит учитывать ее международный характер.” ВК также устанавливает два обстоятельства, которые следует учитывать при толковании: “необходимость содействовать достижению единообразия в ее применении и соблюдению добросовестности в международной торговле.” Здесь следует особо подчеркнуть, что дословное толкование этих положений не приводит к выводу о том, что единообразие является характеристикой правового режима в целом. Единооб-

разие должно быть достигнуто при применении конвенции. Таким образом, если некий вопрос будет признан судами выходящим за рамки правового регулирования ВК и подлежащим регулированию внутренним законодательством, то будет иметь место не что иное, как единообразное применение конвенции.

Опираясь на названные правила толкования следует в первую очередь попытаться дать ответ на вопрос о том может ли толкование положений п. 1 ст. 79 ВК “в соответствии с обычным значением, которое следует придать терминам договора в их контексте, а также в свете объекта и целей договора” прийти к выводу, что существенное изменение обстоятельств регулируется положением о “препятствии.”

По мнению некоторых авторов, “...требования для ссылки к исключению на основании затруднения и *force majeure* [по ВК], в принципе, идентичны,” хотя при этом положения о затруднении уже, так как затрагивают лишь те случаи, когда “препятствие” существенным образом изменяющие равновесие договорных обязательств⁴⁴. Хотя не вызывает сомнений то обстоятельство, что непредвиденность, отсутствие предположений о принятии на себя риска, неподконтрольность и непреодолимость присущи обоим категориям явлений существует два принципиальных различия. Понятие “препятствие” значительно отличается от понятия “события, существенным образом изменяющие равновесие договорных обязательств.” Как мы уже успели убедиться, многие авторы и судебные органы рассматривают “препятствие”, как делающее исполнение невозможным или в крайней степени затруднительным, в то время как “существенное изменяющие равновесие договорных обязательств” совершенно иная категория, связанная с экономической стороной договора.

Более того, правовым последствием применения ст. 79 ВК является освобождение от ответственности, в то время как затруднение, фрустрация и прочие доктрины изменения обстоятельств независимо от правовой системы, которая разработала их, как правило, приводят к расторжению или изменению договора. Последний вопрос не регулируется положениями ст. 79 ВК, так как это прямо предусмотрено в п. 5 названной статьи. Кроме того, возможность расторжения договора в ВК связывается с существенным нарушением и не предусматривается иного случая расторжения

договора на данном основании.

Вместе с тем следует согласиться с теми из вышеназванных авторов, которые считают, что по смыслу ст.79 ВК препятствием является не только абсолютная невозможность исполнения, но и ситуации, в которых исполнение находится на грани невозможного. Следует также признать, что сам термин “препятствие” действительно “достаточно эластичен” (если позаимствовать это выражение у Б. Николаса⁴⁵), чтобы при необходимости позволить более широкое толкование, чем просто невозможность.

Что касается введения подобной доктрины в ВК путем применения ст. 7, то следует применить те же правила толкования для разъяснения положений п. 2 ст. 7 ВК. Так, для того, чтобы было осуществлено заполнение пробелов необходимо, чтобы вопрос попадал в сферу предмета регулирования ВК. Согласно ст. 4 ВК конвенция “регулирует только заключение договора купли-продажи и те права и обязательства продавца и покупателя, которые возникают из такого договора. В частности, поскольку иное прямо не предусмотрено в Конвенции, она не касается действительности самого договора или каких-либо из его положений или любого обычая.” В первую очередь в этой связи следует отметить, что ВК не регулирует расторжение договора, за исключением случаев расторжения на основании существенного нарушения. Следовательно, если изменение обстоятельств влечет расторжение договора на основании ВК, то логично предположить, что изменение обстоятельств неизменно влечет существенное нарушение договора, что не соответствует действительности. Кроме того, конвенция не регулирует вопросов действительности договора, а в некоторых правовых порядках изменение обстоятельств влияет на действительность договора⁴⁶. Таким образом, если изменение обстоятельств, является вопросом действительности договора, ВК не может быть применена. А. Гарро в этой связи отмечает, что хотя некоторые правовые порядки и рассматривают изменение обстоятельств с точки зрения действительности договора, большинство правовых порядков не поддерживает такой подход, а оставление этого вопроса за рамками ВК приведет к потерям в сфере единообразия⁴⁷. Названный подход не учитывает того обстоятельства, что игнорирование подхода названных систем таит в себе большую угрозу для единообразия. Так, если предположить, что вопрос

изменения обстоятельств является частью предмета ВК и может быть урегулирован на основании ее принципов, то каковыми будут последствия его применения? Скандинавские суды могут признать договор недействительным (и, следовательно, неясно, почему это делается на основании ВК, которая не регулирует названный вопрос), германские изменяют его, бельгийские обяжут к проведению добросовестных переговоров, а английские расторгнут договор, и все это на основании ВК. Меньшее единообразие трудно себе представить.

Однако если предположить, что вопрос изменения обстоятельств не исключен из предмета регулирования ВК, следует урегулировать его на основании общих принципов, на которых она основана. В этой связи нельзя не согласиться с мнением о том, что такого принципа, на основании которого можно было бы урегулировать названный вопрос и обязать стороны к переговорам (как это было бы на основании Принципов УНИДРУА) попросту нет⁴⁸. Сама ВК прямо указывает на два принципа: единообразие ее применения и добросовестности в торговом обороте, еще ряд принципов выведен судебной практикой. Таковыми являются: автономия воли сторон (ст. 6 ВК), принцип исполнения денежных обязательств в месте расположения кредитора, принцип несения бремени доказывания фактических обстоятельств, ссылающейся на них стороной, принцип полной компенсации ущерба, принцип свободы формы (ст. 11 ВК), принцип действительности сообщения с момента отправки, принцип уменьшения ущерба, принцип связанности сторон известным им обычаем, принцип *favor contractus*⁴⁹. Особняком стоит названное решение

СБ, признавшее принцип изменения обстоятельств⁵⁰. Таким образом единственный общепризнанный принцип, на котором может быть основана доктрина изменения обстоятельств - это принцип добросовестности, однако нельзя не согласиться с мнением, что названный принцип настолько размыт и имеет столь разнообразные интерпретации⁵¹, что вывести подобное положение из него не представляется возможным.

В таком случае логичным выглядит вопрос, каковым задается Р. Момберг Урибе⁵², не означает ли формулировка ст. 79 ВК, что возможность применения любых норм о затруднении, не подпадающих под положения названной статьи, исключается? На названный вопрос следует дать отрицательный ответ, так как, по нашему мнению, конвенция путем исключения вопросов о применении иных способов защиты и предъявления иных требований, кроме возмещения убытков, предоставляет возможность судам в названном вопросе руководствоваться применимым национальным правом. Такой подход будет также способствовать единообразному применению конвенции, так как независимо от того, какие положения содержит применимое национальное законодательство, конвенция будет толковаться и применяться единообразно, как оставляющая решение вопроса об изменении обстоятельств в сфере применимого национального права.

¹ Status of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Vienna, 11 April 1980, provided by <https://treaties.un.org> as of 26/10/2014

² Flambouras D. P. The doctrines of impossibility of performance and *clausula rebus sic stantibus* in the 1980 Convention on Contracts for the International Sale Of Goods and The Principles of European Contract Law – a comparative analysis, 13 Pace Intl'l L. Rev. 261 2001 c. 265.

³ Honnold J. O., Uniform Law for International Sales under the 1980 United Nations Convention, 3rd ed. (1999), pages 472-495.

⁴ Сборник ЮНСИТРАЛ по прецедентному праву, касающемуся Конвенции Организации Объединенных Наций о международной купле-продаже товаров. Издание 2012 года, Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 2013

год, с. 48.

⁵ Подробнее см. 5 UNCITRAL Yearbook (1974) с. 39-40, 66-68, 79.

⁶ Там же; Nicholas B., Impracticability and Impossibility in the U.N. Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Published in Galston & Smit ed., International Sales: The United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Matthew Bender (1984), pages 5-1 to 5-24.; Honnold J. O., Uniform Law for International Sales under the 1980 United Nations Convention, 3rd ed. (1999), pages 472-495

⁷ См. Lookofsky J. The 1980 United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. In J. Herbots editor / R. Blanpain general editor, International Encyclopaedia of Laws - Contracts, Suppl. 29 (December 2000) 1-192 по мнению которого подобная цель не достигнута, а также Tallon D., in Bianca-Bonell Commentary on the International Sales Law, Giuffrè: Milan (1987) 572-595, придерживающегося отличной точки зрения.

⁸ Flambouras D. P. The doctrines of impossibility of performance and *clausula rebus sic stantibus* in the 1980 Convention on Contracts for the International Sale Of Goods and The Principles of European Contract Law – a comparative analysis, 13 Pace Intl'l L. Rev. 261 2001 с. 267

⁹ Tallon D., in Bianca-Bonell Commentary on the International Sales Law, Giuffrè: Milan (1987) 572-595

¹⁰ Commentary on the Draft Convention on Contracts for the International Sale of Goods prepared by the Secretariat (“Secretariat Commentary”) / UN DOC. A/CONF. 97/5 // <http://www.globalsaleslaw.org/index.cfm?pageID=644>

¹¹ Flambouras, D., “Comparative Remarks on CISG Article 79 & PECL Articles 6:111, 8:108. (2002) available at: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/peclcomp79.html#er>.

¹² Там же

¹³ Garro A. M., Comparison between provisions of the CISG regarding exemption of liability for damages (Art. 79) and the counterpart provisions of the UNIDROIT Principles (Art. 7.1.7), 2005, <http://cisgw3.law.pace.edu/cisg/principles/uni79.html>

¹⁴ Tallon D., in Bianca-Bonell Commentary on the International Sales Law, Giuffrè: Milan (1987) 572-595

¹⁵ Там же

¹⁶ Там же

¹⁷ Honnold J. O., Uniform Law for International Sales under the 1980 United Nations Convention, 3rd ed. (1999), pages 472-495

¹⁸ Lookofsky J.. The 1980 United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods in J. Herbots editor / R. Blanpain general editor, International Encyclopaedia of Laws - Contracts, Suppl. 29 (December 2000) 1-192; см. также: Lookofsky J.. Impediments and Hardship in International Sales: A Commentary on Catherine Kessedjian’s “Competing Approaches to Force Majeure and Hardship”, International Review of Law and Economics 25 (2005) 434-445

¹⁹ Там же

²⁰ Schlechtriem P. Uniform Sales Law - The UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Manz, Vienna: 1986

²¹ Nicholas B., Impracticability and Impossibility in the U.N. Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Published in Galston & Smit ed., International Sales: The United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Matthew Bender (1984), pages 5-1 to 5-24.;

²² Там же

²³ Там же

²⁴ Lando, O., Udenrigshandelens krontrakter, 1987, 3rd ed. DJIBF Forlag, Copenhagen, at p. 299, цитируется по Rodrigo Momberg Uribe, Change of circumstances in international instruments of contract law. The approach of the CISG, PICC, PECL and DCFR. Vindobona Journal of International Commercial Law and Arbitration, 15, 2, 233-266.

²⁵ Там же

²⁶ Kessedjian C. Competing Approaches to Force Majeure and Hardship. 25 International Review of Law and Economics (September 2005) 641-670

²⁷ Там же

²⁸ Там же

²⁹ См. International Law Commission. Draft Articles on the Law of Treaties with commentaries (1966), United Nations, 2005, С. 258, существует, однако, мнение, что принцип *rebus sic stantibus* является общим принципом права; см. Brunner C. (Ed.). Force Majeure and Hardship under General Contract Principles: Exemption for Non-Performance in International Arbitration, Kluwer Law International, 2008, С. 414

³⁰ Kessedjian C. Competing Approaches to Force Majeure and Hardship. 25 International Review of Law and Economics (September 2005) 641-670

³¹ Nuova Fucinati S.p.A. v. Fondmetall International A.B., Tribunale Civile di Monza, 14 January 1993 текст на английском языке доступен на <http://cisgw3.law.pace.edu/cases/930114i3.html>

³² Там же

³³ См. Сборник ЮНСИТРАЛ по прецедентному праву, касающемуся Конвенции Организации Объединенных Наций о международной купле-продаже товаров. Издание 2012 года, Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 2013 год, с. 447

³⁴ Там же с. 448

³⁵ Там же с. 447

³⁶ Scafom International BV v. Lorraine Tubes S.A.S., Hof van Cassatie, 19 June 2009, текст на английском языке доступен на <http://cisgw3.law.pace.edu/cases/090619b1.html>.

³⁷ Там же

³⁸ International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), Principles of International Commercial Contracts 2010, Rome, 2010 с. 212 и посл.

³⁹ Veneziano A. UNIDROIT Principles and CISG : Change of Circumstances and Duty to Renegotiate according to the Belgian Supreme Court, Unif. L. Rev. (2010) 137-151 available online at <<http://www.unidroit.org/english/publications/review/articles/2010-1-veneziano-c.pdf>>

⁴⁰ Там же

⁴¹ Там же

⁴² Garro A. M., Comparison between provisions of the CISG regarding exemption of liability for damages (Art. 79) and the counterpart provisions of the UNIDROIT Principles (Art. 7.1.7), 2005, <http://cisgw3.law.pace.edu/cisg/principles/uni79.html>

⁴³ S.S. "Lotus", France v Turkey, Permanent Court of International Justice, PCIJ Series A no 10, ICGJ 248 (PCIJ 1927), 7 September 1927.

⁴⁴ Brunner C. (Ed.) Force Majeure and Hardship under General Contract Principles: Exemption for Non-Performance in International Arbitration, Kluwer Law International, 2008, С. 397

⁴⁵ Nicholas B., Impracticability and Impossibility in the U.N. Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Published in Galston & Smit ed., International Sales: The United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Matthew Bender (1984), pages 5-1 to 5-24.;

⁴⁶ Garro A. M., Comparison between provisions of the CISG regarding exemption of liability for damages (Art. 79) and the counterpart provisions of the UNIDROIT Principles (Art. 7.1.7), 2005, <http://cisgw3.law.pace.edu/cisg/principles/uni79.html>

⁴⁷ Там же

⁴⁸ Там же

⁴⁹ Сборник ЮНСИТРАЛ по прецедентному праву, касающемуся Конвенции Организации Объединенных Наций о международное купле-продаже товаров. Издание 2012 года, Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 2013 год, с. 49-52; см. также Постатейный Комментарий к Конвенции ООН о международной купле – продаже товаров, комментарий к ст. 7 // <http://www.cisg.ru/konvenciya-text-postatejno.php?id=7>

⁵⁰ Сборник ЮНСИТРАЛ по прецедентному праву, касающемуся Конвенции Организации Объединенных Наций о международной купле-продаже товаров. Издание 2012 года, Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 2013 год, с. 49-52

⁵¹ Farnsworth A. Duties of good faith and fair dealing under the UNIDROIT principles, relevant international conventions, and national laws, http://tldb.uni-koeln.de/php/pub_show_document.php?pubdocid=122100

⁵² Momberg Uribe R. Change of circumstances in international instruments of contract law. The approach of the CISG, PICC, PECL and DCFR. Vindobona Journal of International Commercial Law and Arbitration, 15, 2, 233-266.

Հայկ Մալխասյան

Հայ - ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քաղաքացիական և քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հանգամանքների փոփոխության կառուցակարգը «Ապրանքների միջազգային առքուվաճառքի պայմանագրերի մասին» Վիեննայի 1980 թ. կոնվենցիայում՝ մեկնաբանման խնդիրներն ու «բացերի լրացումը»

Հոդվածը նվիրված է «Ապրանքների միջազգային առքուվաճառքի պայմանագրերի մասին» 1980 թվականի Վիեննայի կոնվենցիայի համաձայն՝ հանգամանքների փոփոխության ու կատարման խոչընդոտի իրավական կարգավորման հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը: Աշխատության հեղինակի կողմից վերլուծվել են կատարման խոչընդոտի մասին Կոնվենցիայի դրույթների վերաբերյալ առկա հիմնական տեսակետներն ու ոլորտի իրավակիրառ պրակտիկան: Հեղինակի կողմից քննարկվում է նաև այն հարցը, թե կարգավորում է արդյոք Կոնվենցիան հանգամանքների էական փոփոխության դեպքերը:

Ուսումնասիրության արդյունքում առանձնացված են երկու մեխանիզմներ, որոնք կարող են հնարավորություն ընձեռել կարգավորել հանգամանքների էական փոփոխության դեպքերը Կոնվենցիայի շրջանակներում՝ «խոչընդոտ» հասկացության մեկնաբանում կամ «բացերի լրացում» Կոնվենցիայի հիմնարար սկզբունքների հիման վրա ու հղում կատարելով ՈՒՆԻԴՐՈՒԱ միջազգային առևտրային պայմանագրերի սկզբունքներին: Հեղինակի կողմից հիմնավորվում է երկու մոտեցումների անընդունելիությունը ու առաջարկվում է դուրս բերել հանգամանքների էական փոփոխության հարցը Կոնվենցիայի կարգավորման շրջանակից:

Հիմնաբառեր- կատարման խոչընդոտ, բացերի լրացում, force majeure, rebus sic stantibus, հանգամանքների փոփոխություն, ՈՒՆԻԴՐՈՒԱ սկզբունքներ:

Hayk Malkhasyan

Graduate student of the Department of Civil and Civil Procedure Law and Policy Institute of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

The doctrine of changed circumstances in the Vienna Convention on International Sale of Goods 1980: problems of interpretation and “gap filling”

The article deals with the problems of legal regulation of changed circumstances and impediment to performance in the Vienna Convention on Contracts for the International Sale of Goods 1980 in English Contract Law. The author analyzes the main viewpoints on the issue of interpreting clauses on impediment to execution, as well as practice in the field. The author also addresses the issue of regulating cases of substantial change of circumstances by the Convention.

According to the study two mechanisms to ensure the possibility of regulating the instances of substantial change of circumstances are identified: interpretation of the term “impediment” or “gap filling” on the basis of underlying principles of the Convention and reference to the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. The author argues against both approaches and suggests leaving the issue of fundamental change of circumstances out of the scope of the Convention.

Keywords: impediment to performance, gap filling, change of circumstances, force majeure, rebus sic stantibus, UNIDROIT Principles.